

Станіслав Змерзлий

Село,
моє рідне село...

Вінниця
ПП «ПРАДА АРТ»
2012

УДК 94.477/44
ББК 63.3(4УКР-4ВІН)
3 69

Книга видана за сприяння славних друзів моїх .
Щира подяка генеральному директорові Державного спеціалізованого
лісозахисного підприємства "Вінницялісозахист"
Чудаку Володимиру Володимировичу
за допомогу в підготовці книги до видання.

Змерзлий С.І.
3 69 Село, моє рідне село... – Вінниця:
ПП «ПРАДА АРТ», 2012. – 196 с.

ISBN 978-966-2624-06-9

Нова книга автора – це своєрідне освідчення в любові своїм найближчим та найдорожчим людям (бабуні, дідунові й батькам), малій батьківщині – селу Шурі Брацлавській – та її мешканцям, природі рідного краю, українському слову, пісні й усьому талановитому, духовно багатому і, на жаль, такому багатостраждальному народу українському.

УДК 94.477/44
ББК 63.3(4УКР-4ВІН)

В оформленні обкладинки використана світлина
Володимира Чудака

ISBN 978-966-2624-06-9

© Змерзлий С.І, 2012
© ПП «ПРАДА АРТ», 2012

*Моїм батькам,
Павлінці Бенедиктівні
та Івану Петровичу,
присвячується
Автор*

Невичерпна колиска України

Не знаю, чи потребує ця гарна книжка якихось коментарів. Її автор, наскільки міг, показав нам своє село через історію рідної сім'ї. Таких сімей на Україні мільйони. І саме вони, а не русифіковані імперією міщухи, зберегли нам Україну і привели її під жовто-блакитні прапори державної самостійності.

Як би не набивали собі історичну ціну наші міські націоналістичні інтелігенти, поріджені, покалічені, навіть кастровані упродовж 337 літ московської неволі, а саме українське село, котре щоразу поставало із попелу, зберегло і примножило на землі український народ, його мову, його пісню, його звичаї й традиції. Тож не можу забути, як чудувався геніальний балкарський поет Кайсин Кулієв на студентських «вечорницях» у Вінницькому педінституті, емоційно хапав нас з Анатолієм Бортняком за плечі й повторював та повторював: «Таких жінок, як виростають у ваших селах, більш немає ніде у світі. Це вони зберегли ваш народ і зробили його великим... Ну, підтвердь — підтвердь це і ти!» — навідав він на ще одного східного поета Ана Ковусова, що сидів за столом навпроти нас. Що ж, Кавказ ніколи не був байдужим до України, а герої його визвольного руху надихали і наших незалежників.

Тож читаючи теплі та щирі слова автора цієї книги про рідну бабуню та маму, я зворушено тамував сльозу, бо це вже чи не останні постаті і з наших, українських могікан. Адже нинішня цивілізація антисільська. Вона, як омела, скрізь по світі виросла на жорстокій, на вбивчій експлуатації села й довірливого

селянина. Але хочу вірити, що відбудеться ще суд історії, на якому знищення села буде визнано злочином проти людства й природи, то на стіл цього суду, як яскравий аргумент звинувачення, і ляже ця сумлінна та щира праця невтомного громадського ентузіаста, краєзнавця й еколога-лісівника Станіслава Змерзлого. Низький уклін йому за труди!

*Леонід Пастушенко,
письменник, заслужений журналіст України,
автор роману «Вічний хліб»*

Міцність вікової опори підірвано...

Нині такий жанр наукової літератури, як «історія села», дістав політичного поширення. Беручи до рук рукопис книги Станіслава Змерзлого «Село, моє рідне село...», я думав, що і він є такою ж історією села. Та помилився. Це не наукова праця. Перед нами спогади переважно про дитинство та юні літа самого автора, а ще точніше – про свій рід: дідуся з бабусею, батька з матір'ю... Ці спогади передано так, що перед тобою постають не лише конкретні люди, – за ними бачиться все наше подільське село, неймовірно трагічне долею своєю, що сьогодні з часової відстані відчувається дуже виразно. Українське село щезає, і деякі важливі причини цього ми знаходимо у спогадах Станіслава Змерзлого.

І все ж таки у них домінує тепла, сонячна нота, бо дитинство, юність для кожного з нас – найдорожчий спомин. Лихе забувається, а ранок твого життя завжди з тобою. Скільки захоплених почуттів береже у своїй пам'яті автор. Потрібно віддати йому належне за чіпку пам'ять, він бо, згадуючи минуле, дивиться на нього не тільки очима сина і внука, а зором історика, фольклориста, етнографа, знавця рідної природи, патріота свого краю, мови, культури. Це становить окремі вартощі майбутньої книги. Вірю, що вона матиме прихильних читачів.

Анатолій Подолинний, науковець, письменник

Ця книга служитиме відродженню України...

Село – колыска України. Воно завжди берегло мову, традиції, звичаї і культуру. Станіслав Іванович з щирою любов'ю викладає історію свого рідного села з поетичною назвою Шура, з великою повагою і теплотою пише про своїх батьків, дідів-прадідів. Це були хлібороби, невтомні трудівники, які щиро любили рідну землю, люди високої моралі. С.І. Змерзлий показує, якого лиха зазнало українське село, коли владу захопили більшовики і почали втілювати в життя свої божевільні ідеї, скільки горя принесли вони кожній селянській родині. Проте і в таких надзвичайно важких умовах народ не втрачав гумору, надій на краще майбутнє, щирої любові до рідної землі.

Станіслав Іванович як справжній патріот України уболює за її долю. Він показав, що де юре Україна стала незалежною країною, а де факто до справжньої незалежності ще дуже далеко. При владі опинилися антиукраїнські сили, яким незалежна Україна непотрібна.

Головне тепер – національно-патріотичне виховання населення. Без нього відродження України неможливе. І ця книга служитиме такому відродженню.

Павло Вакулюк, заслужений лісівник України, професор

Посібник з відродження славних традицій

Перш за все хотів би щиро подякувати за ту велику працю, вкладену в підбір історичних матеріалів, їх систематизацію та написання цього дуже цікавого твору.

На базі одного подільського села, однієї непересічної родини автору вдалося правдиво, без усяких домислів показати життя селян-гречкосіїв таким, яке воно було, яке притаманне тисячам сіл України.

Перечитуючи рукопис книги, я постійно був під враження того, що це написано нібито про мене, моє життя, життя моїх земляків із села Дмитрашківки Піщанського району, незважаючи на те, що відстань між нашими подільськими селами – більше ста кілометрів.

А це значить, що українська спільнота як нація походить від одного історичного джерела, витoki якого сягають у сиву давнину.

Автору вдалося поєднати історію розвитку суспільства з життєвими реаліями сьогодення, донести до читача сутність життя в усій його багатогранності.

На базі так званих бабусиних небилиць, оповідок, придибенцій автор показав мудрість українського селянина, його філософію життя. Адже любов до своєї землі, до старшого покоління, доброзичливість у взаємовідносинах, щирість, відвертість,

витончений гумор завжди були притаманні українцям. Ці риси передавались із покоління в покоління з молоком матері.

У книзі витончено відтворено сільський уклад життя, починаючи від народження людини і до її останніх днів.

Любов і доброта червоною ниткою проходять від першої до останньої сторінки книги.

Станіслав Іванович з притаманною йому емоційністю передав стурбованість життям на селі сьогодні.

На превеликий жаль, після диявольського перевороту в 1917 році владу захопили ледарі, нероби та просто аферисти, вони фізично знищили працьовитого селянина-хлібороба, так званого куркуля. Знищені були й історично закладені моральні цінності.

Державною політикою стали жорстокість та органічна ненависть до свого минулого: звичаїв, культури, науки.

Святість була замінена невіглаством і дикунством, що у свою чергу породили п'янство, хуліганство, наркоманію та ін.

У книзі достатньо довідкових та історичних матеріалів, багато пізнавальних цікавинок.

Так що книга може бути підручником для молодого покоління, посібником з відродження славних традицій, притаманних українській нації.

Віктор Ольчедай, селянський син хліборобів-гречкосіїв

*Село! І серце одпочине:
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Т.Г. Шевченко
«Княжна». 1847*

Від автора

Хто допоможе воскресити часи та події минулі, якщо не я?
Як не я, то хто ж?!

Описати півстолітнє минуле зі свого життя дуже важко, але спогади воскрешають те близьке й неповторне, що повертає мені оптимістичну насагу до небайдужого життя у сьогоденні.

Пам'ятаю благословенні настанови рідних:

Коли пам'ять буде
Сягать за небокрай,
Сину милий, не забудь
Свій рідний край.

І такий щем бере за душу від того, що

Ой великий двір,
А маленький збір —
І родиноньки уже немає...

Простіть мені, рідні й друзі, що я ще є і живу, а вас уже немає...

Кимось уже було справедливо зазначено, що найдовша дорога — до рідної домівки, але тільки йдучи осилиш дорогу. Бо, щоб мати постійну жагу до пошуку батьківської дороги, потрібно горіти.

Ой, як би хотілося написати про рідне село, та саме так, щоб

воно, маленька краплинка в нашій історії, не згубилося в часі (не кануло у вічність), а явило в подіях і особах свою неповторну красу і вагомість та виховувало у людей найсвятіше — любов до рідного краю, до святинь нашої родини.

Зібравшись написати про рідне село, я вчиняю іспит насамперед собі, щоб це було не просте «перегортання» років, а їх осмислення та щира оцінка. Адже найсуворіший на світі — власний суд.

Тож постараюся описати події правдиво і з чистою совістю, хоч завдали вони мені важких ран і гірких переживань.

Минули роки, багато чого минулося, чимало вже й забулося, але в пам'яті назавжди залишилися карби... За ними наш стражденний рід умів глибоко ховати потворність горя, навіть і в стражданні часто зберігав цнотливість своєї душі.

У розповіді про село і наш подільський рід буде згадано немало наших рятівних пісень, тож хочеться глянути очима подолянина на їхні глибокі та невичерпні витoki.

Тут нам мило, тут нам любо
В журбі заспівати,
А бери котрий сопілку —
Сумно так сидіти.

Та й згадаймо: хто ми, що ми,
Та й чиї ми діти.

Катерино, вража суко,
Що ти наробила?
Гай зелений, люд веселий
Гадам роздарила.

Гай зелений, люд веселий
Ти занапастила.

Ой, зберемося в рідній хаті —
Сумно так сидіти —
Та й скажімо: хто ми, що ми,
Та й чиї ми діти?

Гей, гукнімо: хто ми, що ми
Та й чиї ми діти!

Наші предки не боялися своїх катів та нам заповідали не боятись і благоволіли нам зцідити манкуртську і вихлюпнути заячу кров, та так, щоб потреба сказати правду була сильнішою за інстинкт самозбереження. На жаль, відлуння таких спогадів до свідомості надходить дуже короткими хвилями.

Тому й шкодую, що мої задуми відкладалися на довгий час, коли більшість свідків важкого, сповитого немилосердними муками, минулого життя переступили поріг вічності.

Отож, згадуючи близьких і найближчих, дорогих і найдорожчих мені людей, віддаю їм шану-клятву, що я дорожу пам'яттю про них, ніколи їх не забував і не забуду до останніх днів свого життя. З давніх-давен для українського народу на омріяно-виплеканій Богом землі не було і, певно, не буде найсуворішої і вірнішої присяги, як клятва святою землею: «Нехай почорнію, як свята земля, коли буду говорити неправду!» Тож стаю на коліна і, припадаючи до святині всім своїм єством, цілую її і клянуся... свято берегти вічні цінності: любов до рідної землі, рідного села, своєї родини і родинного гнізда, прапрадідівського подвір'я та отчого порога... Із вдячністю за науку відкритості й сердечності розуміння тих тайн, що навівалися докільям.

О! Скільки пробуджується в душі незгаслих переживань і хвилювань. І серце тривожно б'ється від дорогого мені слова — Шура. Хочеться на повні легені вигукнути: «Краю мій рідний і

дорогий, золота колиско мого дитинства, ожий і вдягнись у свої віковічні шати!..»

Що ж, час невинно невидимою рікою пливе по наших душах і єднає усі покоління в народ. На пору заснування мого села, а це середина XVII ст., землі Брацлавщини підпорядковувалися Брацлавському полку. На відміну од Брацлава (Браслава), який заселявся ще в сиву давнину на скелястих завислих кручах, що майже стрімко спускалися до Південного Богу та вулиць складалися з червоно-сірого граніту, місцина заселення нашого села була на відносній рівнині — і камінчика ніде не знайти!

Брацлав не просто розділяв долю Поділля і самої Брацлавщини, але й тривалий час був центром історичних подій і символом боротьби за володіння краєм. Села ж навкруг нього засновувались, як грибочки, — невеличкі, чепурні: Марсово, Кураші, Вишківці, Вовкотрубівка, Стародуби, Вовчок, Довжок, Пархилівка, Семенки, Скрицьке, Мачуха, Глинське, Гриньки, Анциполівка, Зяньківці, Вільшанка, Яструбиха, Чуків, Остапківці, Бугаків, Перепеличчя, Вигнанка, Забужжя, Ясенево, Шура. Звернімо увагу: села були невеличкі. За переписом 1972 року такі поселення, як Глинське, Мачуха, Скрицьке, Шура, були об'єднані в одну сільську раду і мали вони населення 698 чоловік, тобто по 180 чол. у селі.

Саме ж містечко Брацлав, що складалося з понад двох тисяч будинків і замку, було багатолюдним: в окремі періоди кількість населення сягала 5—8 тис. чоловік. Більшість люду займалася землеробством, але й були цехи ремісників — шевців, ковалів, кушнірів, гончарів. Ось вони і заселяли навколо Брацлава в необжитій місцевості заліснені землі, відселяючись із містечка за непомірні натуральні й грошові податки — снопові, чопові, сторожові, медові, рогові та ін.

Невеличкі поселення — хутірці — засновували й козацькі

Велетні глеки-сулії

сердюки, тобто сивочолі й багатолітні служили ратники козацького війська.

Одна з легенд і доносить таку історію заснування нашого села. Овіяний вітрами козацької слави старійшина мав право поселення в окремому урочищі для ведення особистого господарства, яке не оподатковувалося, але добровільно справляло допомогу козацькому війську. Отож козак Шурко і вибрав собі таку місцину, яка невдовзі стала називатись його іменем.

Невідомо, чи цей козак вмів тільки воювати, а чи й знав гончарну справу, чи це ремесло розвилось іншими поселенцями, але, якщо вірити Подільським єпархіальним відомостям, то Шура вже наприкінці XVII ст. була відома як гончарне поселення, в якому випалювали начиння та великі глеки-сулії і, завдячуючи повноводості Південного Бугу (човни купців запливали і далі Брацлава), вивозили в арабські й середземноморські європейські країни.

Ось на такому начиннеробному станку рученьками витягували ці велетні глеки-сулії. А це ж надзвичайно важка праця. І твориться така краса впродовж місяця, через те що глина повільно висихає, є можливість щоразу збільшувати наступний шар на 5-10 см. У таких дзбанах зберігалася й транспортувалася оливкова олія, а також вино і вода, які з часом мали оздоровчі властивості.

Гончар за роботою

Інша версія про заснування села менш переконлива.

Назва поселення нібито походить від жіночого імені Шури, яка прославилась тим, що, як і Кармелюк, організовувала загони непокірних польській шляхті козаків-відчайдухів і наводила страх і жах на магнатів Браніцьких, Потоцьких, Свейковських, Грохольських, Ярошинських та інших. А свою базу — сховок — розмістила в дрімучих на той час лісах, що й залишило в спадок її ім'я для нашого поселення.

Та розпочну я все-таки розповідь з того, як мені було любо, як мені було мило у нашому рідному краю...

Моє таке рідне та бідне...

Найбіднішого села на Поділлі, а можливо, і на всій Україні, знайти неможливо. Але ж воно моє рідне — батьківська пристань моя!

Ось уже і за сьомий десяток літа повернули, а мене, як у дитинстві, супроводжує по життю запашний духмяний хліб, особливо незабутній присмак цілушки-скоринки із рук моєї бабусі і мами. Незабутня ласка і ніжність батьківської мови — як сув'язь найфілігранніших кольорів і колоритів пшеничного колосся в перевеслах. Хіба можна забути невтомно виколихану любов до рідного гнізда! А присмак цілющої води із лісових джерелець-фонтанів Яреминого та Демкового!.. Такої ніде у світі не вип'єш, цей смак викликає радість пізнання українського роду.

Маючи трипроменеве зародження, село в центрі закинуло якірець до Кумбарної річечки. Якщо прикриєш очі «дашком» долоні, то побачиш його, як на тарілочці, з висоти Баліцької гори. Проглядається воно сповна і має вражаючі обриси. Не кожна

людина спроможна збагнути прихований чар землі цієї.

Щоразу, як подивлюся з цієї гори на своє рідне село від краю до краю, то аж дух перехоплює, а душа співає. Аж ген-ген вмовився яблунево-черешневий хутірець Чепких — це окраїна Брацлавського напрямку. У західному — Грененському далекокраї зародилися і розквітли куточки Боженків, Гончарівка і Козулупівка — найстаріша частина села. Центральна — найбільш переселена такими ще меншими куточкам — Супрулівка, Бездухівка, Базарівка. А до сходу сонця — на Скрицьке вмошувалися садибами Баліцького.

Центральна частина — тригорбова, утворена двома потічками джерельної і паводкової води. Тут культурний центр села — школа, клуб, магазин і будівлі колишнього «колгоспного раю».

Якщо вже сказати про рай-село, то у загальному воно, на своє «щастя», відродилося між трьома горе-гороньками: Баліцькою, Лисою і Грузькою.

Плато східної гори, що підступає у вигляді дуги до річки Кумбарної та її притоки Скритої (від назви якої засноване Скрицьке), завжди за спогадами старійшини було безлісе, тобто лисе, і від цього гора отримала назву Лиса. А в ті давні часи не було господарчої необхідності її заліснювати — то вона лиса й до сьогодні. Гора не має рослинності, зате має родовище каолінової глини. Тут завжди випасали худобу, а в часи «раю» тут раювали вівці й кози.

До Баліцької гори горнеться та ж сама річечка Кумбарна, в густих заростях верболозу, очерету й осоки до неї підпливає невеличкий потічок Баліцький і, зливаючись в одне русло, утворюють великий став, який був справді раєм для малечі всього села.

Північні схили Баліцької гори завжди були зарослі пеньковим

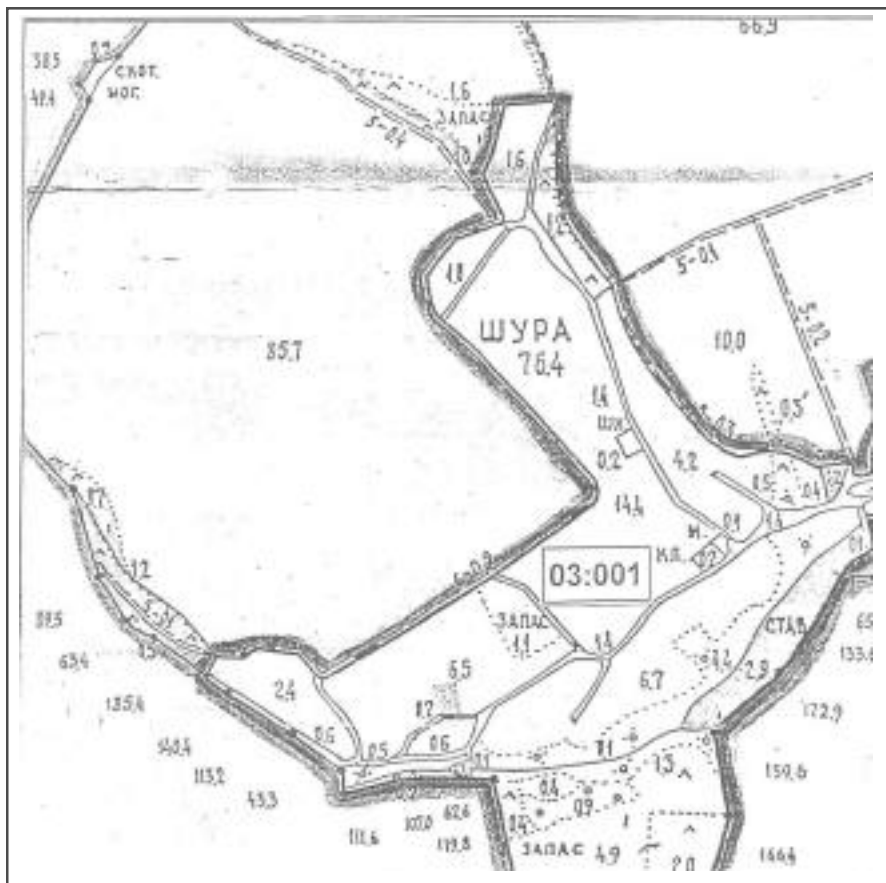
ліском-левадою. В часи комуні із центра села ходили господарі до цього безгоспного ліска за тичками, стовпчиками, держаками та різними підпорками. Однак найбільша цінність, а то й багатство цієї гори — глеєвидні утворення.

Отже, безмежні багатства цих гір — білі каолінові та червоні глеєвидні глини — спонукали наших прапрапрадідів до гончарства. Вони виготовляли амфори, сулії, горшки, горнята, гладущики, глеки, баньочки, покришки, жбани, миски, полумиски, близнята, широкогорлі горшки, свистунчики — всього до сорока найменувань.

Багаті поклади високоякісних глин у згаданих родовищах сприяли розвитку гончарства як ремесла у багатьох родинах. Від цього ремесла засновувались цілі кутки Гончаруків. Із застосуванням гончарного круга форма виробів помітно урізноманітнювалась, а саме: декоративний посуд, скульптура, дитячі іграшки, кахлі, накривки, ринки, жбани. Спочатку був

Тільки від сходу сонечка торувалась дорога до нашого села...

Село картографічне

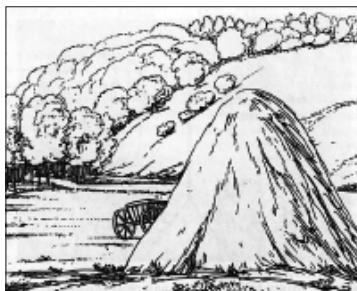
простий посуд, а вже пізніше — поливаний, з розмальовуванням (орнаментований).

Гончарі добре знали свою справу:

- посуд повинен бути легким (а це мистецтво якісного випалювання);
- «гудзків» не має бути (бо це недовимішана глина);
- нечистий звук — ознака тріщин.

Якщо ці умови копітко виконуються, то посудина не дзвенить, а співає.

Третя горе-гора — Грузька — весь світ селу заступила. Між містом Брацлавом і селом височіє вона з північного боку. До містечка рукою подати (якихось 6—7 км), а дорога майже в кожную пору року найдовша. Північні схили гори мають крутизну до 80°. Подолати її можна було волами або конем, верхи. Ця гора відмежувала село від цивілізації, і стало воно неперспективним. А тому тут не було ні доріг, ні світла, лишень відголоски тієї цивілізації доходили раз на півроку. Саме через грузькі дороги (тому й назвали гору Грузькою) село не мало доступу до світла-світу.

Дідуньо Бенедко любив життя кренко

На цьому й рід тримався. Розмислити життєві вектори руху між землею і небом, як у просторі і часі між поколіннями і родами, надзвичайно важко.

Село в ті далекі часи було лісове. Ще й до сьогодні більша частина його садиб межує з лісовими масивами, і тільки від сходу сонця нарозхрист відкриті ворота полям неозорим. Чому саме тут село зародилось у сиву давнину? Певно, для того були поважні природні причини. І найприкметнішими ознаками того відлуння було три вже вище згадані гори: Грузька, Баліцька та Лиса. Грузька і Баліцька — вкриті суцільними незайманими лісами, окрім того, Баліцька вивершилася на червоних глєєвих глинах, а Лиса була лисою — безлісою, зате мала невичерпні запаси білої глини, або каоліну. Сам Бог вигадав людям заняття, призначення і навіть прізвища — Гончарі і Підлісні.

Мій родині випало бути Підлісними. Дідуньо Бенедко здобув лише 4 класи церковно-парафіяльної школи, зате мав золоті руки

— і швець, і жнець, і на дуду грець (коваль, хлібороб, столяр). Ще на початку XX століття він збудував дім, та дім непростий, а незвично великий — 12х15 метрів (такого в селі не було). Будова мала чітко заданий напрям від забутованого підмурка і 16 стовпів (слупів), вимощених каменем до даху. Стіни були дильовані, вікна — подвійні великі, двері — широкі візерунково-різьблені, балки, крокви, лати тесані, що утримувалися завдяки симетрії та дотриманню пропорцій, а також належній системі кріплень.

На жаль, друга половина будівлі залишилася недобудованою через смерть дідуня. Не встиг дідуньо добудувати перестінки й стелю, зате настелив підлогу із «п'ятьодесятки» (так у нас називали дубову дошку товщиною 5 см). Під час колективізації хату забрали під контору (надто вклика була). Але довго нею не користувалися, бо ліньки було багато опалювати, а ще більше комнезамівська ледач не хотіла закінчити другу половину хати (зате зірвали дошки на потребу комуни).

Та найбільшу любов і пристрасть дідуньо мав до коней. У селі хто мав гарні коні, той і був на коні. А в дідуня Бенедка було аж дві пари, справжні Змії-Гориничі: шерсть лискуча від здорової ситості, ноги точені, шиї — дугами, гриви й хвости розчесані й заплетені. Коні — то була його безмежна закоханість. Не було в селі здоровіших і міцніших ні в кого. Доглядати за ними він нікого не підпускав і близько. Їх часто замовляли для вивезення півтора-двометрових колод до станції Вапнярка, гончарного начиння — у Вороновицю, Немирів, Гайсин, Тульчин, товарів з містечок для брацлавських євреїв-крамарів. Добре ці коні трудилися, добре й заробляли. Особливо гарно платили крамарі, за що він і мав змогу збудувати найбільшу й найкращу хату в селі.

Одне слово, коні допомагали жити, а коли настали часи розрухи і розбою, то вони завели сім'ю в глухий кут. З 1917 по

*Дідуньо Бенедко
(справа).*

*Цікавий напис на
звороті: "... Подольскую
губернію,
городъ Брацлав,
Монастырскую волость
в деревню Шуру.
Получить Венедикту
Николаевичу Г-ну
Подлесному".*

1921 рік влада червоних і білих, бувало, змінювалася з такою швидкістю, що за цим не можна було встежити. Ці бойовиська більшовицьких і білогвардійських полчищ з паростками відроджених народних бійців і славних січових стрільців призвели до того, що зранена і скалічена у віках наша держава вкотре втратила свою вистраждану державність. Україна в роки громадянської війни зазнала 13 змін влади...

Та найстрашнішою була в ті часи влада дрібних місцевих банд, які правили не вдень, а в нічну пору. Дідуневі тривалий час, завдяки вродженому дипломатизмові, вдавалося від них

А «катеринка» на згадку про те, що бабуня мала таких «грошей» мішок, завдячуючи своїй мудрості...

відкуплюватися то гасом, то свічками, то сіллю, то сірниками — це були найцінніші гроші. Завозячи ці товари із самого центру тифової зарази — Гайсина, дідусь незабаром заразився і, хоч був вольовим та дужим, невдовзі помер.

Йшов 1919 рік, який був для України найчорнішим, бо немилосердно лютував тиф. Отож не силою більшовицька орда перемолола полки воїнів УНР, а найлютіша пошесть — тиф — викосила і славних січових стрільців. У цілому 1919 рік був чотирикутником смерті на Поділлі — доконувала несамоविта згряя більшовиків, денікінців, поляків, румунів. А сльотавої холодної осені розповсюдився ще страшніший ворог — плямистий зворотній тиф. То була пекельна тифозна лихоманка.

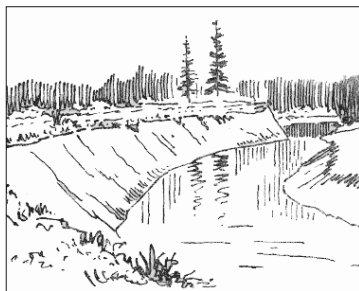
Через коней і відбулися сумні події в нашій родині, коли банді Гриця, яка налічувала до сотні головорізів, урвався ласий прибуток від дідуня. Холодної осінньої ночі вони виламали двері до хати і наказали віддати коні, запропонувавши мішок катеринок-керенок або гладушик золотих червінців. Взяти червінці було все

одно, що добровільно стати на бомбу вповільненої дії. Бабуня була мудрою, і життя їй було дорожчим: вона взяла катеринки, які ходили простирадлами одразу по тисячі карбованців. До речі, декілька таких «катрусь» я наприкінці минулого століття передав музеєві міліції (в тому була якась символіка з тієї пори).

Бабуня твердо знала: хто від злодіїв бере золото — завчасно вішає собі зашморг на шию. А «катеринки» невдовзі скасували.

Бандити ж, продавши наші славні коні, мали чималі прибутки. Але правду кажуть: «На краденому далеко не поїдеш!» Всю банду незабаром перебили, а сам Гриць також загинув, та геть ганебно — в сусідній Чернашівці його закололи вилами, коли той цупив з хліва у когось поросся.

А любов до життя вирувала...

Наш благословенний з діда-прадіда Подільський край, як і його серцевина — Брацлавщина, відомий найдавнішими поселеннями доби неоліту, трипільської та черняхівської культур. Тож у недалекому минулому і наше село ще духмяним ароматом і гострим місцевим колоритом дихало в унісон з тим далеким відлунням. Тут завжди витав могутній дух українства: люди вірили у справедливість, жили за заповіддю: зло завжди буде покаране перемогою добра.

У незайманих одвічних дібровах, де тисячолітні патріархи вікову тишу оберігали, на березі тихої в'юнкої річечки Кумбарної зародилося наше село і свій вік міряло століттями. Такі одвічні патріарші ліси протягом багатьох років були джерелом численних міфів-таємниць і мали казковість.

Отож мій дідусь, Іван Йосипович, розповідав:

— Були ж колись часи, що не було ні шоломів, ні мечів, ні військових укріплень — одна Божа благодать...

Рослий досі ростуть, як у наших малих урочищах Свіргуновому, Дудниковому, Івановському, дуби-велети, підпираючи своїми могутніми вершинами зоряні світи, нагадуючи своєю потужною статурою міфічного героя давньої Греції Антея, сина Посейдона і Геї.

А далі дідуньо загадково і втаємничено продовжував:

— ...У деякому царстві, у деякому госуларстві, а щоб не збрехати, то не так далеко від нашої хати, жили-були... Але на цей раз... У темному дрімучому лісі жив столітній Лісовий цар, який був володарем усього Земного царства. Він завжди сидів на троні. Трон цей спирався на могутнє сучкасте гілля тисячолітнього тронного дуба, що вивищувався над старим лісом, який розрісся на великі простори. Його довга густа зелена борода, пересипана сивим моховинням, звисала аж до самої землі. Цар був зодягнутий у звірячу шкуру з великими рогами на голові та копитищами на ногах.

Слухаючи цю химерну гулівертію, чув холодок поза спиною, а коли ще уявляв розкотистий сміх-регіт, а то й зойк, то завмирало в лісі все живе.

— З двох боків трону, на гілках дуба сиділи два превеликі старі пугачі, — для остраху промовляв «попутькали».

І так його слова про казковість наших лісів мелодійно лилися, що й не переслухати. Але що було далі, читач завжди сам дочитається...

Минулось багато, а відійшло ще більше...

Отож для бабуні великою втратою на все життя (а прожила вона його до Різдва Христового 1978 року) були не коні воронії, а втрачені літа молодії і смерть коханого, милого і дорогого Бенедка.

Віковічні незаймані ліси, як жоден інший фактор, визначали

уклад життя поселення багато років. Коли людина виростала серед такого царства лісових «побратимів» (пущ), важко собі уявити, щоб вона не закохалась у красу природи. Тому й люди були красивими, добрими, щедрими, з відкритою душею і жили в гармонії з довкіллям.

Такими поселеннями і була віковічно міцною українська нація, якої, як заявить пізніше Москва, «не было, нет и быть не может». Я відповідаю із Богом у серці: «Була, є і буде вічно!», бо український люд зродився з роси, води і Божої ласки, і це знамено незгасиме буде нести із покоління в покоління.

Свою бабуню я з любов'ю у серці називаю Князівною, Царівною, Берегинею, і всі ці титули їй до лиця. Про неї говорили: величну ходу мала, як ішла — краплини сонця не розхлюпувала, а сама ореолом сіяла, мала горду і незалежну поставу, і все це було для неї таким життєвим — бо людяність зберігала.

Як старшу світилку Зузю в наше село віддавали

Бабуня народилась і зростала в затишному Побузькому селі Глинському в багатодітній родині Орловських. За життя була Орловська-Підлісна-Раковська.

Село Глинське від нашого села ще менше і за площею, і за населенням, зародилось у виярках правого берега Південного Бугу і отримало свою назву від глиняних ґрунтів.

Славна родина Орловських своїм помешканням цупкенько вросла в лісові обереги, які завжди були для них надійним прихистком. П'ятеро дітей звалися так: Михайлина, Марія, Антося, Зузя — дочки-сестри і сини-брати — Петро і Янко.

Щоб добратися з нашого села до Глинського, обов'язково потрібно пройти село Мачуху (таку назву воно зберігало ще й у 50-х роках минулого століття). Ось що розповідала бабуня про походження назви села.

Старша сестрилка Зузя (в центрі) одягалася скромніше від заможних дівчат

В родині Потоцьких, що володіли землями Брацлавщини, народився син Станіслав Щенсний (Фелікс). Батько — магнат Франц Селезья Потоцький був вимогливим і доброзичливим, отож єдиного сина любив і обожнював, а деспотична мати дитину не любила, як мачуха. За таку зухвалість її виселили з маєтку в дикі непрохідні ліси вниз за течією річки Південний Буг. З часом цю заселену місцину й назвали Мачухою. За часи свого існування село двічі міняло назву — Сталінка і Новоселівка.

Коли старшу із сестер Михайлинку видавали заміж у с. Чернашівку (до речі, село ще й тепер має подвійну назву — українську і «кацапську» — так себе іменують переселенці-старовіри і свою частину села називають Слободою), бабуня Зузя брала активну участь у цьому дійстві.

Наймолодша із сестер дуже гарно світилася — була старшою світилкою і була на почесному місці, як кажуть у народі, — на виданні.

На зване весілля запросили із с. Шури і родину Підлісних, в якій особливо вирізнявся ставний парубок-красень, старший дружба Бенедко.

Весілля квітувало розмаєм посмішок, жартів і особливо танців. І старший дружба особливо увихався, витанцювуючи зі старшою світилкою.

Завбачуючи таку запопадливу прихильність старшого дружби, запрошені, свахи, дружки, світилки і заспівали:

Ой, що то за старший боярин,
Що ні одної пісні не співає,
А чи в нього зуби з бараболі —
Не співає ні одної.

А дружби-бояри відповідали:

Ой на комені кружка стояла,
А в тую кружку мишка напісяла.
Як мені дістати ту кружку,
Щоб напоїть старшу дружку...

А тоді розспівали одну із приповідок-частівок про «качура»:

Качуре-качуристий,
Наш дружба танцюристий
Вміє танцювати,
Те не вміє цілувати.

Не гордися, сонечко, не гордися,
Візьми чарочку, напийся —
У нас горілочка — не вода.
Частує світилочка молода

І ось у такому розгарячілому, розхристаному безневинному пориві танцю старший дружба зніяковіло підійшов до старшої світилки, пригорнув і поцілував її прямо в губки. Бабуня розказувала: «Я мало не вмерла — адже це було вперше в житті — і оніміла, бо цілуватися не вміла».

Ось так за приповідкою бабусі згодом:

Ми сиділи в парі,
Як ті голуби, цілувалися,
Білими крильми обнімалися.

А невдовзі накінець — стали під вінець.

У судженого Бенедка родина була ще чисельніша — чого тільки були варті четверо соколів-братів. Але про це розмова буде окрема.

Бабуня — Орловська, Підлісна, Раковська

Бабуня вдруге вийшла заміж за Раковського Івана Йосиповича, майже на півтора десятка років старшого за себе, з чотирма дітьми. Але з дитинства працелюбна, маючи вроджений талант до співів і красномовства, вона завжди своєчасно всьому давала лад.

Бабуня з моєю мамою Павлінкою перейшли в новозбудовану хату дідуня Івана Йосиповича і його сім'ї. Діти дідуня були якраз на порі й скоро влаштовували свої родинні гнізда на підкупленій дідунем землі. А в бабуні на той час народилася менша донька Манічка (вишкребок – це не пустотливе слово, а грайливе, надсмішинкою притрушене, бо вже діток мати більше не народжувала). У ті роки дідуньо Іван був розумово міцним господарем, але фізично (після чотирьох смертей) був нікудишнім. Отож уся фізична праця падала на спину і голівку бабуні. А працювати було біля чого: більше гектара землі коло хати та ще й чотири в полі (за селом), коні, воли, корови і все

дрібне господарство не давали глянути вгору, щоб і на сонечко подивитись. Та вроджена любов до землі у бабуні збереглася на все життя.

Така любов прикрашала всю нашу родину, як планету доброта. Своєю поведінкою, працелюбством і життєвою мудрістю вона навчала діток, онуків і правнуків чинити благородно й по совісті. Для нашої родини вона була Берегинею, а для дідуня — найнадійнішою опорою і вірною дружиною. За її життя я не почув слів осуду на адресу дідуня, а тим більше недоброго слова до його справедливого життя. Вона щоденно вдихала в нас часточку своєї сонячної енергії і душі. Мала гостре око й чіпку пам'ять, особливу пісенну (про що буде розповідь окрема), і талант від природи і Бога. Вона щоденно промовляла молитви і спілкувалася зі Святим Духом, щоб зійшов до наших душ і дав нам силу апостольську.

— Спаси нас, Господи, і помилуй. Дай нам хліб насущний.

Перебираючи чітки-ружанка, вона промовляла Божу проповідь. Коли була сама, то промовляла молитви тихенько — пошепки (це було рідко), а коли в хаті були молодші й дітвора, то проповідь промовлялась голосніше, щоб ми могли її чути.

Я завжди дивувався бабуниній надлюдській працелюбності: з четвертої години ранку і до півночі, і так щоденно. Коли я вже підріс і почав усвідомлювати життя, то якось запитав у бабуні з гордістю за неї:

— А як потрібно належно трудитися?

Бабуня взяла мою ручку в свою руку і притулила до свого чола, яке було зволожено краплинками поту.

— Ось так, синку, потрібно трудитися щоденно, щоб чоло палало, а душа радувалася працею.

І цей ласкавий порух тепленьких бабуниних долонь мене

У великій кімнаті (а вона то й була одна) на столику в освяченому куточку до сходу сонця стояли хрести з розп'яттям Ісуса Христа, підсвічники і лежала Біблія (Ксьонжска), а над ними висів образ святої Марії Магдалини. Біблія 1907 року збереглася, а образ, на жаль, не зберігся. Такі обрядові канони були в кожній спольщеній шляхетській родині.

супроводжує все життя. Як вона, тільки їй притаманними порухами ручок, ніжно гладила мою голівку, ніби леліяла дорогоцінні скарби, віддаючи своє душевне тепло. Вона змалечку навчала мене відчувати чужий біль, як свій. І не тільки біль людський, а й біль усього живого: чи то зраненої тварини, чи зламаної гілки, а то й затоптаної квітки. Через це у деревця за зламану гілку, а чи й необачно зірваний листочок, я завжди просив вибачення: «Прости мені, деревце, що тобі боляче зробив».

А на квіти зірвані ніколи в житті не наступав. Маючи силу чоловічу, мені дуже важко було вкоротити життя півневі, але прохання матері було всесильним. Бабуня ніколи не підвищувала голос, на протигагу моїй матері, яка дуже боляче лаялась і з образою.

На відміну від шкільних учителів, бабуня навчала мене вірити в Бога і йому молитися, що я і робив, читаючи вранці й увечері «Отче наш», який пам'ятаю і до сьогодні слово в слово. А ще переживала і навчала нас, малечу, щоб ми поважали старших, боронь Боже старшому та незнайомому сказати «ти» (такого слова в сім'ї ми не знали), бути чесним (до останньої копійки в гаманці — це вже з погляду старших літ), любити все живе, як самого себе, ніколи не перечити старшим, не сідати до столу першим, а тим більше першому брати наїдки з полумиска. Обов'язково помити руки і перехреститися. Наїдки вживали за невеликим столиком чи табуреткою (роботи дідуня). Наїдки завжди куштував першим дідуньо. Сідаючи навкруг поданих страв, кожен тягнувся ложечкою (виделок і в помині не було) і підставляв скибочку хліба, а то й просто долоньку, щоб не крапало на стіл чи землю. Меншим завжди дозволялося залишки наїдків вишкрябувати, та так, щоб не з'їсти миски. Ложки всі акуратно облизували і клали у тарілку (миску чи макітру).

А ще бабуня завела в нашій сім'ї золоте правило, вірніше, вона була на його сторожі: ніколи не богохульствувати і не лаятись-матюкатись. У неї найгрізнішими висловами були: «Побий тебе вареником до подушки» або «А на середині!»

Нас у бабуні було троє внуків, і нам вона всю душу віддавала, кохала ніжно і привітно — це був сенс її життя.

Коли ми вертілися, крутилися, пустували, вона м'якенько рушником нас любляче підперізувала, пальчиком махала і казала:

«Не пустуй!», «Не варіюй!»

Її сивенька голівка завжди була повна мудрослів'я. Під час висівання городини ніколи не говорила — щоб гарно вродилось, а не чортилось, а «як Бог дасть».

На привітання «Добрий день» завжди привітно відповідала «Доброго і вам дня» та «Доброго здоров'я!»

А за свою працю, коли їй казали: «Боже вам помагай!», відказувала: «Спасибі (дуже душевно). Боже й вас не минай».

Надвечір, коли потрібно закінчити роботу, казала: «Працюймо борзше, бо вже сонечко сідає».

Повчально і дотепно нас навчала, як на старших і на людину взагалі потрібно дивитись (боронь Боже косо): не з ніг до голови, а з голови і вище — до неба, бо вище від Бога, який там, нічого немає святішого.

Коли пригощала яблучками, завжди примовляла, торкаючись щічок: «Ось такий рум'янець, як у тебе на личку, яблучко передає. Коли будеш його їсти, будеш таким добрим, як яблунька, яка завжди віддає свої плоди людям безкоштовно». Я тоді і душею, і розумом не міг досягнути такі проникливі милостиві повчання.

Коли бабуня щось цікаве розповідала (особливо небилиці), то рівномірно, як у такт музики, похитувала своєю голівкою-маківкою з боку в бік і монотонною розповіддю, розчиняючись у злагоді й гармонії своїх повчань, вузлики напам'ять в'язала. Під час таких розповідей вона жвавішала, навіть молодшала і гарнішала. Її розповіді, просякнуті добром і любов'ю, були як молитва бо Бога, лікували душі й зміцнювали дух...

Бабуня від природи і своєї лагідної доброти була в нашій родині знахаркою по травах. Куди б вона влітку не бігла (так, так я мовлю) — вона ніколи повільно не ходила, а як та бджілка вповні несла чи пилок, чи нектар, завжди прихапцем, у будь-яку пору

знала, які потрібно заготовляти лікарські рослини. А вибірані з отав липнево-серпневі квіти до запаморочення лоскотали наші голівки. Все це сушилося на бантинах у клуні, двері в цю пору завжди були відчинені. А висушене, щоб пилом не припадало, зберігалося в торбинках чи великих ринках. Цій природній красі вона знала толк і завжди давала лад, ладненько вживаючи за потребою. Прожила вона велике життя — відлітувала 93 літа і ні разу в лікарні не була: діток народжувала з повитухами.

Про її знахарство потрібно писати окрему книгу. Чого тільки варте лікування розірваних і розтягнутих зв'язок! Тільки їй відомими шляхами через пучки пальців і світлу голову вона визначала вивихи і переломи. Вивихи «лагідно» вправляла, а переломи для зростання фіксувала твердим матеріалом і тугою пов'язкою, вставками, стяжками і фіксаторами. А ще наказувала дуже гарно і смачно їсти (це знахарство вона й мамі передала). Про лікування рожистого запалення — в народі прозваного бешихою (пристрітом) — памятаю і коротенько напишу. Ця хвороба заразлива і найчастіше вражає в людини кінцівки, але може пошкодити й інші частини тіла. Найголовніше при цій хворобі — своєчасність лікування. Але ж це не з нашим мужицьким характером — «А, якось воно само пройде». А воно не проходить, і червоними виразними язиками і свербінням охоплює все більшу частину живого тіла. Я не раз чув, як бабуня картала хвору людину: «Ну де ж ти раніше була?» Зауважу, що таке дійство-лікування відбувалося у вечірню пору, коли зоряниця небо покривала. Зносила з горища велику ринку (таку вмів зробити наш дідуньо), брала із печі жар і засипала в цю посудину, якщо була пошкоджена нога, то покривала сукном із шинелі (тепер це можна зробити клейонкою), під ногу клала навхрест два ножі. Роздмухувала жар із завчасно принесених

лікарських трав, підтримуючи гарне жевріння, обкурювала ногу і просила, щоб людина терпіла пекучість жару.

На жаль, більшість трав я вже не знаю, але ті, які по запаху запам'ятав, то це материнка (богородська трава), любисток, татарське зілля, із мітлиння березові гілки з бруньками, дубова кора. На ногу стелила пасмо із клоччя, завиваючи вісімками, і спалювала його, читаючи молитву (тільки їй відому), при цьому в такт молитви погойдувалася всім своїм тілом.

Обов'язково після кожного сеансу обводила навколо верхній поріг — кільце запалення — настоянкою з бузини чорної чи дубових гал (листочкових горішків), щоб запалення не піднімалося вище.

Протягом двох-трьох днів хвора людина вдома сама лікувалася за її рецептом: у таку саму макітру чи ринку потрібно було засипати жар, а при нагоді вугілля (чомусь запам'яталося, що обов'язково із дубових дров), і розжарювати його перваком горілки аж до полум'я, підсипаючи пшеничний грис, обкурювати та «прожарювати» пошкоджену ногу. Через два тижні хворобу як рукою знімає. І людина зі сльозами вдячності на очах приносила «подяку» матеріальну, від якої бабуня завжди відмовлялася, кажучи при цьому: «Все від Бога».

У нашій родині випікався чарівний материнський хліб, і смак його викликав радість пізнання нашого роду. Бабунин хліб із жита (його сіяли щорічно) був важким, зате солодким, бо був замішаним не лише на важкій праці, але й на красі та гордості трударя. До речі, випікала вона його на дубових дровах, і в цьому був певний резон — хліб довго не черствів.

Можна і потрібно схилити голови в поклони до тих часів, коли жили наші рідні. Це був розгул босяцького мародерства. Коли трударі мали право своєю рабською працею тільки виробляти

хліб насущний, але кати забороняли їм користуватися плодами своєї праці, влаштовуючи численні акції поборів, голодоморів і репресій.

Про такі звірства можна було прочитати на бабуниному кругленькому личку, змереженому роками переживань за її родинні покоси від пошестей і нашесть, та дивлячись на хустинку, якою вона витирала сльози, що безперестанку (при нагадуванні про ці роки) струмували по зраненому зморшками обличчі.

А вона ж була молодою жінкою в ті тридцяті роки, її працелюбство сягало неба: вив'язувала по 10 кіп (понад 600) снопів за день, а отримувала нічого не вартий трудодень. Коли було архіважно за якогось режиму, вона говорила: «Вже були і ще будуть всякі політрежими, які ми зі сльозами пережили, і цей також переживем».

Та були ж у житті й свята. В літню пору вони пробігали якимось швидкоплинно і менш значущо, бо в цю пору всі важко трудилися до сьомого поту. А ось у пізньоосінні й зимові свята був розмай і для старших, і особливо для нас, малечі.

Бабуня на святки була Царицею. Дуже вміла чудово розповідати безліч небилиць, особливо її завжди просили розповісти «За Адама і Єви початок біди». Її уважно слухали, переживали, сміялись щасливо і з насолодою. Коли бабуня співала, то ледь картавила у ніс, але на це не зважали, бо вона причаровувала рідню і близьких своїм співом та винятковою здібністю пам'ятати слова та мотив кожної пісні. Про бабунине пісенне диво я напишу окремо, і це займе чимало сторінок. Що ж до приповідок і причитань — вона їх знала безліч.

У селі без неї не обходилася жодна радісна подія: хрестини, весілля, іменини (на все був свій час). А в сумні часи вона завжди була з молитвою, коли було потрібно провести людину в останню путь.

Минуле, кажуть, не вернути — воно кане у вічність. Але ж пам'ятати вкрай потрібно. Уже в старшому віці, приїжджаючи в наше бідно-злиденне забите село, пригадую, як стояв біля хатиколиски мого дитинства і, як укопаний, спостерігав за одинокою до щему серця знайомою постаттю (до цього часу із хати всі розбіглись у світи, а дехто і в інші) — це дорога і мила моя бабуся трудилася: полола городину, невтомно, не розгинаючись, вправно орудуючи сапкою натрудженими ручками.

Це ж було... Ой, було ж!.. Тихо і повільно крокую зарослою споришем стежиною, по якій мої босі ноження набігали незлічені кілометри в далекому дитинстві. Зі сходом снігу і аж до пізньоосінніх заморозків.

Бабуня тільки у властивому їй почутті розгинається і, прикладаючи ручку човником до свого уже не пружкого лобика, пильно вдивляється: бачу, пізнає — її щира привітна посмішка так радісно пливе мені назустріч, аж мені млосно.

Підходжу, цілую натруджені руки, обнімаю ніжно і тендітно такий дорогий мені стан і цілую в щічки. На що вона так лагідно, погладжуючи мене по голівці, сором'язливо говорить: «Нащо ж ти, дитино, моя дороженька, такі брудні руки цілуєш!?» — «Ні, — кажу бабуні, — Ваші ручки золоті, вони пахнуть Землею і Хлібом. Дай, Господи Боженьку, їм ще довго трудитись».

Присідаємо на межі — вона твердіша, бо не розорюється щорічно, і бабуня чемно, з такою радісною інтонацією в голосі розпитує: «Ну і що ж ти, дитино, поробляєш, як ти живеш, як твоє здоров'я?!» І таких запитань і в сніп не вбереш, та важко перевесло скрутити, щоб їх ув'язати.

Уважно слухаючи бабунині розповіді, я пильно і з такою заздрістю до прожитого і пережитого пригадую, як її ореол любові до життя сяяв і в тумані, життєвої сили вистачало на добрий десяток працелюбів, а ритм життя за багато років не

змінювався: прокидатися із сонечком і поратись у щоденних буднях без будь-яких зазіхань на казкове життя.

Я ніколи не чув, щоб вона комусь або на щось скаржилася, певно тому, що жила в гармонія з живою природою: тваринами і птахами, яких доглядала, із землею, яку обробляла, а ще водичку джерельну з природною насолодою пила, небу і сонечку щоденно раділа.

Уже в досить зрілому віці бабуня стала маленька, сухенька, як осіння маківка, ручки вкрилися старечим плямистим ластовинням, коли хотіла сказати щось терпке, то завжди примружувала небесні очі (мої в дитинстві такі ж), ще була меткою і жвавою (але уповільненої дії), а в очах її спостерігався нестерпний пекучий біль за свою самотність і швидкоплинне прожите життя. Але ж далеко не так, бо прожила вона 93 роки і мала дуже світлу пам'ять про ті далекі минулі дні й ті пережиті події.

Бабунині придибенції- небилиці

Наостанок пригадаю бабунині придибенції-небилиці.
Коли її просили розказати про той ріжок, що корова
збила, уже в цьому була підкладена веселинка мила. Щоразу
розповідь розпочиналася по-особливому:

На городі буркун ягідок не родить,
А кум до куми щовечора ходить.
або
Здавна місяць як сходив, так сходе,
А кум до куми як ходив, так ходе,
або
Сходить місяць, сходе ясний,
Ще й вечірняя зоря.
А кум до куми тоді ходе,
Коли кума вдома нема.

Мова піде про третій випадок — коли кума вдома нема. Цей
пісенний бабунин заспів особливий (на такі слова я пісні не
зустрічав).

Ще одна особливість розповіді з таким дійством: бабуня з-за грубки викочувала дідуневої конструкції прядильний верстат. Таким дійством вона ще більше інтригувала слухачів.

Кум до куми тоді ходє, коли кума дома нема

...Отож, коли сходила вечірня зоря, кум дивився на плотик — чи кума вдома нема.

А на плотик поглядав не просто так, бо на кілку плотяному завжди був умовний знак. Умовним знаком ріжок служив, що його бугай у корови на пасовиську збив. Ось його-то кум з кумою на кілочку вмоцювали і такий собі договір склали: якщо ріжок загостреним кінцем повернутий до садиби кума — вхід вільний (чоловіка вдома нема), а якщо в протилежний бік — нема ходу-«параходу». В один із вечорів знак попереджав — вхід вільний, куме, поспішай.

Приодівшись блаженко, підточивши інструменти, кум мерщій поплентався хутенько.

І яка там тишина — кума дома нема!

Двері сінні з шумом відкриває і такої співає:

Як до куми не ходить,
Коли кума пишна,
А у неї густий сад
І червона вишня.

А в цей час у хаті між господарями пробігли чорти пелехаті: господар вечерю справляє, а господиня з кужеля нитку сукає.

Коли кум хатні двері відчинив, то й остовпів, не очікуючи господаря вдома, і...

Причесався, прилизався,
В нові штані вбрався,
А зайшов до куми —
На порозі всцявся.

А жінка — це жінка: з неї завжди, як з гуски води.

У цей час бабуня сидить за кужелем і монотонно, ніжкою торкаючи педаль верстата, виспівує за ту куму:

Посіяла просо біля рути
Та й забула ріжок повернути,
А ти, дурню, знай, що казати, —
Прийшов мішки позичати.

І тут у кума скресла душа-дума:

— Добрий вечір господарям. А тобі звідкіль, кумо, знати, що я прийшов мішки позичати?

— А сорока на хвості принесла.

Отож — да: взавтра їду до млина, а мішків нема. То займіте?!

А господар борщ наминає і про мішки нічого не знає.

А ось друга небилиця.

Як недочуваючій Насті хлопці вітання казали

— Добрий день, Настю!

Вона:

— Хату мастю.

— Де ж твоя драбинка?

Вона:

— Така синька.

А коли ж до Насті хлопці залицялись, то тоді казали:

— Дивись, Настю, яке щастя!
Чорт чоловіка несе,
Аж землею трясє.
О! Це вона добре чувала
І так відповідала:

— Нехай трясє, нехай трясє,
Як вітер дубами,
А я молоденька —
Погуляю з вами.

Невеличка небилиця про дуже «гарну» молодицю

У хатині край села
Молодиця жила.
Ту хатину всі минали
За жіночії скандали.
Тільки один чорт
Її норів знав:
На махових вилах з-за рогу хати
У відчинене вікно їй чоботи подавав.
Про «Головицю» можна було почути таке:
Ішов Чорт на Головицю
По дорозі стрів молодицю
Та й питає:
— А чи є там хлопці?
Молодиця каже: «Є»!
— Тоді назад вертаю. Вони і без мене бучу заколотять...
— Як повернешся до них, то не кажи, що мене зустрічала, бо

вони й мене знайдуть і бубни дадуть.

Ось такі придибенції-повчання про Адама і Єву бабуня казала, а вступом завжди були слова: «А жінка — це таке створіння, що в раю жило — і там согрішило».

Про раювання Адама і Єви

За Адама і Єви — початок біди...
Куди люди ідуть та все питають,
Проте свій-таки розум мають:
— І що то за причина і час,
Що так важко кожному із нас?
Хто з плугом ходить — йому земля не родить,
А хто з підрядом смикнувся — з батіжком вернувся.

Бо як на бурку*, то несуть і курку,
А як у свято, то ще й калач.
При посаді шанують,
А як уволять — сідай і плач.

Бог на світі жив...
Шість днів усе творив:
Небо, землю, гори, воду,
Живих створінь по парі кожного роду.

*Примітка. Що таке бурка? Ви дещо з іронією посміхнетесь: а хто того не знає? А от і не знаєте. В наших околицях бурка — це й була та сама домоткана спідниця з вовни в чорну і червону смужку. А верхній чоловічий одяг, який майже по всій Україні називається буркою, в нас звався гунькою.

Була ще й літня спідниця — димка. Її ткали з конопляних ниток (прядива), які фарбували в білий і блакитний кольори. І приказка про неї збереглася: «Та сама Гапка, тільки в другій димці».

А сьомого дня все скінчив
Та й сів собі відпочив.
Але захотілося ще й таке зробити —
Чоловіка створити.

Зібрався він у ту годину,
Замісив з водою глину,
Зробив чоловіче тіло,
Хухнув... а воно й ожило.

Адам кинувся й злякався,
Не знаючи, звідкіля узявся.
На час Бог злетів із неба,
Бо знав, чого Адамові треба.

І наслав на нього сон глибокий.
Адам, як приліг, від сна утриматись не зміг,
Мирно і заснув, як мала дитина.

А Бог без розтину
Вийняв з нього цебрину,
Та ще й з лівого боку,
Зробив жінку красиву карооку.

Адам прокинувся та й бачить,
Сам не знає, що це значить:
Стоїть жінка гарна, вродлива
Та ще й чорнобрива.

Бог їм і сказав:
— Жийте в правді та згоді,
Їжте, пийте по вашій волі,
Що є в раю і навколі.

Тільки не чіпайте
З цього дерева плодів,
Бо тільки зірвете, я й пізнаю
І навіки вас вижену з раю.

Росла тут черемшина, полуничка
І ця яблунька невеличка,
А по ній послувався вуж.

А як Єва до яблуні підійшла,
Вуж почав її спокушати
І такому навчати:

— Не вірте ви, люди добрі,
Що це є правда на світі,
Що Бог жадить і радить.
Покуштуйте це яблуко
Та й краще Бога знати будете.

А Єва була довірлива дуже
І послухала вужа.
Зірвала яблуко та й
Принесла до Адама-мужа.

Розказала Адамові,
Що чула від вужа.
Адам, як міг, цурався
І яблуко брати відмовлявся.

А Єва його похиттю брала,
Обнімала, цілувала,
А Адам був вільний мужчина,
Послухав її, як мала дитина...
Та й роздобрухався.

Коли яблуко вони вкусили
І обоє согрішили,
А так і відчули сором,
Що обоє голі.

Листочками позакривалися
І в райському саду поховалися.

Бог з'явився, навкруг подивився,
А Адама і Єви немає.
Бере та й їх гукає:
— Де ж ви?! І чому поховались?

— А ми стали голі
І в одіж з листочків поодягались.

— То ви мого повчання не слухали,
Яблуко покуштували
Та й согрішили,
То тепер навіки ідіть з раю.

Ти, Адаме, назавжди
Будеш поля обробляти
І хліб для прожиття заробляти.

А ти, Єво, в муках
Будеш дітей народжати
І від мужа волі не мати.

Запис 1978 року 24 грудня, с. Шура

Ці повчання від бабуні записав, коли розказував їй, як у Варшаві у костьолі бував і свічки за упокій наших рідних ставив.

Тільки Всевишньому Господу Богу було відомо, чого це мені у 1978 році вартувало — сходити до Варшавського костьолу і

Бабуня у свої дев'яності...

Бабунині «Капітали»

виконати прохання бабуні, будучи в «обществе».

А через рік бабуня і поріг вічності переступила.

Тільки у далеко пізніші часи мені стали зрозуміліші «Повчання» бабуні. Вона своєю простою мовою про Адама і Єву давала всім зрозуміти, що сила, гроші, зброя в порівнянні з любов'ю — ніщо. Тільки любов може побороти всі страхи, війни, насильство, несправедливість. Адже тільки через любов Адам і Єва пішли з Раю.

У спадок нам залишився дарунок бабуні — чотири купюри. Найціннішою з них є 5 карбованців — це купюра особлива, вона з автографом — +++ (три хрестики). Кажуть, що вона була неписьменна. Чому вона ставила три хрестики, пояснювала так: во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. То такий її підпис — автограф.

Бабунине пісенне диво

*Що-що, а натуру людську
бабуся добре знала,
пісня тяжби зносити помагала
і радість у житті давала.*

Виокремлюючи «Бабунине пісенне диво» в окремий розділ, не можна не сказати загалом про дивовижну панораму пісні-дива нашого народу, бо це — золота колиска держави України.

Наші предки були пройняті войовничим духом, і кожен з них не показово, а образно давав священну клятву-обітницю чесно й самовіддано захищати рідний край, свою батьківщину-матір, і кожен говорив: «Якщо я відступлюсь від цього святого діла, то хай мені не буде прощення ані від батьків і дітей моїх, ані від жодної людини, сущої на благословенній землі України».

Віки мужності й звитяги, віки з шаблею в боях і за плугом (у кожного орача за спиною завжди були наготові лук і стріли), на кров'ю политому полі від мук невольничих та вікової боротьби

з ордами, віки надії в очах і сліз на віях, віки журби в серці і нескорені думки на чолі — ось така наша українська народна пісня.

Пісня, як і наша доля, проростала, ой, на якому ж чорному хлібі нашої історії!

Але це наша пісня, пісня землі української та невмирущого духу народного, це глибинний світ життя та боротьби, світ нації — сподівань, які з людиною вічні, як і вічна Земля.

Пісня — це українські перлини, рідні цілющі джерела, вистраждані на крові і муках нашого благословенного народу. Ми знаєм, що радісне і світле в житті, як і правда, легко не дається. Щомиті потрібно й сьогодні йти за це на бій.

У пам'яті української народної творчості закарбовані навічно лиховісні події, внаслідок яких стала безіменною і безмовною так звана Малоросія. В українських піснях тільки правда протистойть фальсифікаціям, облуді, обману і спекуляціям.

І як би то не було, не будемо забувати: і в часи сивої давнини справжня окраса життя — сімейний затишок з його невід'ємним застіллям, нехай скромним, але влаштованим завжди з певним ритуалом. А як ще й товариська гостина, то немає ліпшої радості для господаря, коли після налитого по вінця келиха наповнюється дім піснею. Так завжди було в кожній порядній українській родині. Без пісні в Україні не було свята. Отож, яких тільки пісень не маємо: весільні, веснянки, залицання, про нещасливе кохання, сирітство, лиху долю. Балади, історичні пісні, козацькі пісні, рекрутські, наймитські, жартівливі...

У них оспівується і щасливе, і нещасливе кохання, горе молодій жінки в чужій родині, трагедія життя з нелюбом, розлука молодих закоханих, життя багатовікового нашого народу на благословенній українській землі.

Наш пісенний сувій неміряний, як зорі на небі нелічені.

Отож, хто вічності торкнувся — буде жити у віках, бо пісенне диво, як громовиця, як відлуння століть, буде по душах котиться.

Жартівливі, гумористичні, сатиричні пісні донесли до нас із давніх часів цікаву інформацію про побут наших пращурів. Вони є надійним джерелом вивчення психології, матеріальної та духовної культури.

Жарт, дотеп, доброзичливий гумор, насмішка – чого тільки не вигадає народна фантазія? Коли на гостині келишок, що обходив гостей за сходом сонця, заторможувався, співали:

Коли Зузя взялася в боки,
То пішли вже гопи-скоки,
Як в рідної мами – до безтями.

Ось із цього і починалось.

Коли Зузя бралася в боки, то дядько Марко, завмираючи, казав: — Ну, тепер капець — пішла Зузя в танець.

Дідко Йванко на сопілку шпарко грає, дядько Марко на затулі макогінчиком вибиває, а бабуся «коліна» витинає та й приспівує:

— І так, і такички,
Лягла спати без з... застібки.
...Зачепилась за патик...
Взула не той черевик,
Бо спішила на гулянку,
Щоб не дати цицьки зранку...

Вся родина гомоніла — реготом заходилася:

Животи навхрест тримала
Й на коліна присідала...

(І куди там запорожцям, що листа султану писали!)

Хто ногою, хто рукою, хто губою, хто бровою, хто хусткою,

хто платочком, хто на ручках синочком — все і всі ходором ходили і махали, і підмахували, й задоволено сопіли, як під Лису гору йдучи.

— Віват! — всі вигукували і гомоніли.

Коли перепад хвилюючої напруги згасав, бабуса співала про «рака». Та з такою хитринкою, повівши бровою до дідуня Йванка, підсолоджуючи йому вуличне прізвисько (Раковський!):

А до мене Йванко приходив,
Коробочку раків приносив,
А я тії раки забрала,
Та Йванка із хати прогнала...

А нагадуючи йому лісівничу роботу, приспівувала:

За головку часнику
І ложечку меду
Я давала ліснику
...те, що ізпереду.

Я без ліку разів уявляв, якою була вона красунею у свої 15—17 років. Певно, на неї весь світ задивлявся, коли ще в середньоріччі в неї все ходором ходило. Як вона тільки виспівувала, руками розводила, притоптувала ніжками, нахилялась гарним станом і співом розмовляла із Іваном — це було казково. Я завжди розкривав рота, як ворота. На що вона миттєво знаходила хвилинку і нагадувала: «Стасік, закрій рота, бо ворона залетить!» і пальчиком легенько закривала.

Переспівуючи:

За городом вівці пасла,
Заробила горщик масла.
Горщик масла, діжку сиру,
Вареничків наварила,

Усіх хлопців запросила
(з колінцями: «ну-да я, ну-да я»).

Доспівувала:

За городом вівці пасла,
А за лугом — свині.
Цілували мене хлопці —
В мене губи сині...

Вона не була голосистою, а помірковано наспівною. Що ж то за поміркованість?

Бо брала вона за душу не криком, а ласкою, яка світилася в її очах, у жестах, у притишеному голосі, у веселій посмішці, у «виходах» під час танцю — «дам лиха закаблукам — достанеться й передам».

І знову все йшло і їхало:

Ой гоп, чики, чики,
Куплю собі черевики,
Найму троїсті музики,
Буду вволю танцювати
Од віку до віку,
Бо я люблю чоловіків.

Ой заграйте, музики,
В мене нові черевики,
Починайте скоро грати,
Страх, як хочеться танцювати.

...А дід бабці пошив капці,
Та тісненькі були,

А дід бабці врубав пальці —
То і гарні стали...
Шию, шию чобітки,
Шию черевики,
В закаблуки заб'ю гвозді
Малі і великі.

...Од села до села
Танці та музики,
Копу яйців продала —
Куплю черевики...

Продай, милий, чорні бички,
Купи мені черевички:
У мене циці трясуться,
І за мною хлопці б'ються.

Був завжди грайливий повільний перехід до «Гайка»:

Ой за гаєм, гаєм,
Гаєм зелененьким,
Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким.

Орала, орала,
Не вміла гукати,
Та й найняла козаченька
На скрипочці грати...

Козаченько грає,
До мене моргає.

І зву його серденьком,
Бо мене займає.

Козаченько пхає,
Силу добру має.
Ой, хто його наймає,
То і радість має...

А був ще грайливіший перехід:

Козаченько грає,
Дівчина гуляє.
Нехай моїх сірих волів
Ніхто не займає.

А хто воли займе,
Біду собі знайде.
Ніжки й ручки переб'ю —
Додому не зайде...

І далі:

— Ой ти, дівчино красна,
Де ти воли пасла?
— Між дубами з парубками,
Де травиця рясна.

Через те:

Ой під гайком, гайком
Ночувала з Марком:
Не давала цілу ніч —
Дала перед ранком...

І дядько Марко розпливався в такій посмішці, як море, яке йому було по коліна від задоволення.

Коли бабуню просили заспівати про «Михайла-придибайла»,

то всі стишувалися з такою милою посмішкою, і тільки очі іскорками сипалися. Адже ця пісня була ритуальна. І співалася тільки на Михайла. В нашому селі 21 листопада святкувався щорічно престольний празник. На цьому славному святі дядько Марко завжди з вигуком запрошував: «Хай земля цвіте піснями!»

Ой, Марушко-щебетушко,
Скажи мені правдоньку, моя душко,
А хто в тебе без мене в гостях був?

Вона переспівує:

Був Іван і Степан,
Кучерявий Марко і Михайло-придибайло.

...А де гості сиділи?
...А що гості пили?
...А що гості їли?
...І де гості спали?

Спав Іван за столом,
А Степан під столом,
Кучерявий Марко — де було жарко,
А Михайло-придибайло,
Мому серцю сподобайло,
Ізо мною молодію
Під периною.

Далі «Михайло-придибайло» перегукувався із «Семеном»:

Ой ти, гарний Семене,
Ходи сядь біля мене.

Аби засватав її Семен, спокусити хотіла і спідницею, і подушками, і цілою хатою, але Семен був кремінний. А коли:

Ой ти, гарний Семене,
Ходи сядь коло мене,
І талери в мене є,
Сватай мене, Семене.

— Ти чого мене дурила,
Чому враз не говорила?
Якщо в тебе є гроші,
То ти дівчина хороша,
І красива, і пригожа,
Така мені враз підхожа.

А далі, що не топ, що не гук — був веселий перегук:

Катерина материна,
А я батьків син.
Катерину мати била,
Що я випросив.
Не ходив до Катерини,
Не піду ніколи,
Бо до неї ходять хлопці,
Як учні до школи...

Що ж до весільних пісень, то їх було нелічено, емоції виливались аж за небокрай. І бабуня їх виспівувала неміряно. Скільки ж її запрошували за життя на весілля?! Виспівалась вона ще в позаминулому столітті, коли їй було 15, адже була народжена 1885 року. Мене ще й до сьогодні дивує, як неграмотна жіночка могла, не переписуючи і не читаючи, знати і пам'ятати стільки пісень, частівок, приповідок і придибенцій (так вона називала розповіді про колоритні події). Деякі з них я записав.

Коли людина знає і вміє, в неї завжди все відбувається ефектно і в лад. Отож, коли вона щиро і душевно посміхалася і поводи́ла

бровою — серце завмирало. І не було закидання голівки, так, як у сучасної дівки, з приводу і без нього — як коник гриву закидає, а лошатко брикається, або тік-тіпання бровою по-радівоновськи.

Скільки жартів, дотепів, доброзичливого гумору, фантазії і експромтів! На все воля Божа, бо сама була гожа. У неї завжди були чари готові — біле личко й чорні брови.

А розпочну з «Чобіт»:

Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мені.

Ой чарочка гарна,
Горілочка добра.
Хоч би мене й не просили —
Я випити годна.

А до річки чоботи репотять,
А до танців чоботи дріботять.

І, здається, не п'ється,
І, здається, не ллється,
І, здається, нема дірки
І нема в чарці горілки.

Посушила чоботи на печі,
Сама себе в дарила по... плечі.

Налетіли горобці
Та й сіли на мості,
Коли вип'ють хазяї,
Тоді вип'ють гості.

Чоботи, чоботи ви мої,
Намірялись якраз по мені.

Ой чарка нова,
та горілки нема.
Хилю-хилю — не тече,
Коло серця пече.

Занесу я чоботи в комору,
Сама піду доїти корову.

Катерино, куди йдеш?
Катерино, що несеш?
На гуляння я йду,
Свою макітерку я несу.

Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мені.

А за тії чоботи,
Що від ходу рипотять,
Мене хлопці
В танці всі хочуть.
Танцю-ю-ю...я!

Перепадало і сватам:

Ой, у стрісі оси,
Наші свашечки босі,
Просяться до хати,
Щоб дрозда всім дати.

Ой свати наші, свати,
Пустіть нас у хату,
В нас короткі свитки,
Ми мерзнемо в литки.
...І ще вище!

Налетіли горобці
Сіли на березі.
Вже впилися хазяї,
А гості тверезі.

Коли гості гудили господаря, то співали:

Що ж то за хазяїн,
Що ж то за Хома?
Гості хочуть пити —
Горілки нема.

А я і хазяїн,
А я і Хома.
Пийте до все...ки,
Раз ума нема!

Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мені.

Цих заспівок не перелічити, але під кінець:

І горілку пила,
І питоньки буду,
Як кумові піддавала,
... піддавати буду.

Бувайте здорові,
Живіте багато,
А ми від'їжджаєм
Додому до хати.

Ох!.. чоботи ви мої...

Низько-уклінно схиляла голівку перед дітками, коли співом
вживала слова про їх незліковний недуг. Але ж яка у них радість

була на запросинах дружбою чи дружкою. І разом з весільними виспівували такі віковічно мудрі приспівки-виколисанки, які веселили душі і серця.

...І хмара йде,
І дощ буде,
А горбатенька втішається,
Що за дружку піде...

Така поцелюха задається,
Що аж сідниця сміється.
А Марина чорнобрива
За Микиту віддається.

А в нашого пана
Золочена брама,
Срібні одвірки —
Давайте, пане, горілки!

Чи ось мило-сороміцькі:

Чого ти заміж йшла,
Коли в тебе не обросла?
Я знаю таке зілля,
Що обросте за весілля.

Ой на горі хата,
Хлопці та дівчата,
Дала б тобі, серце моє,
Да ще не почата.

Не веліла мати
Зарані давати.
Як зобкаєм коровай,
Тоді — Боже помагай.

Ой ти, ненько моя,
А я донька твоя.
Тоді було бити-вчити,
Як маленька була.

Буяри муку їли,
Буяри понімили.
Треба їм помиї дати,
Щоб вміли співати.

Зробили ж ми діло,
Аж нам чоло впріло:
З коржа паляницю,
З дівки молодицю.
Ох!.. і важко було...

Колисала мене мати
Та й співала люлі:
— Як виростеш, моя доню,
Давай... хлопцям дулі.

Ой мамцю моя,
А я доня твоя.
Не бий мене, не лай мене,
Що я хлопцям дала.

Ой, чук, баранчик,
Зеленава гичка.
Люблять мене парубки,
Бо я невеличка.
Хоч я невеличка
І не багатенька,
Зате кавалерів
Повна хата, ненько.

Катерино, відчини-но —
Я несу горівки.
В тебе нема чоловіка,
В мене нема жінки.
Катерино, відчини-но,
Катерино, встань-но,
Дай-но їсти, дай-но пити,
Як то ж буде браво!
Катерина встала,
Стала подумала,
Відчинила, не світила —
Зразу поці... дала.

Вибачайте, люди добрі,
Що я обідрався,

Завдав вчора пудів сорок,
То й мало не вс...вся.

Лізла баба по драбині
Та й задрала ногу.
Дід подумав, що ікона, —
Помолився Богу.

Наварила гарбуза,
Підсипала маку,
А в той гарбуз
Жук загруз —
Тільки видно с...ззаду.

На весільні дійства, як бабуня говорила, океян пісень і до запросин, на коровай, гільце, розплітання коси, шлюб, посаг, прихід молодого — всього не перелічити.

Але на будь-якому дійстві шанувалася не випивка, а пісенні переспіви, які єднали зібрання тісніше, вигрівали серця добром і любов'ю. Тому й народжувалися переспіви найвеселіші, найдотепніші, найдвозначніші. А від задоволення стіни хати ходили ходором від жіночого сміху та чоловічого реготу — це був святковий бальзам для душі.

Про парубків з вітерцем у голові бабуня співала «Баламута», а про гордих задавак — «Морду»:

Баламуте, вийди з хати,
Бо ти хочеш закохати.

Закохати та й забути,
Вийди з хати, баламуте!

Ой чого ти горда,
Недобрая морда,
І куди ти пнешся,
Чого задаєшся?..

А про лінивців через ОБС (одна баба сказала)
Така ходила «слава»:

Нема добре так нікому,
Як нашому Юрці.
Сидить собі на запічку,
І яйці в пічурці.

Нема добре так нікому,
Як тій куховарці.
Сидить собі на припічку,
Облизує пальці.

Про нечепуру затрутілу:

Ой я гарна господиня,
Сім городів обробила...
Гуляю я, гуляю я.
І до того натрудилась,
І до того розгулялась,
Що на городі линки труться
А за нею хлопці б'ються.
Не бийтеса, нема за що,
Хоч і гарна, та ледащо.

На похвальбу парубоцьку була відповідь така:

— По долині жук, жук,
По долині чорний...
Подивися, дівчинонько,
Який я моторний!
— Не такий-то вже розбіг,
Одні коливання.
Не любив мене звечора,
Не полюбиш зрання.

Про жіночі розпусні загули так співала:

Не в нашому селі
Така дівка була
Понеділкувала.
Хто хотів —
Той вертів,
Вона й міри не йняла.

Бабуня, співаючи приспівки-переливки, колоритні перебори, розказуючи небилиці, зовнішньо не відчувала сором'язливості. А всім своїм еством говорила: це не я придумала, так у народі.

І так домовляла:

Очі чорні, як терночок,
Брови рівні, як шнурочок.
Личко біле, рум'янее,
Серце ж моє коханее.
Ой, отакі ми є!

І далі при доброму настрої співала:

На городі бузина —
Чорненьке насіння,

А хто мене поцілує,
Заробить спасіння.

Хрестини були не меншою бажаною подією, як весілля, тільки запрошених було набагато менше. Бабуню дуже часто теж запрошували на це дійство. Вона вміла і добре готувати, гарно заспівати і компанію розвеселити.

На хрестинах більше співали пісень жартівливих:

Пішов дід на обід,
Баба — на хрестини.
Прийшов дід без чобіт,
Баба — без хустини...

Ой шасть, кума дасть...
По череві кльоцком,
Як зроблю кумі сина,
Назвемо Стецьком.

Ой то гай, дубина —
То сіножать кумина.
Треба куми просити,
Щоб дала косити.
— Коси, кумцю, кілька хоч,
Тільки трави не толоч.
Моя трава густа,
Твоя коса тупая.

Любила бабуня вильоти-перехльости (називала їх пересипаними приспівками). Під «циганочку»:

Ой, на горі цигани стояли (2)
Стояла думала циганочка молода,

Циганочка молода.

Сам будяк насівавсь,
Сам буде рости,
Сам дурень нагнівавсь,
Сам буде просить.

Циганочко, гай,
Циганочко, гай,
Циганочко гарная —
Погадай.

Один циган не п'є, не гуляє, (2)
На циганочку скоса поглядає.
Стояла думала циганочка молода,
Циганочка молода.

Сам бур'ян насіявся,
Сам перекосивсь,
Сам дурень нагнівавсь,
Сам перепросивсь.

Ой, циганочко, гай,
Циганочко, гай.
Циганочко чорная,
Поц... лунок дай.

Стояла думала
Циганочка молода.
Підняла шатро
Та й дала...
І ручкою помахала...

А ось такий каламбур про свині, вівці і корову:

Казав, казав козак
Дівчині:
Даси гладити куницю,
Займу свині.

Казав, казав козак
Дівці:
Даси пташ...цьки,
Займу вівці.

Казав, казав козак
А, як даси п...ницю здорову,
То займу
Ще й корову.

Якщо в тебе ця здорова,
Буде пастися й корова.

Сватався цей козак і до молодиці,
Яка мала гарні циці.

З великою тугою і переживаннями бабуня співала чимало народних пісень, в яких гарним віночком переплітаються і захопливо перегукуються мелодії-хвилі з такою окрасою, як:

- мелодійність материнської мови;
- щирість душі народної;
- мальовничість краєвидів;
- одухотвореність рідної землі;

Я й до сьогодні не додумуюсь: чого бабуня до пісні «Ой, там на горі, ой, там на крутій» мала такий приспів:

Ой, сад-виноград,
По гриби ходила.
Не дав мені Бог
Кого я любила.

Тільки дав мені Бог
Кривого Івана.
Це за тії перебори,
Коли була п'яна.

(Притому, що вона ніколи, як казала, зілля в рот не брала).
Наводжу слова пісні, як вона співала:

Ой, там на горі,
Ой, там на крутій,
Там сиділа пара голубів.
Сиділи вони цілувалися,
Білими крильми обнімалися.
З далеких країв сокіл прилетів,
Він розлучив пару голубів.
Голуба убив, у Дунай пустив,
А голубоньку взяв за жіночку.
Голубка не їсть, голубка не п'є,
Білими крильми по Дунаю б'є.
Ой, там на горі, ой, там на крутій —
Там вже не сиділа пара голубів.

Не можу не пригадати пісню, від слів якої плакати хотілось:

Ой, полечко-поле туманом повито,
А на тому полі два козаки вбито.
Один козак вбитий — багата родина,
Другий козак вбитий — бідна сиротина.
На багацькім сині — вишита сорочка,
А на сиротині — нема ні шнурочка.
За багацьким сином плаче вся родина,
А за сиротою — молода дівчина.
Над багацьким сином — висока могила,
А над сиротою — червона калина.

Ой, полечко-поле туманом повито,
А на тому полі вже ж два козаки вбито.

Чи не найсумнішу пісню «Ой, горе, ой, горе» бабуня співала так засмучено і виразно — тільки їй властиво. Підпирала ручками свою невеличку голівку, не кулачками — а пальчиками, охоплюючи личко, і це придавало такої виразності — неміряної глибини туги і розпачу. До речі, я ніколи не чув такої пісні.

Ой, горе, ой, горе,
Що ж я наробила.
В козака є жінка,
А я полюбила.
В козака є жінка,
Ще й діточок двоє.
Крається серденько
Моє надвоє.
Крається серденько
На дві половини.
Одна — для козака,
Друга — для дівчини.

Не можу не пригадати родинної бабуниної пісні «Ой, за лісочком сонечко стало».

Ой, за лісочком сонечко стало,
Сива зозуля там закувала,
Гей, закувала та й на тополі,
Де дівчинонька гуляла в полі.

Їхали хлопці в поле орати,
Милий спинився та й став питати:
— Гей, дівчинонько, вишневий цвіте,
Кого ж зраненька думала стріти?

— Ой я зривала ромашки білі,
Кого чекала — того зустріла.
В тихім садочку до мене, хлопче,
Ніхто, крім тебе, стежок не топче.

Ой, за лісочком сонечко стало,
Сива зозуля там закувала.
Гей, закувала в зеленім гіллі.
А ми вже у... (молодої) та й на весіллі.
(А ми вже у... (молодого) та й на весіллі).
А ми вже в Галі й Стася та й на весіллі...

Так бабуня виспівувала 50 років тому й на моєму весіллі. А в 2010 році я відспівав цю пісню онукам:

А ми вже в Наталочки й Андрійка та й на весіллі.

І не віриться, що щасливих днів п'янкої любові повернути не

*Ось так на весіллі 28 серпня
2010 року я передавав
родинну естафету
прапрапрабабуні Зузі нашій
дорогій і милій Наталочці і її
чоловікові Андрійкові.*

можна назад.

Пісня чудова, мало співається, але це своєрідний скарб, який передається від родини до родини.

У програмі «Фольк-music» ведучої Оксани Пекун ця пісня за 2011 рік виборола одне з перших місць.

Адже дійсно народна мудрість вічно справедлива: нічим не замінити рідного слова!

Тараса Шевченка бабуня не читала. Любила послухати його вірші, але до його грайливих рядочків «У перетику ходила» мала свої переспівки:

У перетику ходила
Я по дрова,
Та бондаря полюбила,
Чорноброва.
Бондар відра набиває,
Мене горне-пригортає,
Чорноброву.

Ой, бондарю, бондарю,
Набий мені дубовує бочку.
А я тобі заплачу,
Піднявши сорочку.
(або — виправши сорочку)

У перетику ходила
По оріхи.
Мірошника полюбила
Для утіхи.
Мельник меле, шеретує,
Обернеться, поцілує
Для потіхи.

Ой, піду я до млина,
А у млині новина:
Катерина з Лукашем
Петлюється за ковшем
І прилащується:
— Ой, мельнику, мельниченку,
Петлюй мене помаленьку.
А він і мелеться, і петлюється,
Обнімається і цілується,
І мірочки не бере,
Тільки добре і...бе-бе...

У перетику ходила
По опеньки,
Лимаренка полюбила,
Молоденька.
Лимар кичку зашиває,
Мене горне, обнімає,
Молоденьку.

— Ой, лимарю, лимаренку,
Товчи мене помаленьку —
Я не панського роду,
Люблю хлопців за вроду.
А ще лучче за й-боту,
Коли маєш охоту.
Кажеш славнеє словечко
І качаєш яєчком.

До пісні «Чогось мені сумно, чогось мені дивно» бабуня
доспівувала такі рядочки, що їх і мало хто знає:

Ой, піду в садочок, зірву я листочок,
Прикрию, пристелю милого слідочок,

Щоб вітер не звіяв, пташки не збродили,
Гей, а мого милого другі не любили.

Одна полюбила — сідельце купила,
Друга полюбила — коника купила.
Третя гарна була —
Вечерю йому зварила.

Його покохала — добре відказала:
Ти, козаче, уродливий, личко рум'яне
За тобою, козаченьку,
Моє серце в'яне.
Вечеряй, козаче,
Та й іди додому,
Як не маєш жінки,
То й ночуй зі мною.

І ще не менш тужлива її пісня пригадалась.

Веселість, веселість, де ти поділася,
Чи в морі втонула, чи в гай полинула?
В морі не втонула, у гай не линула,
В лузі на калині на гілочці сіла.
...Коло мого серця досадонька в'ється
Не за рідним батьком, не за матінкою,
Не за рідним братом і не за сестрою,
А за козаченьком, що гуляв зі мною.

І щоб не забути давним-давно від бабуні почуте, нагадаю, бо
забудеться і відійде у вічність:

Ой та гора, гора,
Гора високая.
Ой на тобі, гора,
Чотири соколи.

Чотири соколи,
Ще й пень березовий.
Ой стояла дівчина
У платті розовім.

У платті розовім,
Ще й з бережечками.
Лялися сльозоньки
Ще й ручаєчками.

А я стою, стою,
А піді мною вода.
Мій милий виїхав,
Та й не сказав куди.

Мій милий виїхав,
Та й не сказав куди.
А я зосталася
Та й опозорена.

А я зосталася
Та й опозорена.
Від батька-матері
Та й віддаленная.

Про пісенне бабунине диво з гаївок, забавлянок, веснянок, купальських і жнивних пісень, колядок і щедрівок можна окремо книгу писати.

А до цього розділу додається невеличкий перелік пісень, які вона найчастіше співала:

- Ой, гиля, гиля, гусоньки, на став
- Ой, у полі криниченька

-
- Місяць заходить, зіроньки сяють
 - Ой, у лузі при березі зацвіла калина
 - Мати моя, мати, щось маю казати
 - Ой, у лузі зацвіла калина
 - Чогось мені сумно, чогось мені дивно (має продовження, яке мені не траплялося)
 - І звідсіль гора, і звідтіль гора
 - Ой, вийду я на долину (Ой, вийду я на ту гору)
 - Веселість, веселість, де ти поділася
 - В кінці греблі шумлять верби, що я насадила
 - Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз
 - До броду по воду мати не пускає (або Як з нелюбом, препоганим, свій вік вікувати)
 - Ой, коли б той вечір та й повечоріло
 - Ой, під калиною трава зелена
 - Ой, у полі три тополі
 - Тече річка невеличка з вишневого саду
 - Закувала зозуленька в сінях на помості
 - Ой, Боженьку, Боже, що я наробила
 - Ой, піду я лугом
 - Пийте, люди, горілочку, а ви, гуси, воду
 - Ой, у полі озеречко
 - На городі чорнобиль
 - Зеленеє жито, зелене
 - Гей, нуте, хлопці, славні молодці
 - Ой, на горі та й женці жнуть
 - Ой, чий то кінь стоїть?..
 - Посіяла огірочки
 - Ой, сяду я край стола
 - Ой, у полі нивка
 - Їхав козак на війноньку
 - За світ встали козаченьки
 - За туманом нічого не видно

-
- Ой, за лугом, лугом зелененьким
 - Ой у полі озеречко
 - По той бік горя
 - Ой хмелю ж мій, хмелю
 - Їхав, їхав козак містом (є продовження)
 - Сумно мені, сумно
 - Ой ти, Галю
 - Цвіте терен, цвіте терен
 - Я в середу родилася, горе ж мені, горе
 - Ой не бийте мене і не лайте мене
 - Ой там на горі
 - Ой за лісочком сонечко стало

Дитячі виколиски-заколиски

- Котилася торба
- Ой, ходить сон коло вікон
- А-а, люлю
- Киця Мура, де ти була
- Ой ну, коту, коток
- А-а, котку
- Ой, люлі, люлі
- Котику сіренький
- Гойда, гойда
- Ой, кіт-воркіт
- Сорока-ворона дітям кашу варила
- Печу, печу хлібчик
- Котилася торба...
- Ладки, ладки, ладусі
- Пішла киця по водицю
- Ой чуки, чуки, чуки
- Гопа, гопа, чуки, чуки!

-
- Ладі, ладусі
 - Кую, кую чобіток,
 - Кукуріку, півнику
 - Ішла коза рогата
 - Гулі, гулі, гулі
 - Мишка, мишка
 - Зайчику, зайчику

Бабуня нам ці забавки не просто співала, вона наші душі звеселяла. У неї вся душа співала і радістю переливалася через край: брала нас на ручки, садила на коліно, а то й нижче, і підгойдувала, то легенько била-підковувала п'яточку, то пошкрябувала ніжки, підкидала (дух захоплювало), колихала (заспокоювало), потягувала за вушка вгору (щоб росли) і до баранчика і на баранчика брала. Такі витівки вона щоразу поновлювала. А внучаті зубні болі вона так замовляла:

Ой болить у мене зуб,
Бо не хоче їсти суп.
Хоче меду, хоче сушки,
А ще свіжої пампушки.
А якщо дасте сметани,
Вмить боліти перестане...

Цими піснями бабуня гортала сторінки сивих (далеких-далеких) віків, співаючи народні пісні, вона була крупинкою цього народу, як бутон троянди розкриває таємничу красу, так і вона золотила слова пісень, розкриваючи їх таїну і насолоду невичерпну. А від того і невмирущість нашої родини, невмирущість пісні, яка ніколи не згине. Як писав наш геній Т. Шевченко,

Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...

От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови.
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

На жаль, не можу поставити оптимістичну крапку на цьому побажанні. Бо душу розхристують нездійсненні думи.

Не рік (а віки), не місяць, не вчора, а й сьогодні наші недолугі українці тішать себе надіями у безнадійності так, як і наші предки — прапрапрапра... які лежать собі в сирій землі, в диких місцях, під забутими хрестами і горбочками, зарослими травою-лелехою, а то й стертою пам'яттю віковою зі своїм заповітом-мрією і примарним блудослів'ям: «Аби нашим дітям «лечче» було...»

Не буде! Довго ще не буде! Чуєте? Ви, прийшли недорослі «покоління»-українці! Така доля знедолених!

Бо й сьогодні зрусифікований Альоша думає тільки про шалені круті гроші. Бовваном скрізь походжає, на все українське кривою кирпою поглядає. Бо ніщо його тут не болить, нічого тут рідного у нього немає. Його душу майстрики-ковалики есерівські по частинах розібрали (розкували), залізобетоном залили і назад склепали, нічого живого не залишивши уже на віки. Тож він і діє за вказівкою «Вані з Рязані».

Знаючи, що тільки Правда — двигун всього живого, і спостерігаючи, як вона людські ряди косить, за якими ніхто й ніколи не голосить (заскорубла черствість!), можна з упевненістю сказати, що такі косарики типу Альоші свою справу добре знають і ніколи люд правдивий не згадають.

Мине іще чимало часу... Бо й сьогодні дорогі українці

не знають, чого їм треба: волі чи вогню у крові? А щоб налаштуватися на таке пізнання, треба знайти місце у своїй душі сумлінню, єдиній мові та розумінню. Мати внутрішню гідність, а не гординю, волю — а не сваволю, совість — а не помсту, доброту — а не злість.

І на завершення «Пісенного дива...»: дуже хотілося б, щоб це диво було пожиттєво чарівне для кожної української родини і щоб наші діти одне одного душею впізнавали, як трепет чистої, святої вічної струни...

Тільки тоді в нас не буде безрідних Іванів, нетудихатніх і непомнящих роду свого. Тільки тоді нас не будуть скопом гнати по сибірських етапах, цебто нас, нащадків первородної Русі, щоб ми ріднилися в мерзлотах з хамами (хантами) й мансі ... аж до чукчів та евенків.

Тільки тоді зможемо твердо й одностайно манкуртам, словоблудам, лжепророкам з гнівом заявити: «Пам'ятайте, кати мого народу, що без русел річка не тече, вітри не віють без роздолів, і дерево без ядрової серцевини не росте, а без рідної мови, рідної пісні — тебе нема: ти теля глухоніме».

Кобзарі веселенькі...

Хор «Соловейки»

Придивіться до цих світлин і сколихніть у своїй душі порив до благородного пізнання тієї пори, коли такі хори пісню світ обдаровували, а кобзарі на всі заставки-гами грали-вигравали...

Тож хіба можна камінну душу мати і сьогодні з радістю не співати?!

Життєва непокірність дідуня

Чи то в сивій давнині у дідуньовій родині когось покусали — раки, а може, було й горе, яке й рака робить червоним, — достеменно не відомо, але у спадок йому перейшло прізвище Раковський. У нашому селі його однофамільців було дві-три сім'ї, однак не родичі.

Я не пам'ятаю, щоб він підтримував родинні стосунки із ріднею з навколишніх сіл, а тим паче — з далеких країв. Мої спостереження були такими, що він просто був сам собою. І не простим горішком, а таки міцненьким господарем.

Народився дідуньо в 1870 році у новітній польській родині. Його прапрадід був на службі у поміщиків Потоцьких економом-наглядачем і мав чималі статки, за рахунок яких дідуньо в подальшому отримав лісогосподарську освіту. До переворотних часів 1917 року працював у казенних лісах на службі в Київському лісовому департаменті. Сім'я була багатодітна — шестеро дітей. Мав велике господарство з корів, биків, коней, свиней і всякої

*Дідуньо Іван Йосипович
Раковський
відбував і царську
повинність*

птиці. Господарювала сім'я на 10 гектарах землі (такий був службовий наділ), де велося садівництво, баштанництво, рибальство, бджільництво та ін. Але імперіалістична війна (1914—17 рр.), переворотні внутрішні війни (1917—21 рр.) і голод 1921 р. стали першим етапом у пограбуванні, розбої, підпалах і нищенні надбань його сім'ї. У цих бурхливих подіях він був усім, та став нічим: утратив дружину, дітей, майже все нажите добро. Побитий і покалічений, дякувати долі, що залишився живим. Про ці події потрібно писати окрему книгу.

Коли дідуньо закарбувався мені в пам'яті — в часи війни 1941—45 років — йому уже було за сімдесят років. І ще в ті далекі-далекі часи я його не міг запитати, як він жив, де працював і що творилося від бурхливих подій 1917 року. Він просив мене ніколи про це не розпитувати і нічого із почутого з хати не розносити, бо сам собі наберешся біди. А із розповідей бабуні я знав, що він мав чотири смерті від всілякої наволочі і садистських знущань. Став калікою з перебитим шашкою хребтом, переламаними ребрами, простреленою ногою. Тільки завдяки великій фізичній силі він став на ноги. А працелюбність і мовчання, мовчання, мовчання... продовжили його роки.

Як йому вдавалося поєднувати свої здібності — тільки йому відомо. А мені здавалося, і я з цього завжди дивувався і зачаровувався цим, що є два, а то й три дідуні:

перший — великий-великий працелюб,
другий — великий-великий життєлюб,
третій — природолюб від сходу до заходу сонця.

Він завжди мене вчив: навчився, дитино, ходити — вчись робити і завжди роби добре — добре буде. Не шкодуй за тим, що впало. Що впало — то пропало. Працюй наполегливіше, то і ще краще буде.

Дідуньо був освіченою людиною, вмів гарно говорити, знав багато легенд, казок, переказів, справно грав... на сопілці і був гарним помічником бабуні, яка знала безліч приповідок і пісень...

Вижити в часи дикої сваволі перших п'ятирічок (1927—1932—1937 рр.), коли варварськими методами проводилася суцільна колективізація і ліквідація куркульства як класу, що фактично означало утвердження тоталітарного режиму на рабовласницькій основі й нечуваного у світі вандалізму, було нелегко. Але — вижив...

Навчений мовчазному терпінню, яке тисячоліттям вкорінювалося на нашій, Богом даній землі, бо з роду в рід передавалася сваволя і кривда. Ми, певно, навіки забули, що таке добро, спокій і мир... Із віку до віку всіх запосідала одна досада. Вона була лише покрита поверховою покірністю і глибоким мовчанням, а заможні господарства першочергово віддавались голодранцям (бабуня їх називала гаспидами!). І яких тільки епітетів вона не добирала на їх адресу: і всі вони п'яниці та ледацюги, невігласи-анархісти, крамольці-комсомольці, турирки. А це ж був коронований склад більшовицької влади! Та ще над дідунем висіла не менша біда — це родинне походження і віросповідання. Бо поляк — зрадник, «шпiон», диверсант, член якогось таємного угруповання. Тепер уже відомо, як у 20—30-х

рр. XX століття на українських землях внаслідок репресивних заходів чисельність польських парафій скоротилася з 332, що були зареєстровані 1925 р., до 5 в 1937 році. Духовенство зазнало страшних репресій, структура РКЦ була зруйнована і пошматована за надумане членство поляків у таємних ворожих організаціях. Такий жах дідуньо відчував щоденно, цей гнилий вітерець зависав не тільки над ним. Лише інвалідність (ходив з двома паличками) вберегла його від дикого «очищення» як нестійкого свідомого елемента старого режиму.

Він був людиною від землі. Отож щовесни, проводячи успадкований ритуал від наших споконвічних предків, стаючи на коліна і нахиляючи голову до землі, він вимірював тільки йому відомі градуси прогріву ґрунту, як голос її духу, і щоб краще почути цей голос, прикладав палець до губ, і навколишні завмирили. Якщо теплота землі була співзвучна з голосом його предків, то казав: «Ну, стара, в поле!»

Доглядаючи і вирощуючи дібровні ліси протягом багатьох літ, дідуньо переймався і плодовими деревами. На все село тільки у нас буяла ніжно-кремовим цвітом невеличка яблунька. Райкою її звали. Зрілі яблучка (як сливи) були смачними ласощами, і бабуня часто варила з них повидло, таке запашне, що я пам'ятаю той запах і до сьогодні. Варення варилося завжди в тій самій великій мідній мисці, а паливом були сухі пеньочки вікових дубів. Вони важко кололися, але жару давали — вдосталь, мали особливість — не коптити і не диміти. Частенько в райське повидло додавали скибочки запашної антонівки, що теж пахли до запаморочення. Антонівки були великими і надивовижу білими-білими.

Лісівничою і своєю особистою практикою (я відпрацював у лісовому господарстві понад 55 років) стверджую такі відомості: вік яблунь коротший від груш, але ж ця антонівка і на сьогодні

(літо 2011 року) в розквіті своїх сил, а її коріння сягає ще в кінець XIX століття (понад 100 літ).

У ті часи про щеплення плодових дерев мало хто й знав. І дідуньо, певно, освоював ази цієї справи. Бо росли в дідусевому садку дві щеплені груші мурзи-бери (років десять, як висохли), яблуні білий налив, хвостаті циганки, антонівка, мордочки, апорт. А більшість плодоносних, як-то: кизил (дерен), черешні білі й чорні (лапаті), сливи «угорки», вишні білі (теж лапаті — великі) десятиліттями відбирались і з добрими врожайними властивостями культивувалися надалі. Горіхи волоські відбирались методом щорічного (до 5 років) пересаджування або з викладкою великої глиняної макітри під центральний корінь. Горіхи родили як кулаки. Неродючим деревам (до 10 років) проводив таку операцію: на рівні кореневої шийки (рівень землі) стовбурець обмотував ликом та посторонком і на кілку скручував до можливої витримки — міцності кріплення. Це робилося для того, щоб уповільнити у поперкових камбіальних прошарках потік поживних речовин. І дивись: дерево напровесні, відчуваючи загибель, рясно квітувало і врожайлось, щоб залишити собі подібне, ще смачнішими й ніжнішими плодами.

Коли я вже вмів щось торопати — дідусеві йшов сьомий десяток. Отож він мені й казав:

— Запам'ятай, синку, антонівки — яблучка твого дитинства, і при згадці про них тобі завжди легше в житті буде, і сили із цього яблуневого джерельця ти будеш черпати, як з родинного посагу.

Як у воду дивився: уже більше п'ятдесяти років, як дідуньо відійшов у вічність, а я, завдячуючи його шанобливому вихованню, і досі живу і черпаю сили від тієї яблуньки, ним виплеканої.

Він якимось сьомим чуттям керувався у своєму практичному садівництві, за своїми, лише йому відомими принципами,

наслідував природні явища, не копіюючи їх, а натурально одомашнював для свого задоволення. Та й так доглядав, що дерева «у ріст не гнали і на плід скупими не були».

На дерева плодові він жінкам забороняв лазити, щоб не посохли. Догляд за плодовими деревами і левадою він нікому не доручав. Що ж до левади, то у своїй книжці «Патріарх природи» я детально подав її опис, призначення і догляд. Вона займала

*Дідунева яблуня антонівка 1915 року посадки і до сьогодні рясно
родить. Раніше яблуку не давали впасти, а тепер ніхто їх не
збирає. А яблунька, як і райка, з Едемського саду...*

Осінь 2011 року

площу до восьми десятин. Дідуньо турбувався, щоб ця оаза використовувалася здебільшого під сінокіс, і тому створював сприятливі умови для росту густої розкішної трави під рідколіссям. У такій леваді (зімкнутість крон дерев була найнижча — 02—04 від повної одиниці) дерева були низькорослі, переважно 4—5-ї генерації поросльового походження (росли від пеньків) і мали стовбурці не більше двох-трьох метрів з низькорослою кроною.

Левада була підмогою не тільки сіном і деревиною, але й посадковим матеріалом таких дерев, як калина, кизил, ліщина, горіх, що насівалися самосівом.

Вирощені одно-, дво- та трирічні сіянці, а чи й саджанці цих порід дідуньо дарував прохачам. А на подяки відповідав:

— Хай ростуть, розвиваються, плодами вбираються, і щоб серце радістю билось, а вам завжди моглося...

Здебільшого такі левади-лісочки вирощувались і доглядались багато (а то й сотні) років, тобто вони переходили від родини до родини. Це був добрий прибуток для заготівлі тонкоміру, особливо ліщини, з якої заплітались тини (та й збір лісових горіхів був чималий), а з грубших стовбурців заготовляли стовпчики, кілки, підпорки для підтримування рясних врожаїв на деревах і держаків для господарських інструментів. Тилова і бокові сторони левади обкопані ровом ще з незапам'ятних часів. У центрі левади якраз і росла ота райська яблунька. За моєї пам'яті по канавах росли дві чорні і дві білі черешні. Чорні черешні низькорослі були міцнішими і дозрівали пізніше, а от білі були стрімкими, гілки в них надзвичайно крихкі (як у старої груші) і дозрівали раніше. Ягоди були надзвичайно солодкі, м'ясисті, соковиті і родили кетягами по 5—10 ягідок. У пору їх дозрівання я раював цією смакотою, і особлива спокуса була зірвати перші палючі ягідки на вершечку черешні. Мені заввиграшки було забратися на будь-

яку черешню і «походити» по її гілках. Нарвати в котелок (такі нам принесла війна) повно палючих ягідок і пригощати нашу славну родину. З особливою любов'ю і радістю я надаровував ними бабуню й дідуня. На що бабуня завжди промовляла ритуальні слова: «Дай, Господи Боженьку, в смак покуштувати і діждатися врожаю у наступному році».

Важко відходив спекотний 1946 рік. До післявоєнної розрухи, такого злиденного жевріючого життя додалося спекотне довге-довге літо з вітриськами-суховіями. Температура повітря сягала за 40°. По землі босоніж ходити було, як по жаринках, а тріщини в землі сягали 10 і більше сантиметрів завширшки. Бабуня, маючи клопіт з іншими дітками і людьми, коли їх лікувала своїми вміннями, наказувала і мені: «Стасю, синочку, — ходи помаленьку, не бігай, бо ніжка застрягне в тріщині й клопоту не оберешся».

То справді було так — чимало потерпілих до неї зверталися з вивихами, розтягнутими зв'язками на ногах.

Цього року в наших незайманих 200—300-річних дубово-яворово-липових лісах розпочалися масові лісозаготівлі. Вивозили ліс ЗІСами і студебекерами. Вивозна дорога була вкрита метровим шаром пилюки. Отож ми — малеча, чіпляючись за виступаючі з кузовів вершини хлистів, ногами плили в пилюці, як у ставковій воді. Чорні й темні (зате ж проїхавшись), як негри, бігли до ставу і там вимокали, аж поки верби у вухах не виростили.

Посіяні поля і посаджені городи чорніли, листя на плодкових деревах скручувалося й облітало, єдиний, хто рятував людей і худобу від немилостивої спеки, — це був ліс.

...Насувався важкий, чорний, страшенно-болючий голодний 1947 рік. Про його тяжби і муки я розповім дещо пізніше. А зараз

не можна не сказати, як наші недалекі сусіди із Козолупівки та Гончарівки пухли з того голоду-мору, і чимало з них відходило в інший світ. У бабуні й дідуня була добра корівка-красуня, яку так ми й називали «Красуня», вона й утримувала сім'ю на ногах і мене, як пастуха в деякій мірі, а мамі майже нічого не перепало.

Про цю трагедію потрібно писати окрему книгу — кривавим потом і сльозами.

У тому голодному році мені набігав уже десятий рік. У ту пору, коли черешні паліють-дозрівають, ми, малеча, уже були на канікулах. Нарвати паліючих ягід найбільше підганяв голод. Певно, я не мав дужої сили (від проголоді вихуд), а може, від необачності, а скоріше — і те, і друге, і крихкі гілки старого дерева спричинили моє падіння. І тільки завдяки нижнім гілкам, за які я чіплявся, падаючи, залишився живим.

Мою відсутність найпершою відчула тьотя Маня (яка нещодавно повернулася з Донбасу). Не чуючи моєї відповіді на свої окрики, прибігла до черешні й побачила мене, закривавленого і без ознак життя, — наробила лементу та галасу, підхопила мене (і де в неї ті сили взялися) на плече і, що мала духу, побігла до хати. Відливали «альпініста» водою, і ось коли я дійшов до тям, то почав а-а-а-кати і розводити руками, показуючи процес падіння.

Найперше дідуньо, виходячи зі своїх, тільки йому відомих знань лікаря-знахаря, погудив тьотю за те, що не потрібно мене було торсати. А бабуня, охкаючи та обмацуючи мої руки, ноги, спину, сказала, що я народився в сорочці. Про бабунине знахарство я вже розповідав.

І ось почалося моє відродження. Після «постільного режиму» я все розумів, ходив, бігав із такою ж завзятістю, але «ніц не мовив», тільки а-а-а-кав, як заїка (можливо, через переляк чи удар

головою). Так тривало б хтозна скільки, якби не несподівана okazія.

Коли білі черешнево-вишнево-сливові межі травневої рани перероджуються в золотисті кольори як плодів, так і листочків, стукається врожайна (цього року, на жаль, вона була далека від цього) багатопудова осінь. А це ж пора збирання сякого-такого паперу, бузинового чи галового чорнила, пер-песал і читанки (якої у жодного учня не було), щоб йти до школи. А як же мені, німому, бути — переляку повна хата: всі з сумом співчутливо поглядають у мій бік. Літо добігало кінця. Я сумлінно виконував доручену мені почесну справу — випасати корівку.

У таку пору (дуже спекотну) найбільше розплоджувалося комахні й особливо гедзів, які доїдали все живе. Корови шаленіли і з вибриком бігли, не бачачи світу, — гедзалися. Отож, одного дня мені довелось стрімголов бігти, переймаючи свою Красулю, яка загедзалась до вершини своїх мук. Хто в такий час дивиться під ноги? Біжучи їй навперейми, я раптом зі всією силою наступив на свіжозрубаний загострений штурпак негрубого стовбурця. І ось тут-то і відбулося моє верескливе каліцтво (я верещав, як недорізане порося!) — цей знак якраз посередині правої ноги і до сьогодні зберігся, як мій талісман. Певно, від раптового нестерпного болю і мого лементування й «прорізалася» у мене мова: я почав кричати без заїкання.

Дідуньо прожив життя у хустинковому царстві — свої рідні дітки були дівчатка, тільки один син, бабуню взяв з моєю мамою, а згодом у них народилася дочка Маня, в якій теж були донечки — Оленочка й Валечка. Може, й тому його душа більше находила спокою в моїй особі. Він часто, беручи мене на коліна, так м'якенько гладив по голівці й делікатно мене називав Сташком (на противагу бабуні, яка мене ласкавіше називала тільки Стасьом).

Я тільки пізніше зміг зрозуміти, як він розкривав свою душевну скарбницю, по-своєму люблячи мене, і заворожено переливав у мою душу своє життя і свої помисли. Він завжди говорив гарні добрі слова, а образливих, недобрих, певно, і не вмів говорити. Найстрашніше він сварився: «Трасця тобі на хвіст!» (що воно оте «трасця», я й досі не знаю) або: «Йди ти під кашкет — вареником до подушки». Коли він говорив такі слова, то бабуня відмовляла: «Дідуньо сердиться — обійди, не надокучай». За його таку шири поблажливості бабуня дещо піджартовувала над ним: «Старий (а він і справді був старший за бабуню на 15 років), нагнися — хай я в дзеркало подивлюся!» (це до того, що у нього була гарненька лисинка на кібчику). А ще казала: «Старий! Чого ти так хмуришся: певно, дощ буде».

Чого він мене тільки не навчав: плести тини і корзини (із ліщини й лози), молотити ціпом, тинькувати «підлогу» для збіжжя, в'язати околоты, піхати пшеницю і просо в ступі, молоти на жорнах... аж до гончарних виробів: горщечки, макітерки, друшляки (одне таке цідилко я зберігаю й до сьогодні).

Хочеться сказати поважне слово ще й про третього дідуна — природолюба від сходу до заходу сонця, який теж жив у ньому. Він завжди говорив, що тільки з хорошого дерева можна очікувати добрих плодів, і дуже копітко займався цією справою. Це дійство можна порівняти з його захопленим задивлянням на бані слобідської церкви, які там райдужно сонечко викупувало, — аж дух завмирав.

Тому й учив шанобливому поводженню з навколишнім світом: щоб зірвати з дерева листочок, потрібно запобігливо вибачитися за причинений йому біль. Зауважував, що основою звернення до дерева є первинний загальнолюдський погляд на нього, як на живу істоту, що має душу, подібну людській, і розуміє мову. І

ростив сади, як дівчина в народній пісні:

Ой, на горі, на високій,
Там дівчина сад садила.
Сад садила, поливала,
Поливала, промовляла:

— Рости, саде, вищий мене,
Вищий мене, кращий мене,

Щоб яблучка для батечка,
А ягідки для матінки,
А кислички для сестрички,
А виноград для братика.

*Ось вона... це цідило (виріб 1900 р.),
у руках прапраправнука Костика*

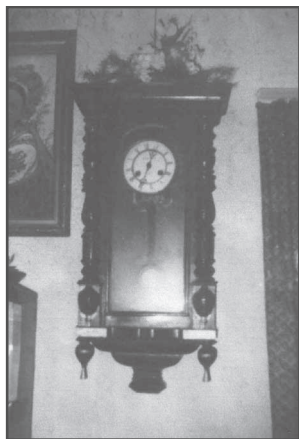

Милостиво вчив нас понад усе любити навколишній світ. І ми маленькими хлопчиками, випасаючи наших годувальниць, сприймали це як обов'язок. Часто спостерігали не тільки за небесними веселками, але й за земними. Ото, коли вже сонечко височенько підіб'ється і ще не встигає випити всю росу, приляжеш на матінці землі і, спостерігаючи за різнокольоровими краплинками-кульками, радуєшся веселковій неповторності. Так і хочеться взяти в руки цю божественну красу і милуватися нею, вгамовуючи потяг душевного стану до вічності. А встанеш, підходячи за корівками, аж боязко ступати на такі природою вигаптувані чарівні килими. Може, через це ми говорили дідуневі:

Дідуню, рідненький, всміхніться,
Як сонечко в ранній росі,
Щоб ваша посмішка нас обігріла,
І були щасливі ми всі.

Такими дідуньо і бабуня були молодими

*Дідунів годинник-
ходунець на два заводи
— для «ходу» і «бою» —
сьогодні навіває столітні
спогади.*

У нашому квітнику перед хатою росли біло-рожеві ружі (дідуневого коху) і мали дуже приємний запах, яким аж вужі ласували. А які там ми були «дегустатори», але бігали і смикали їх. А одного разу середуща онучка Оленка забачила метрового змія, що вигрівався на сонечку між ружами, і наробила лементу. Знайшла паличку, щоб його прогнати. А дідуньо, зачувши переполох, підійшов, забрав у неї паличку і сказав: «Це не змія, а вуж — у нього жовтенькі вушка. Він наш охоронець від усіх гризунів. А тому й мій друг». А дідо Франьо Куций (наш сусід) цих друзів у спекотну літню пору пускав собі за пазуху — чим нас, малечу, доводив до стресу (який то тепер адреналін? Ото-о!)

Зимовими морозними вечорами дідуньо біля грубки (свого ж творіння), гріючи свої старенькі зранені плечі, стояв на одній нозі, а п'ятку на другій напікав (і так поперемінно), як він казав, щоб хвороба не чіплялась. Часто він у руках тримав ксьонжку (молитовник) і читав ту чи іншу молитву, а бабуня в цей час на стільчику сиділа навпроти дверцяток грубки, блаженствувала теплом і, похитуючись маятничком, вторила йому ту ж молитву вголос.

Дідуньо мав найпростіший, найскромніший, найдешевший музичний інструмент — сопілку на сім дірочок, яку виготовив із калини своїми вмілими руками. Вона роками лежала загорнута у чистеньку пілочку, завжди в одному й тому ж місці, і тільки на

*Ми з дідунем були працівниками лісового господарства
через 50 років!..*

*Хата дідуня через 50 років.
Дубові стовпчики, ворота і штахети чи не з часу забудови хати...*

свята з'являлася на світло і ходором ходила разом із дідуньом — так він хвацько зачаровано грав, а бабуня приспівувала:

Сюди-туди-навприсядки...

Як належну данину, сопілку поклали йому у вічну дорогу, щоб і там його душа не оніміла.

А швейцарський настінний годинник-ходунець з курантним боєм та з двома ключами — один для «ходу», а другий для «бою» і сьогодні пам'яткою задивляється на прапраправнуків.

Якщо бабуня розповідала чимало придибенцій та тиндиричок, то дідуньо мову вів про цікаві свої «виходи» і життєві спостереження.

Як уже промовисто мовилося, що наше мальовниче село здавна славилось гончарством. З діда-прадіда, від батьків до дітей передавалось улюблене ремесло, самобутнє мистецтво аж до наших днів, цьому сприяла й сама природа. Богом дана земля в нашій місцині багата на глину — глей, щонайбільше придатний для випалювання. Вироблені з неї вази, глечики, риночки, миски, макітри, горщечки, розписані вмілими руками гончарів, завжди цінувалися на ринку й користувалися неабияким попитом у покупців.

Вже багато літ, як немає дідуня Івана Йосиповича, що мав золоті руки, але пам'ять про нього живе у виробках: макітрі відровій, глечику-баньочці з двома вушками (такої ж місткості) та друшляку на весільне дійство — пригостини запрошених вареничками.

Та споконвічна традиція гончарства відійшла разом із селом, яке, певно, й залишиться тільки в моїх рядочках-спогадах. Тож таки зійшла справа нанівець — настав і кінець. І тільки музейна рідкість — горнятка — нагадуватиме про випарені й умлілі страви наших предків.

Дідуневі «виходи» та оповідки

Про хитрого козачка Микитку

Якось великий пан їхав на гостину до іншого пана. В селі на роздоріжжі, де гралися хлопчики-безштаньки, він зупинив карету і запитав у них: «Як проїхати до пана Пшебишевського?» На що вертлявий голопузий хлопчинка йому відповів:

— Якщо пан поїде по дорозі, що правіша, то вона буде дальша, але коротша. А якщо по дорозі, що лівіше, то ця буде ближча, але дальша.

Але пан сказав кучеру їхати по дорозі, що коротша, гонорово знехтував пораду якогось безштанька. Проїхавши певну відстань і впевнившись у тому, що карета не може проїхати по такому бездоріжжю, пан вернувся назад. Доїхавши до хлопчиків, що гралися в поросі, він підізвав порадника і спитав: «Як тебе звати?» Хлопчик відповів: «Микитка». Пан запитав: «А чи є у тебе мама й тато?» — «Є», — каже, — мати, он край города сама

собі шкоду робить». — «А чому?» — пан запитав. — «Бо від тої великої калюжі весь час відкопує ту колію, що ви об'їжджали каретою». — «А батько?» — «Батько — великий мисливець. Ото бачите дубину? Туди він ходить на мисливство. А там, що вб'є, то і залишає, а що не вб'є, то додому забирає». І пан запитав: «А що ж то за звірина, що вдома водиться, а в лісі нема?» На що Микитка відповів: «Батько носить гуньки, кожухи, накривала і там звірину, що завелась у них (таргани, клопи, блохи), убиває, а невбиту додому вертає».

Пану дуже сподобалась «філософія» хлопчика, тож він і сказав: «Поклич маму!» Коли мати підійшла до карети, впала на коліна і чемно привітала, пан її запитав:

— Це ваш хлопчик?

Вона:

— Так, пане, це мій шибеник. А мо' він щось уже накоїв?

— А чи дозволите його взяти до мого маєтку — Владієвського?

І мати вголос:

— Да, беріть цього шибеника-зірвиголову, може, я хоч трохи поживу!

Через певний час Микитку забрали до маєтку. Там його найперше помили, від звірини звільнили, причепурили і дали статус козачка.

Панство любило собі дозволяти такі витребеньки. Минали дні, і в щорічну ярмаркову пору, в час різдвяних святкувань і панських балів-карнавалів до маєтку Владієвських збиралося панство зі всієї округи. Ось тут під час ігрищ-вихилясів проходили ярмаркові контракти, торги та безліч офіційних і неофіційних церемоній. А що ж то за бали-карнавали, коли і велике панство, і вихиляси-ловеласи заради витребеньків не похизувалися своїми статками немаленькими? Ось тут і верховодили спори-виграші.

А спори були на великі статки та й суми.

Коли пан Пшегульський «пустив» на спір хутір з селянами, млин, олійню, ставки і мисливські угіддя — ніхто не наважувався з ним вступати в протиборство. А спір-торг мав неписаний закон: на нездійсненну витівку першого другий в одну мить повинен дати таке ж нездійсненне дійство. Тоді пан Владієвський пішов на «парі», сказавши, що в мене є козачок, який тебе обведе навкруг пальця, а як ні, то рівну долю заявленого на «парі» я тобі повертаю. Хляпнув тричі в долоні, і привели козачка Микитку.

Пан Пшегульський, зо два метри зросту, став навпроти козачка і під гул і рев панства із сарказмом сказав:

— Ну, шпана, сопля-недоросла, поцілуй пана в лоба і за шию не хапайся!

На що Микитка змикитив у ту ж мить:

— Перепрошую, поцілуйте мене, пане, в сраку і не нагинайтесь!

Відповідь була гідна. Зала за животи трималась і ходором ходила. А пан, щоб не задавався, без чималих статків зостався.

Про старосту і соцького

Відбувалися ці дійства не в сиву давнину, а мо' й століття назад.

Як то було колись: і шапки знімались, і поклони довгі відмірялись...

З давніх-давен так повелось, що на зимові різдвяні свята в центрі села, на найвищому місці завжди стояли староста і соцький. Отож вони стоять у валянках і дублених кожухах, як пам'ятники, і за народними обрядами спостерігають. Біля них святковий люд проходить, б'є низькі поклони і чемно вітається, на що вони кивками голови гордовито відповідають. Аж ось у

такому ж дубленому кожушку минає їх молоденьке дівчисько, та ніякої шани не виявляє, а навпаки, проходячи, срамно природні звуки подавало (попуркувало). Тож староста сердито зупинив її: «Що ж ото ти робиш?!» А дівчисько з переляку — «Це не я. Це с... (сідниця) питається в п... (пташоцьки), а хто з вас староста, а хто з вас соцький?!» Притихлий люд від почутого зареготав, забився, а староста і соцький колобками один за другим геть покотилися.

Як дідуня в парубки висвячували

Вихід цієї історії був завжди козирною картою дідуня. Всі затихали, все затихало, навіть синиці, що постукували у віконця, на гілках заслуховувались. Ці події, за віком дідуня, відбувались ще у вісімдесятих роках позаминулого століття. Розпочинав дідуньо завжди так: — «Я тоді був підстрибок, в якого уже сіялися вуса. Батько мій — Йосип, буваючи в Одесі, купив мені піджачок-диво, в якому я проглядався підпарубчаком. Отже, одного разу в неділю хлопці, а більшість з них були старшими за мене, в яких струни парубоцтва вже добре грали, підговорили мене перейти в сусіднє село на весілля. Може, в декотрих і були запросини на дійство. Прибули ми в обідню пору. На весіллі вже був розмай: танці та музика. Старші хлопці парубкували: з дівчатами загравали, танцювали. А я, мов та мумія, застиг у кутку в одноманітті: ні кроку, ні посміху, зате гляньте — який в мене новенький піджачок. Вже й сонечко за день відтрудилось і на спочинок покотилось. Хлопці додому зібрались. Всі були там голодні, аж животи зводило. Проходячи повз опарканене гарне господарство, всі задивилися на стиглі груші на вершечку дерева. Ось тут хлопці й розіграли карту: «Давай, Іванку, перецибни і трусони, ти ж молодший». Щоб не пом'яти піджака, я скинув

і повісив його на сучок груші, а сам вив'юркою забрався до вершини... і тіпанув раз, другий. Аж де не візьмись — жінка з коромислом летить і позивні такі зронює, аж вуха в'януть. Я на груші завмер, до неї прилипши:

— А, щоб вас таких-розтаких! А щоб вам таким-розтаким!.. — вихлюпувала «ласкаві» слова, зняла піджак із сучка і пішла до хати. Я метеором з тої груші злетів і прибіг до хлопців, які на горбочку вмоцнювались, їли груші та з мене сміялися. Їм то що?! А як мені бути без нової одівки — мене ж батько приб'є. Тут хлопці мені нараяли: «Бачиш, корови вже йдуть з пасовиська, заберись в агрус перед вікнами, а як господиня вийде заганяти корову, ти до хати шатнись, забери піджак і гилля».

Так я і зробив... Наколовся гілками агрусу — живого місця не було. Тільки господиня пішла заганяти корівку, я скоренько забіг до хати і почав нишпорити за згубою, а вона як під землю пішла, аж тут сінні двері рип-рип. І куди мені діватися? Під ліжко у куточок. Через недовгий час завітала і сусідка Горпина. Господиня їй каже: «Ти посидь. А я збігаю корівку подою і господарство на ніч позакриваю». Жіночі перли-переливи невдовзі перебив сусід Степан. І коли він вийшов покурити, господиня й каже сусідці: «Горпино, тебе що, повчати потрібно, бачиш, що Степан прийшов, то йди уже додому». Як тільки сусідка вийшла — господиня двері на засув. І почалася зав'язка. Господиня Килина викладала на стіл все, що за день наготувала: і сир зі сметаною, і борщ із індика, і яєчню смажену, і сало варене і смажене. А до наїдків і вишняк, і первак. Пили, закушували, цілувалися, обнімалися і до мене добралися... Як почали гратися по ліжку і одне одного наздоганяти — то ліжко ходором ходило: вигиналося і вгиналося, аж до моєї спини добиралося. А господиня все примовляла: «Ой, як добре — краще, як учора». За якусь годину втихомирилися. Випили,

перекусили — одне одного похвалили і за старе взялися: та й так, що тітка припрошувала: «Води, води, води!» Я запереживався, що їй погано стало... Але де там — ліжко ще дужче носилося, і я боявся, щоб не провалилося... Степан, підупавши, почав види додому подавати. На що господиня і протестувала, і благала, і не відпускала, і вмовляла: «Його (господаря) вже тиждень немає. Він поки об'їзде всі свої служби-кордони-казарми, то ще й сьогодні не приїде...» Степан вгомонився... і пішли заново позахмарні розгойдування-коливання, тільки тепер зверху робила їх господиня і прицмокувала: «Ой, як добре, а так — ще краще!» По такій е...боті вони й задрімали...

Коли дідуньо хотів щось сказати повчальне, то завжди повторював такі слова:

— Не було б так дивно, якби не запізно.

Ось тут уже і розв'язка настала, коли господиня почула гуркіт воріт і господареве «Тпру... тпру...ру». Її, як вихром з ліжка і здуло, Степана розтормосила, штани йому в руки і під це ж ліжко запроторила. Із стола всі наїдки і випивку по кутках порозсовувала, рядна ліжкові аж до землі поспускала і стогнати почала.

Коли мені дядько Степан своїм заднім місцем під ніс умостився, я його щосили в другий куток посунув.

Господар розпріг коней, попорав їх і затарабанив у двері. Господиня, постогнувши, йому відчинила і чим скоріше на ліжко вляглась. На цей раз господар зайшов не сам, а впустив поперед себе собачку, що раніше цього не робив. Повісив рушницю на стіні, роздягнувся, всівся біля столу і попросив щось попоїсти. На що господиня йому сказала, щоб брав хліб, кисле молоко, бо вона через хворобу нічого сьогодні не варила, та й його не очікувала. Господар почав порати вечерю, як тут собачка, що лежала калачиком у куточку, раптово зірвався і — під ліжко.

Залупотів. Де ж тільки хвороба у господині поділася, яка теж вихором знялася і почала хустиною тіпати собачку, виганяючи з хати. На що господар прикрикнув і сказав, щоб він лежав у куточку, бо цілий тиждень з ним набігався по дощовій негоді, тепер хоч відігріється.

Затишок тривав недовго. Хтось з нас двох заворушився, і собачатко з гавкотом знову до ліжка вітром налетіло. На цей раз господар не дав підвестися Килині, а, піднявши край ряднини, на хвилину розгубився, а тоді й каже: «То це до нас кіт Степан утрибушився! А ну вилазь, сусіде!»

Ой, що ж тут було! Вхопивши рушничний шомпол, господар почав хрестити: сусіда — раз, а жінку — два. Відлупцювавши, відчинив двері й виштовхав їх з хати. Жінка деякий час брала підголосника на подвір'ї, а після затихла, певно, пішла до сусідки. Господар по часі вгомонився, сів до столу, підпер руками голову і клято лаявся. А в цей час я, втративши пильність, ворухнувся, і цього було достатньо, щоб собачка, який з переляку від крику прищурилася, миттєво кинувся до ліжка і почав тягати ковдру.

Тут уже і господар не всидів на місці — поміг собачці закотити ковдру й отеретерів, мене вгледівши:

— А це що, через мою хату шлях чумацький проходить? Виліжай...

Піді мною озеро попливло, і я почав проситися:

— Дядічку, не бийте мене, я не винен!

Витягнувши мене, запитав:

— Як ти сюди потрапив?

Я йому все розказав. А коли він по хаті почав трус, то мого піджака знайшов у скрині. На питання: «Що тут діялось?», я показав, де горілка, де наїдки господиня поховала, а що дядько Степан з вашою жінкою робив, я дуже боявся, щоб він наді мною ліжко не завалив.

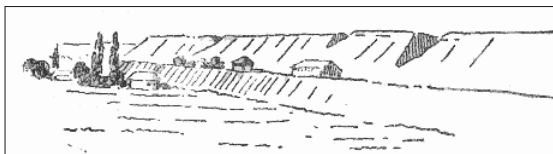

Як ви, дорогі гості, здогадались, це був лісівник, і мені поспівчував, дав стакан горілки і з хати також прогнав. Поки я додому добрався, то мене горілка від голоду і страху розібрала так, що я й розспівався. А в цей час батько, мати, вся родина не спали — мене шукали. Зустрів мене батько «славно»: «Так ти ще й співаєш — міри не знаєш?!»

І почав мене лупцювати, аж на вітри підносити, з того піджака тільки клоччя й залишилося.

Отак мене висвятили в парубки-підстрибки.

Вибачте, люди добрі. Але дай вам, Боже, щоб у кожній хаті ви так з любов'ю боролись на ліжку.

Мамин слід із вирію я бачу

Мамо! Ви ж могли народитись іншою, а Вас хотіли бачити тільки такою батьки — Павлінкою — Павою — Павлею. Ви були вимріяно-злеліяною в душах і помислах дідуня і бабуні. Дуже довго вони виглядали і просили білих лелек, які так любили наше село і щовесни прилітали з далеких країв, щоб вони змилостивились над ними і принесли дитинку. І таки принесли. І радості було без меж усій родині. Але, на жаль, дідуньо не нарадувався вами, бо так невчасно і неоглядно переступив поріг вічності, від наглої хвороби того часу — тифу.

У чужій сім'ї, біля нерідного батька Вам було нелегко, Ви, як той паросточок у весняну пору пробивали із святої земельки потяг милосердний до світла свого життя.

Важке випало на Вашу долю дитинство. Побите, покалічене і голодомором перев'язане.

Уже в п'ятнадцять років ви виокремилися в окрему сім'ю — сама. На ту велику хату-казарму, коли місцеві

правителі-голодранці її звільнили з-під контори-«правління», бо важко її було доглядати, опалювати і добудувати. А мама змогла у свої п'ятнадцять! Мама закінчила чотири класи нашої школи. Яке то було навчання? Можна тільки дивуватись, як за того злиденного життя і важкої праці ще й до школи ходити.

Посвідка про народження мамі була видана аж 6 червня 1927 року за № 44. До цього часу посвідчень не видавали. Тільки проводилася реєстрація в селі Шура в книзі запису і в Брацлавському католицькому костюлі 17 липня 1920 року.

Посвідчення видано Самчинецькою сільською радою Брацлавського району (а це за 30 кілометрів від нашого села). Тільки на десятому році (1917—1927) більшовицького перевороту московська влада дозволила видачу посвідчень на Україні із записом реєстрації ще в костюлі чи церкві.

Мама у свої молоденькі роки уже була сформованою, запашною, чепурною, працелюбною, вродливою дівчиною, а личко — хоч воду з нього пий.

Отож їй тоді, як і сучасним красуням тепер, співалося:

Ой, чого ж та калинонька
Рясно розцвітає,
Ой, чого ж така врода —
Аж серденько крає...

...У зв'язку з великими лісорозробками незайманих ще з сивої давнини лісів навколо нашого села сюди й було переведено знаного лісівника Змерзлого Петра Сергійовича і його найстаршу дочку Федосю — вченого десятника.

Отже, вся сім'я Змерзлих перекочувала у лісний кордон на околиці села в самому лісі. Мій батько Іван був наймолодшим із чотирьох дітей у сім'ї, але, вже закінчивши середню Брацлавську білу школу (в Брацлаві було дві школи: біла — українська, червона — «кацапська»), був на виїзді у Москві (біля далекої родички) і навчався на першому курсі медичного училища.

Приїхавши влітку в наше село до своєї родини, він і зустрів мою маму. Ось тут усе й перевернулося: все село сколихнулось. Мама на той час, у свої-то шістнадцять, уже була заручена з Лапчевським Станіславом, з бабунею і дідусем підібраним вигідним женихом — заможним хуторянином.

З того часу випадково збереглася світлина (хто в ті часи за десять кілометрів ходив фотографуватися — та ще й гуртом). Але дійство відбулось, і світлина унікальна пам'яттю стала.

На цій світлині — момент істини: батько лагідно, але твердою рукою приголубив мамине плече, відгородивши рукою від жениха, і цим сказав: «Ти моя і назавжди!» Так згодом і відбулося. Мати вийшла заміж за мого батька Івана, а заможному і старшому від неї жениху дала гарбуза.

Батько вже на навчання не поїхав і став у селі господарювати механізатором. Мене завжди дивувало: які ж то такі на той час у комунах були механізми? Молотарка, дві косарки і тракторець-скипунець. За те, що син Іван не захотів брати підходящу, а вибрав собі красивішу і роботящу, дідуньо (батьків батько) відмовився і весілля робити, і до нього ходити. Та ще й мамина родина замки повішала, бо не вийшла заміж за їхнього обранця.

*Батько в другому ряду посередині,
мама — в першому... (1936 р.)*

Отож мама з батьком були найщасливіші у світі, як ті славні голуб'ята, з Божої ласки кохаючи одне одного, кували своє щастя.

А тим часом дідуньо Петро Сергійович (батьків батько), маючи ще свої парубоцькі замашки, залишив свою сім'ю та оженився вдруге (це ж уже під 50). У родині були дуже великі перебори. І це не могло не вихлюпнутись у якійсь біді. Так і сталося. Старша сестра батька Федося, працюючи десятником на лісорозробках, дуже переживала сімейні перепади-розлади і, певно, була в розпачі, неуважна й необачна і, як наслідок, її вбило верхівкою дерева (мама казала — гілочка товщиною в олівець,

який вона тримала в руках). До такого сімейного розладу ще й таке непоправне горе притулилось. Батько дуже любив свою старшу сестру й тяжко переживав її втрату.

Але життя розмаєм, із вплетеними стрічками розгулу репресій і бандитизму, буяло: хотіли цього люди чи ні, але їх ніколи не питали.

Батько мій дуже любив книжки читати і збирати. Чимало привіз їх із Москви, а певну кількість забрав із батьківської хати. Так що дідуня Бенедка комод був ними впакований. Отож, коли його призивали до служби в Радянську Армію, він позакривав усі шухляди на ключик і, тримаючи мене на руках, мав зі мною мову таку:

— Ось кладу ключик у кишеню, а повернуся з армії, будемо з тобою, синку, ці книги читати.

Не судилось...

Чому? Про це окремо в розповіді «Батько — завжди жива легенда».

Мама, як могла, зводила кінці з кінцями, але сили були нерівними — бідність, розлука і самотність гнули її голівку і спину донизу без зупинку. Працюючи ланковою зранку до ночі, вона й мене часто не бачила, бо бабуня мене забирала до себе. То була важка — рабська праця. Рабам не платили — їх тільки били, вбивали, як не на Соловки, то на Колиму і Сибіри гнали.

Така твоя доля, Україно, віковічна!

Йшли вісті недобрії... За одною війною розпочалась іще страшніша. Коли німці вулканічною магмою просувались по нашій землі — поголос про них, випереджаючи, йшов попереду: у кого знаходили книги про більшовицьких вождів, їхні портрети — то палили будівлі й розстрілювали жителів. Мама була у розпачі, як ті книги з комода вибрати. Прикликали сусіда, який

сокирою вибрав з тильної сторони дошки і таким чином зробив до них доступ. Майже всі книги спалили на кострищі. А залишені казки й дві книги Тараса Шевченка «Кобзар» і «Гайдамаки» мама заховала на горищі.

Ось вони і стали першою моєю бібліотекою, яка налічує сьогодні чимало Кобзарів, декілька повних видань творів Шевченка та творів про нього. Одних тільки автографів письменників за п'ятдесят, на творчість яких своїм генієм благословив наш Кобзар. Та й сімейна бібліотека сягає до десяти тисяч книг, які я збираю понад п'ятдесят років. У бібліотеці до двохсот книг з дарчими автографами, починаючи зі Стельмаха, Корнійчука, Гончара...

Завдяки батькові, любов до книги в мене прищеплена на все життя.

Нам, 5—8-річним дітям, війна була великою скрутою: ні взутись, ні вдягнутись, ні до школи — вчитись. Влітку ще перебивались, а взимку на довгі місяці були в хатах зачинені — на печі, на лежанці, у запічку.

Нашому селу ще було легше, бо окупанти — румуни — свою жандармерію розмістили у сусідньому селі Гриненки. До нас вони навідувались нечасто — керував селом староста.

Тож до нас частенько заходили партизани в зимові часи і погрітись, і переодягнутись, і поповнити запаси харчів. Село до них ставилося прихильно, і хто чим міг допомагав. За допомогу партизанам мама могла двічі загинути. В першому випадку за те, що партизани ночували в нашій хаті, (за доносом нашого жителя-молдавана). Тоді із села забрали вчителя Лашенка і її. Дорогою до жандармерії вчителя в лісі під селом розстріляли, а маму, побиту, відпустили. А другий раз, коли мама випікала 40—50 хлібин партизанам, а це було в літню пору, її тут у селі ще

важко побили, і, коли везли в жандармерію по гребельці нашого куткового ставочка, мама дуже плакала й просила румунів зупинити підводу, щоб попрощатися зі мною: ми, малеча, в цей час купалися.

Маму з іншими арештованими кинули в курник при жандармерії, де вона відсиділа два дні. А на третій день, коли з'явився начальник жандармерії Гросов, вартовий відкрив двері, і цей звірюга п'яний із автомата перестрочив усіх арештантів. А оскільки це дійство було в пізню вечірню пору, то нікого вбиті не цікавили: вартового зняли, двері залишили відчиненими.

Але Бог дав мамі життя. Вона була легко поранена в руку кулею навиліт. І, відійшовши від шоку, виповзла з того курника й добралась до Гриненського батюшки, у сім'ї якого й знайшла прихисток.

А в цей час (за розповіддю шуранського лісника Ковтуна Володимира Дмитровича) за перестінком — штучною стіною — переховувалися ще два червоноармійці — полонені і з Уманського табору-ями. Мамі надали швидку допомогу, і маленька дівчинка господарів завела її на хутірець, недалеко від села, де вона і переховувалась. Через деякий час бабуню румуни тягали до «клубу» і допитували, де дочка, та так, що і зуби вибили.

У третьому випадку Доля була милостивішою до мами, коли їй велику шану виявили сусіди — своїм мовчанням-допомогою.

Я не знаю, з якого табору, чи то з Коржівки — недалеко від Брацлава, чи то з Печери — недалеко від Немирова — глибокої осені 1941 року до нашої сусідки через дорогу, горбатенької Петруні Пірхалки, зайшли-прибилися пізно ввечері чоловік, жінка і маленька дівчинка...

...Обідрані й худючі такі, що вітер ними хитав. Холод і голод їх доконував. А маленька дівчинка була важко хвора. Тітка Петруня прибігла до мами за порадою (вона мала слабеньке

здоров'я, мама моя за нею доглядала і надавала завжди посильну допомогу), що робити, і щоб мама прийшла до них і їх вислухала. Найперше їх нагодували, вимили і надали притулок для відпочинку. А маленьку хвору дівчинку мама в кожусі принесла додому. Вона була простуджена і горіла так, що до її маленького лобика неможливо було доторкнутися. Ось тут мати і проявила всі знахарські здібності (засвоєні від моєї славної знахарки бабуні), щоб врятувати дитинку.

З часом чоловік і жінка, відпочивши, нагодовані, переодягнені (одяг дала тітка Петруня і мати для жінки, а для чоловіка мама віддала залишені ще батькові речі), вирушили в дорогу. Ми не знали, чи вони повернулись до свого табору, чи в інше місце. Але дівчинку Дору чотирьох-п'яти рочків, трохи старшу від мене, залишили на порятунок моєї матері. Дівчинка з часом, у догляді й материнській турботі, видужала, поправилася і стала такою вертлявою козачкою, що мені важко було за нею угнатися.

Щоб менше хто бачив дівчину (до мами частіше заходили люди, ніж до тітки Петруні), мама вранці ще сплячу Дору в тому ж кожусі (одіти було ще с'як-так, а от взуття не було ніякого) заносила до тітки, а ввечері знову забирала до нас. Мені було

Примітка. Вже в далеко пізніші часи я дізнався, що в цих таборах були послаблені порядки утримання табірників, бо не було чим годувати ув'язнених. І їх відпускали для пошуку продуктів харчування та за одягом. Ось тільки невідомо, на який термін і чи всім наказувалося повертатись назад.

У нашому селі з'явився в ті часи полонений Метьюлкін, який пристав до вдовиці, нажили вони й хлопчика, але з приходом Червоної Армії його забрали, як і сотні інших пристарілих і молодих хлопців, на м'ясорубку Яссо-Кишинівського плацдарму, де вони, в основному, й загинули, як не від німецьких куль, то від куль загороджувальних загонів, бо були і ненавченими, і неозброєними (живими мішенями були).

з нею добре і весело — ми бігали, гралися і верховодили, аж каганець гасили.

Так і прожили ми зиму 1942 року. Дехто із сусідів бачив і знав, що ми переховували дівчинку-єврейку, але, на щастя, ніхто не заявляв старості й у жандармерію.

Можливо, староста Семен Зотович і знав, бо не раз (мама розказувала) дивився багатозначно при зустрічі, але змовчав і не виказав. Вже напровесні до нас повернувся чоловік сам, без дружини, вона, певно, загинула, казала мати. Він повернувся з однією думкою-надією — чи виходили ми дитину, і чи вона жива та здорова. Розлука була важкою, бо ми звикли одне до одного, і Дора нам була як рідна. Мама розказувала, що чоловік припадав на коліна і цілував мамі й тітоньці Петруні руки за велику й безкорисливу допомогу, та забрав дівчинку з собою. Про подальшу їхню долю нам нічого не відомо. Ми не знали їхнього прізвища, як їх звати, звідкіля вони родом. Хто в ті часи питав про таке!.. Доброта і людяність у ту пору були найкращими документами. Адже не можна бути байдужим, коли людина в скруті й біді, якої б вона не була нації, яку б не сповідувала віру — стає нам найближчим другом чи й братом.

У подальшому доля не один раз зводила мене з єврейськими родинами Абрамовичів, Гамарників, Шпільманів та іншими, з якими у мене були теплі й дружні відносини, але наважитися хоч би раз розказати про свою дружбу в роки такої кровожерливої війни з милою і гарною дівчинкою Дорою я ніколи не міг.

Я пам'ятав: добрі справи робляться мовчки.

Є Бог на цьому світі, і він бачив маленьку мамину доброту. І коли в повоєнні роки холоду, голоду і вдовиної незахищеності мати звернулася в Брацлаві до Мойші — старшого в їхній общині — за посильною допомогою, їй цю допомогу надали невідкладно.

Але перед цим відбулася така розмова. Мама запитала, чи він не пам'ятає її батька з села Шури, який у революційні роки підробляв у них, доставляючи товар для їхніх крамниць. На що він здивовано вигукнув: «То це твій батько Бенедьо?! Як же не пам'ятати такого доброго чоловіка»!.. І розповів мамі, що її батько був у них у великій довірі, вони довіряли йому значні суми грошей для закупівлі великих партій товарів. Був він завжди безвідмовним. Коли відправляли до нього посильного, то він за будь-якої погоди, чи в дощ, чи в сніг, запрягав пару своїх Зміїв-Гориничів і вирушав на замовлення. «Ми йому гарно платили і товарами, і грішми»...

Можливо, мама й розказала або від людей було знати, що вона під час війни допомагала єврейській родині й виходила їхню дочку. Мама ніколи про це не розповідала. Але їй дуже привітно і поблажливо допомагали — чи продуктами, чи позичали гроші без процентів і без строків. Мама на ці гроші закуповувала і макуху Немирівську (це ж були голодні 1946—47 роки!), і поливану посуду в Рахнах. Виторговувала і мала сякий-такий прибуток для нашого прожиття. А позичені гроші завжди акуратно повертала.

З їхньої родини в нашій школі Ліза Данилівна викладала іноземну мову. Отож у літню пору я з великим бажанням назбирував (на лісових галявинах в Контровесі або Івановській) гладущечки чи горнятка-близнятка запашних лісових суниць чи біленьких грибочків, і мама, коли до базару йшла, то заносила вчительці та її родині. За це вони завжди платила і надаровували мені цукерки, пряники, а то й хлібець-кирпичик, смак якого я пам'ятаю до сьогодні.

Мама деколи і мене брала із собою на базар. Отож, повертаючись додому, вона казала: «А ну, синку, довідаємося до твого рідного дідуня Бенедка на польському цвинтарі». Мені

на все життя запам'яталося, як мама, припадаючи до майже зрівняного горбочка землі, з кожним поклоном хрестилася і слізьми вмивалася, поминаючи свого рідного батька.

Мама довгі дні й ночі 1944, 1945, 1946, 1947 років виглядала і дочікувалася нашого батька з війни. А скільки ж я бігунцем добирався до Грузької гори, яка над Брацлавом височіла, і вдивлявся на самій її вершині і виглядав батька з Брацлава із війни. Не діждалися... На мамині запити у військкоматі відповідь була одна: пропав без вісти в боях у 1944 році під Кенігсбергом.

Пригадую, як вона шанобливо накидала на голову великі тернові хустки, подаровані їй бабунею і батьком. Як їй до лиця вони пасували, а особливо червоні квіти на полях, що так гарно відтінювали біле личко, красиву шкіру і ніжний рум'янець, і говорила: «Ну де ж ти, Іване? Поглянь на мене!» З яким тільки серцем вона в голодний 1947 рік міняла ці хустки на борошно в Західній Україні, гамуючи голод, злидні й муки, що обсіли нас.

Така злиденна бідність, підірване мамине здоров'я, незахищеність і суцільна безвихідь призвели до того, що мати вирішила прийняти чоловіка (про заміж і мови не було: для неї, як і для мене, безнадія надією була). Фактично моїм вітчимом став Алексєєв Яків Євтропович із сусіднього села Михайлівки, нежонатий, на шість років за маму старший, демобілізований солдат, який пройшов усі пекельні кола фашистського полону. В полон потрапив під Уманню, де наші 6-а і 12-а армії були німцями перемелені із землею. Тільки завдяки вірі в Бога вижив і вистраждав краплинку свого життя. Без броду і заспокійливого його розповіді про нелюдські муки й катування в полоні слухати було неможливо. Визволений у 1945 році радянськими військами, дослужив військову повинність до 1947 року, маючи велике щастя благополучно пройти фільтрацію, не загудівши в сибірські

Літо 1953 року... Мама, вітчим Яків Євтропович і я, студент першого курсу Сторожинецького лісового технікуму.

СС СР

ВОЕННЫЙ БИЛЕТ

14514

Серия Г №

Фамилия Алексеев

Имя и отчество Яков Евтропович

Год рождения 1914

Личная подпись Алексеев

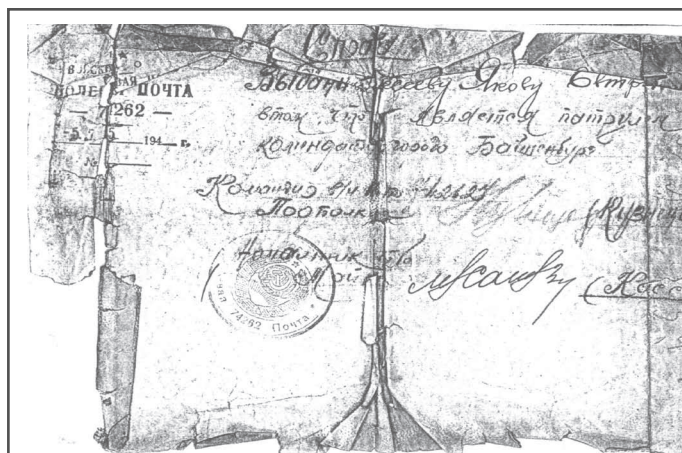
Выдан Брацлавский Районный военный комиссариат

Место для фотокарточки

I. Военно-учетные сведения

1. Год рождения	<u>1914</u>	
2. Отметка о категории учета	<u>Запас</u>	категории <u>первой</u>
3. Группа учета	<u>СВ</u>	<u>СА</u>
4. Состав	<u>солдаты</u>	
5. № военно-учетной специальности	<u>21</u>	
6. Наименование военно-учетной специальности	<u>Бригадир</u> <u>Бригадир</u>	
7. Наименование должностной квалификации	<u>Начальник</u> <u>подполковник</u>	
8. Военное звание	<u>полковник</u>	

Військовополоненим червоноармійцям військові квитки видавались аж у 1948 році...

1947 року Яків Євтропович відслужував службу в армії за свою провину, що потрапив у полон і пройшов усі пекельні кола концтаборів 1941—1945 років...

концтабори.

Яків Євтропович був людиною дуже м'якосеречною, зазнавши справжнього пекла і надивившись щоденно смерті у вічі, він був спокійним аж через край, не мав потягу до горілки і байдикування. Любив те життя, яке йому природа щоденно давала, і на щось більше не мав претензій. Як йому важко не було, він не матюкався, не виходив з берегів, але, бувало, тихенько плакав. Та так слізки річечками текли по його змереженому борозенками личку, залишаючи довгі сліди.

Прожили вони з мамою в мирі й злагоді майже сорок років і одне одному «брешеш» не сказали. Мама деколи переходила лінію фронту у невизначеному місці, але, спостерігаючи його таку миролюбивість, завжди поверталась у спокійне русло.

У нас з Яковом Євтроповичем, пізніше я його й батьком називав, були найтепліші взаємини і повага.

Мама мене деколи пришвартовувала за надмірний вихід з берегів і погладжувала проти шерсті. А він — ніколи. Не простягувалась у нього рука, хоч, можливо, і потрібно було якоюсь тряпчиною ляснути або й твердіше слово сказати.

Ось за що я його синівською любов'ю благоволив, шанував, поважав, негожого слова не казав — це йому було наймилішим і найдорожчим життєвим надбанням-дарунком.

Не з меншою любов'ю та шаною я виколихував свої синівські почуття і до матері — рідної кровинки своєї, яка благополучно відвеснувала 83 весни і відлетіла у вирій (2003 р.) метеликом павлинним... бо ж звали її Павля...

Батько — завжди жива легенда

Я не памятаю батька, що пропав без вісти на війні, яка почалась для нього ще у бойні з Фінляндією. І мав же долю: відвоювати п'ять років і загинути за невідомих обставин у Курляндії в 1944 році. Так гинули мільйони наших воїнів (за невідомих обставин). Я часто думав: пропав без вісти — не означає загинув. І не міг вгамувати дитячу мрію, що батько обов'язково повернеться, бо лише затримався з невідомих причин за невідомих обставин у чужій стороні.

Ось пишу ці рядки і ще надіюсь на диво — серцю наказати важко, воно, як і раніше, продовжує стискатися від жалю до такого короткого батькового життя. Адже йому був лише 21 рік. Його трагічна смерть стала моїм болем на все життя. Мої думи-передуми не можуть вгамуватися і дотепер: а з якими почуттями він відходив з цього життя, як згасло биття його серця в останню хвилину? А чи ж було кому закрити йому очі? А може, тільки берізки білоріччя оплакали його ніжним шелестом листочків, при тихому мерехтінні згасаючих перед ранком зірок...

Спогади часто бентежать мою душу. Як же мені бракувало батька, особливо в дитинстві, в юності! Часом здавалось: душа може задихнутись і загинути без любові, як усе живе без повітря. Невмолимо час гасив останні надії, а душа жила за своїми неписаними законами, не бажаючи змиритись, і очікувала батька чи хоч якусь звістку про нього, як якогось чудо-дива. У повоєнні роки не можна перелічити мої виглядання з горбочка — гори Грузької: а чи ж не йде батько з фронту?!

Пригадую, як село з приходом кожного солдата гомоніло, наче розбуджений вулик. Хата, в яку поверталися обпалені війною син, чоловік, брат чи батько, ломилася від односельців, сяяла щастям рідних. А та домівка, в яку не приходив довгожданий, краялась криком, розпачем і тугою. Так і наша хатина, повита важким смутком, і до сьогодні виглядає свого сина — солдата-«красноармійця».

Як і в моїх однолітків, у мене війною вкрадена, по-живому відрізана частина життя — безтурботного дитинства. Відсутність батьківської ласки, відчуття самотності й незахищеність залишили глибокий слід у наших напівсирітських характерах, адже ж і долі у багатьох могли б скластися інакше.

Нам залишилось тільки берегти пам'ять про тих, хто до кінця випив чашу вірності, виконуючи свій обов'язок перед нами, живими, і, таким чином, отримав право на безсмертя, пізнавши вповні весь біль нелюдських страждань, і оплакувати тих, хто нам дорогий навічно.

У нашій родині з любов'ю і шаною берегли спогади про батька. У важкі хвилини життя я часто заглядався на світлини у фотоальбомі й знаходив у них заспокоєння, радість і гордість за батька. Світлин збереглося всього п'ять: фотовіньєтка про закінчення Брацлавської зразкової повної середньої школи в

*Батько Іван Петрович Змерзлий, зліва (початок служби,
1938 рік)*

1933 році, друга — батько з мамою у колі друзів у 1936 році, третя — батько і мама заручені, 1937 рік, і дві останні — батько у військовій формі. Перша — 1938 року – призивна, і батько у формі артилериста. Як же він ставно виглядав — увесь у струнку: вишколений, підтягнутий — мускулистий моноліт, всі риси обличчя заспокійливо-мужні, тільки ясно-голубі очі виказують тугу, біль і тривогу. Мама завжди казала, що батька тільки за очі полюбила, бо його очі завжди глибоко співчували і ніжно любили. На жаль, на усіх збережених світлинах батько в головних уборах (чи то в кашкеті, чи в будьонівці), і немає можливості споглянути на його чуб, але з розповіді мами я знаю, що в нього він був теж русявим і мав схильність кучерявитися — так, як і в мене.

Остання світлина зроблена перед самою Вітчизняною війною — 10.04.1941 року — «На память своей жинци Павлинци. От мужа Змерзлого Ивана Петровича». Який красивий каліграфічний почерк і яка сталінсько-єжовська сухість. Тільки в далеко пізніші часи я довідався, чому так сухо підписували світлини найдорожчим коханим друзинам. Бо на всіх навчаннях, у тому числі — і це особливо — на політінформаціях, категорично заборонялось написати зайве слово (був сталінський стандарт-трафарет), та й усі листи до того ж перечитувались, бо легко розкривалися — це були звичайні трикутники без марок.

З цієї світлини батько мав вигляд змужнілого кадрового військового (адже за нього говорив сам строк служби — 1938—1941 роки) із сміливим проникливим поглядом. На його артилерійських петлицях красувались «Кубики» (Кубарі) і шпали. Я й до сьогодні не знаю, яким чином він мав такі успіхи у військовій службі. Мама казала, що він про це ніколи не писав. Зберігся один-єдиний батьків лист до бабусі й дідуся

[illegible]

за 17.08.40 р. із Ленінградської області, 2-е Сертолово, куди його передислокували із фінської війни. У ньому на закінчення він просить: «...передаю жене Павли и сыну Стасику свой красноармейский привет, а вам мои родители низкий сердечный поклон ваш зять Иван Петрович». Цей лист — остання трепетна ниточка, що навічно поєднала нас із биттям його серця в ті далекі-далекі часи сорокових років, коли він так гаряче любив життя і віддав його за те, щоб жили інші, та ще з великою вірою, що в подальшому люди не втягнуть себе в нову трясовину горя і сліз і щоб на землі навіки воцарилися мир і спокій.

Я лише йду із запізнілої осені,
А є в душі ще середліття пора...

А ще залишився спогад-розповідь Пасічника Івана — нашого односельчанина. Ось що він мамі розказав, повернувшись з війни в 1945 році важко зраним.

Він у 1938 році проходив службу на Житомирщині і терміново з тисячами таких же червоноармійців був направлений на Ленінградський фронт під Виборг. Вже в далеко пізніші часи я читав військові повідомлення і дізнався, що дійсно на Житомирщині була сформована 44 житомирська дивізія 9-ї армії і передислокована на фінську війну. А там «Красной Армии командиры» воювали петровськими методами (не якістю тактики ведення війни, а кількістю червоноармійців (а тим більше «хохлів»), за репресивною методикою 30-х років під чуйним керівництвом «вождя і вчителя всіх народів планети». А набравшись досвіду на фінській війні, ця «непобедимая і всех сильней» під керівництвом «безстрашного» Жукова, ще мерзотнішими методами винищувала весь цвіт української нації (молодих хлопців віком 14 — 17 років) необмундированих, без зброї (з цеглинами в руках), їх заганяли на німецькі кулемети,

прикриваючи відступ «заградотрядами». Із спогадів німецького кулеметника, що вижив і після війни завітав на Україну: «Серце зупинялося, голова паморочилась, на таке криваве побоїще не можна було дивитися, але ми знали: якщо ми не будемо їх вбивати, то їх викосять ззаду війська НКВС із «загородзагонів».

Відхилився на декілька архітрагічних градусів від спогаду Пасічника Івана. «Після прибуття товарняків, якими нас перевозили під Ленінград, були сформовані військові підрозділи, і нас маршовими переходами загнали на фінську бойню. Спочатку сніг був білий-білий, а через певний час — червоно-бурий. Вперед не просувалися ні на крок. Отож ми там опинилися в жахливій безвиході-пастці: попереду — неприступні укріплення і кулемети, під нами — метрові сніги і люті морози, а позаду — «свої «заградотряды». Скільки там наших червоноармійців загинуло, а ще більше замерзли (теплої одежі й близько нікому не видавали), одному Богу тільки відомо. Вічна їм пам'ять».

Зустрівся Іван з батьком у 1940 році в Сертолово під тим же Ленінградом. Як же односельці зраділи при зустрічі, а ще ж ця зустріч — на війні!

Як він вижив і вийшов живим із того пекла, я не знаю (може, мамі він і не розповідав). А ось як батько мій вижив, він мамі розповів: «Завдяки тому, що твій Іван (мій батько) був артилеристом, і це було надзвичайно важливо, тобто він, як і всі артпідрозділи, перебував поза «заградотрядами», і це його врятувало від смерті».

Подальшої долі батька він не знав, бо його частина була передислокована в Білорусію. Пройшовши всі пекельні кола кривавих боєнь, понівечений і зраний, особливо в голову, отримуючи посилки-допомоги від американців, він і року не прожив удома і переступив поріг вічності. Вічна тобі слава, доблесний солдате Іване!

*Мені і батькові було 20 років...
Служили в Радянській Армії в Ленінграді через 20 років: батько в
1938, я — в 1958 році.*

Нам було по 18... (мені і дідуньові)

Дідуньо (сидить зліва) з друзями під час Першої світової війни. 1914 р.

Бабуня (зліва) в колі своєї родини. 1914 р.

Мати у свої 17 років. 1937 р.

Батько (справа). 1935 р.

*Дві матері — рідна й
хрещена. 1939 р.*

*Хрещена мама (праворуч).
1945 р.*

*Дві писанки-красуні Євдокія
(зліва) і Марія. 1947 р.*

*Я — студент першого курсу
технікуму. 1953 р.*

Волі я не бачив, про неї тільки чув...

Яніколи не думав, що за мого життя буде гриміти музика
Волі.

Вже на схилі літ своїх — чи то слух втрачаю, а може, й
досі ніхто не силкується її озвучити. Певно, вікові перешкоди
нездоланні...

Скільки ж весен промайнуло — в журавлиний клин їх не
вбереш, скільки стоптано доріжок — а до Волі стежки так і не
знайдеш?!

Воля — це суть мого життя: була і є, а яка вона буде і чи буде?
Певно, мріяти вже запізно.

Як на запорізькому побойщі:

Де та воля, що в роздоллі
Пеклом клекотіла?
Розвалилися редути;
І рови густою
Од низів і до вершини

Вкрилися травою.
...Воля, ретязем повита,
В плавнях спочиває;
Слава, кров'ю перелита,
По світу літає.

Талант і розум не видаються за призначенням — це від Бога. А за Волю кісточки в сиру землю влягалися, кров'ю поливалися, і діставалася та воля у важкій боротьбі! «Вічну пам'ять» не одному поколінню співала вся Україна.

З незапам'ятної пори, а може, вже й з часів фараонства, воля вартувала ковточка води чи ж маленького подиху й прохолоди. В ті далекі часи дикі племена — раби — обожнювали фараонів і поклонялися їм, як наші предки — поляни-слов'яни — обожнювали ідолів, а в сьогоденні північно-корейський народ повзає на колінах у муках і злиднях перед копійчаним ідолом.

Єгипетські жерці понад усе пильнували, щоб раби не тільки приклонялися, але й любили своїх ідолів-фараонів. Жили, щоб розмножуватись — давати робочу силу, нічого свого не мати, а навчені були лише тягти вічний тягар.

Минали віки, а фараонство, як та смола, прилипла до людства, тільки мало меншу чи більшу владу в окремих народів і держав.

Мої предки — прапрадідуні й бабуні зазнали «щасливого» кріпацтва на панщині, а мої батьки і моя сім'я зазнали «щастя» в колгоспному раю.

Коли феодал-поміщик освоював землі, то він купував селян-кріпаків і завозив на зайняті ґрунти, але в той же час він дозволяв заводити своє приватне господарство, щоб ті кріпаки себе утримували і працювали на нього. А в більшовицькій комуні колгоспника не можна було порівняти з колишнім поміщицьким селянином-кріпаком, бо кріпак змушений був працювати на

поміщика лише два чи три дні на тиждень, залежно від кількості десятин землі, яку він у такий спосіб «орендував» у поміщика. Решту часу він працював на «оренований» землі (це, як правило, були присадибні ділянки) й користувався усіма продуктами з тієї землі.

Указом царя Павла I від 5 квітня 1797 року по всій Московії було запроваджено 3-денну панщину для поміщицьких селян. У 1798 році 16 жовтня був заборонений продаж малоросійських селян без землі, 19 січня 1800 року — не дозволялося розривати сім'ї при переході від одного власника до іншого. Цар заборонив поміщикам примушувати кріпаків працювати в неділю. Вдавався до найширшого відкриття запасних хлібних магазинів та скасував 1797 р. недоїмки (7 млн руб.), несплачені як подушний податок (запроваджений ще в 1724 р. замість подвірного податку, а на Правобережжі України — 1795 року, який майже ще століття сплачувався на Україні).

А раб-колгоспник був змушений щоденно працювати у задріпаній комуні на землі, частка якої перед тим була його власністю, й отримував мізерну «подачку» один кілограм другосортного збіжжя (а то й висівок) на трудовень (у народі — трутодень) і більше нічогосінько. Хочеться навести довідку про те, що рабам від влади Єгипту фараони, окрім юшки-баланди, під час будівництва піраміди Хеопса видавали ще й часник і цибулю, що входили до раціону рабів. І на ці овочі було витрачено 40 тонн чистого срібла. У стародавньому Єгипті вважали, що цибуля і часник зберігали силу. Їх клали навіть у саркофаги з муміями.

Наших же рабів годували посльодом з такою ціллю, щоб вони скоріше вимирали. Більшовицька пропаганда трубила до сьомого неба, що селяни-кріпаки були власністю поміщиків, бо не мали права залишати села без його дозволу. А колгоспний раб мав

право залишити село?! Він же був безпаспортний, а без нього ніде не «приписували» на проживання і не приймали на роботу! Отже, колгоспний раб перебував у далеко гіршому становищі, ніж колишній селянин-кріпак: це були чорні раби колишніх американських плантаторів, а прожите й перемучене ними життя було проклятимися роками. Село наше за більшовицького правління було доведене до крайностей — переполовинене великим голодом 1932—33 років, отими чорними дошками і загородзагонами, добите колективізацією, розкуркулюванням та всякою підлотою, не могло в подальшому відродитися, не знало більше ні радощів, ні веселощів. Ніде і ніколи в історії людства не було такого терору в ім'я «торжества комунізму». Злочини московської диктатури пролетаріату під мудрим керівництвом більшовицької партії найбільше були цілеспрямовані проти українського народу. В часи колективізації і пізніше більшовицькі банди знищили три покоління українських хліборобів. Перші найхазяйновитіші були вивезені до Сибіру в ліси, починаючи з зими 1930 року, і там заморожені, а більшість їх вигибли від холоду, голоду і хвороб ще дорогою — в товарняках, які спеціально заганяли по всіх сибірських магістралях в тупики, щоб людей доконати. В подальшому мільйони інших українців були загнані на два метри під землю навмисне для того створеним, як уже сказано, голодом-геноцидом, а рештки живих отаборили в колгоспнім раї.

Якою ж ненавистю і гнівом палали серця і душі українців до цієї чорної зграї круків і вороння, тільки Господу Богу відомо.

Через те мої рідні мені наказували ніколи, ні за яких обставин не славити цю погань-держиморд, не ходити на їхні збіговиська, не носити їхніх прапорів та портретів. Моя совість чиста: я цей заповіт виконував з честю, за винятком лише тих збіговиськ, яких неможливо було уникнути.

Ой під калиною зранений партизан лежав...

1944 рік наше село зустрічало завальною сніговою зимою. Михайло на білому коні по сніговій круговерті вчасно доїхав, засипав доріжки, ставки, долини й гори так, що в сучасні зими і приснитися не може. Канікул, як таких, у нас не було, отож, хто мав взуття — тому гулялося до пуття. А хто безчобітний — сидів біля віконця, прохухував невеличкий отвір у шибці, насолоджувався зимою з хати. Різдвяні свята добігали свого кінця, морозенко давав крепко про себе знати — отож, з хати можна вибігти на короткий час, бо взуття було потрібне старшим, та й важливо було щоб не промерзнути і не застудитися.

Улюбленим місцем дівчоріщозими була гірка навпроти обійстя бабці Оляни (ми її всі звали Голяна, в нашому селі завше ставили перед голосними букву «г»: Гандрій гузенською гулицею ніс горачам гобідати). На Голяниній наковзувалась льодова

смужка-доріжка, натоптувався навколишній сніг, отожд, були всі види ковзання, які вволю задовольняли малечу. Бабуня Оляна жила саменька, її тин для входу до подвір'я мав одну жердинку, яку ми відносили вбік і мали гарний розбіг з її подвір'я.

У кого були санчата на чотири оплени — то це була вершина санного спорту. «Коньочки» дерев'яні, а якщо з проріззю для дроту — то це був витвір (дроту не було, а грубого і поготів), лижі були переважно із клена, бо дерево гарно кололося і обстругувалося, ніхто їх не розпарював і не загинав передки. Якщо стругом придавалася загострена форма — це було вже мистецтво. Ще була одна особливість ковзанярства: в чоботях чи шитих валянках (як правило, це було взуття старших) нога обмотувалася онучами і взуття набивали солом'яними устілками, щоб не замерзнути і не згубити.

Наш горбочок, що навпроти Баліцької гори, був трохи нижчий (гора — є гора), але з нього вся гора добре проглядалася, особливо її безліса частина. Коли під обідню пору 21 січня наші ковзання-ігрища вже добре набрали обертів, старші хлопці побачили, що від хат на цій горі ланцюжком спускалися до долини румуни, й почали верескливо галасувати: «Румуни, румуни, румуни!...» А в цей час (чи був партизан на варті, чи випадково вийшов з хати) — один партизан почув наші несамовиті верещання, вернувся до хати і через декілька хвилин вся партизанська група (8 чоловік) по ярку почала відходити до лісу. Загін румунів був утричі більший, та й озброєння було набагато краще. Коли румуни побачили відхід партизанів, то відкрили шалений вогонь, а декілька автоматних черг пустили і по нас — щоб не верещали, на що старші хлопці миттєво закричали: «Лягай! Ховайтесь у хліві бабки!!!»

Партизани відстрілювалися, відходячи до лісу — їх добре прикривав виярок, яким вони, пригнувшись, відступали. Останнім

у групі відходу був наймолодший партизан-розвідник, його-то і було важко поранено. Він заліг під кущем калини, яка на диво цієї зими червоніла великими кетягами під сніговими копичками-горбочками, і, певно, до останнього патрона відстрілювався. Як румуни до нього стали наближатися, кинув останню гранату і змовк.

У цей час, почувши стрілянину, мама на всіх парах, розгортаючи сніг, прибігла мене рятувати. Підхопила на оберемок — і до хати.

Коли стрілянина вщухла, до цієї хатини спустилася кінна упряжка, запряжена в сани (якими і добиралися румуни із жандармерії с. Гриненки). Прив'язали мотузкою молодого партизана до саней і потягли по снігу до центру села. Потім були різні чутки і розмови про подальшу долю молодого партизана: його катували, він від ран помер, а то казали, що його повісили. Люди були залякані й про це ніхто не розповідав. Мова була, що родом він із недалечкого побузького села Мачухи, і мати його забрала й поховала в своєму селі.

Якщо в 1941—1943 роках партизани дуже були обережні й у села заходили рідко, то вже в 1944 році, відчуваючи прихід радянських військ, були набагато сміливішими, заходячи в села і відпочиваючи два-три дні, ставали безпечнішими і, можливо, втрачали пильність, як і в цьому випадку.

По звільненні нашого села радянськими військами було засуджено до 10 років ув'язнення поліцейя, брата господарки хати, що заявив на партизанів у жандармерію. А на господарку хати, певно, впала довічна зневага, до її хати не було навіть заїзду (тільки стежка), город ніколи не виорювався від колгоспу, навіть проведене в село світло в сімдесятих роках до її хати не підключили.

Вже навчаючись у п'ятдесятих роках у технікумі, я дізнався,

що про подвиг юного партизана-розвідника Всеволода Семенця (так його звали) написана стаття, його нагороджено медаллю і встановлено пам'ятний знак на честь героя.

До цієї історії зберігся цікавий факт. Якось я розговорився з однокласником Баліцьким Володимиром Ільковичем про такі далекі події 1944 року, і він розповів, що його бабуся Баліцька Марія Іванівна, яка прожила за 90 років, певно, із своєї гори (Баліцької) ніколи і не сходила, пригадувала таке: через кілька днів ця група партизанів у нічний час завітала і до її хати, щоб відігрітися і підлікувати одного партизана, який був поранений у бою з румунами під Тульчином. І старший цієї групи розповів бабці про бій у нашому селі, і коли вся група відійшла в ліс, то він вернув молодого Володю по сумку, залишену в хаті, в якій була карта, листівки і записи. Володя, повертаючись назад, і був важко поранений.

Повоєнні «ідилії» нашого дитинства

В тому ж таки 1944 році, наприкінці березня, ми, маленькі хлопчики-горобчики, всідалися на лати біля хати і спостерігали, як наші конвоїри верхи на конях колоною гнали обшарпаних, обірваних, задрипаних німецьких полонених солдатів. На полонених страшно було дивитися, які ж вони злиденні і немічні. Ніхто їх не обзивав, але ніхто й не виносив нічого їстівного — люди і далі боялися.

При відході Червоної Армії на Захід в нашому селі відновився «колгоспний рай». А перед цим польові військкомати під захистом загороджувальних загонів хапали і мобілізували вцілілих старших калік і зелених підлітків, не питаючи паспорта... на око (бо хто в селі мав тоді паспорт?!), формували так звану «чорну піхоту» і під безглузді звинувачення маршала Жукова: «Хохли проклятіє!.. Мазьопи!.. Петлюровці!.. Бандьори!.. Продали, сволочі, немцям Україну. Теперь іскупайте, предателі, Свою віну на фронті!»

Гнали беззбройних новобранців на фронтову м'ясорубку.

«Ни в коем случае этих хохлов не обмундировывать и не вооружать! Все они предатели! Чем больше в Днестре потопим, тем меньше в Сибирь после войны придется ссылать!»

І з таким тавром їх, роззутих, роздягнених, озброєних лише цеглинами з руїн, гнали на Кишинівсько-Ясський та Східно-Карпатський плацдарми, де вони і знайшли спочинок у масових братських могилах.

А життя і далі буяло...

Червоне серпасто-молоткасте шалено-воєнізоване керівництво залишило нам на «созидание» серпи і молоти. Жіноче царство і ще зеленіших хлопчаків із десятком стареньких-стареньких дідочків, нагородивши трофейними німецькими ваговозами і своєю «легкой конницею» (дуже легкими ребристими шкапами), твердо наказавши:

— Стране и армии нужен хлеб!

І пішли вони, «солнцами палимы», у колгоспне довічне ярмо...

Не доведи, Господи, пригадувати! Але ж потрібно було жити. Ось життя і примушувало, стискуючи зуби, в немилосердно-важких умовах якось зводити кінці з кінцями — особливо це важко було жінкам — нашим мамам, тіткам, сестрам і бабуням.

Зароки війни я прив'язався до конячок, як і мій покійний дідунько Бенедко. На початку війни дідунько Йванко пригосподарював безгоспну лошицю, яку румуни в нього не відібрали, врахували, можливо, його каліцтво, а вона була до того ж і жеребною. Як народилося маленьке лошатко я від нього і не відходив: годував, напував, гладив-вигладжував, ходив коло нього наглядачем. Дещо картавлячи, називав його не «лоша», а «воша», за що наді мною всі підсміювались. Попліскував його по спині, розгладжував і розчісував гриву, до блиску начищав твердоволосою щіткою його

Дуже повільний тихохідний транспорт мого дитинства

стегна, боки, ноги... Навіть силкувався вилізти на нього верхи, але воно гарцювало, як справжній необ'їжджений кінь.

Закінчилась ця любов до «вошати» дещо для мене сумно. Якось, коли воно піросло і вже в силі стало, вибрикуючи-підскакуючи, при моїй неувазі, припечатало на моїй голові своє копито, та так, що я й знепритомнів, покотившись котигорошком. На що дідуньо по-філософськи зауважив: «Добре, та не дуже добре».

А мені в подальшому житті не доводилося, на щастя, підвішувати кінську підківку — я її все життя ношу з собою на голові.

Більшість сучасних 7—8-річних хлопчиків, а може, і старших, не уявляють собі, як летіти без крил, тримаючись за гриву коня.

Це фантастично — це ні з чим не порівняти!

Ми, малеча, кохаючи кониченьків, їх пестили, підгодовували, тягали разом з ними кодоли на скирти в жнива, особливо нам подобалось їх купати-вимивати від пилюки, а вже найвищий пілотаж — це вечірній моціон — виїзд за селом галопом на нічний випас. Нехай сучасна дитина переночує на землі в полі чи лузі під лісом — це щонайменше бронхіт, а то й запалення легенів. А ми, попутавши конячок на пашу, скручувались калачиками одне біля одного і спали непробудним сном. І вранці приводили коней до роботи. Були в нашому колгоспі й бики, декотрі з дуже довгими рогами, але ми не любили ними керувати — дуже повільний транспорт. Не любили ми і коней-вагозовів з волохатими ногами — теж тихоходів.

Випасали ми і своїх корівок-годувальниць. А випасати було де: за війну більшість полів не розорювались, а стояли цілиною, особливо кришинецькі й холодівські.

Мама від рання до смеркання працювала ланковою у «колгоспнім раї», згладжуючи своє жалюгідне життя, просякнуте злиднями, беззахисністю і великою тугою-скорботою за батьком. Дуже часто вона плакала, пригортаючи мене — єдину свою втіху, як вона казала. Часто розкладала своє ще придане — вишиванки-кофточки, запасочки, сорочки, а особливо її улюблені тернові, неповторної краси, хустки — на столі, на ліжках, на комоді, приміряла, одягала, поглядаючи в дзеркало, прихорошувалася-промовляла: «Мій милий Іванку, подивись на свою Павлінку. Яка ж я гарна! Чому ти мене не чуєш? Чому ти не повертаєшся додому? Невже ти забув свою Павлю?!»

Мама була дуже вразливою і виливала свої образи сльозами — це від того, що не мала чоловіка, захисника, сімейної опори.

Дуже важко мама нароблялася, і руки її часто не доходили

до мене, а головним опікуном мого дитинства була бабуня. Вона вчила мене багатьох молитов. Неграмотна, писати не вміла (розписувалася хрестиками), а от ксьонжку (польський молитовник) читала із захопленням, часто по пам'яті, перебираючи в руках ружанок. Не раз мені казала: «Стасю, а нумо принеси мені «свентало» — це наді мною підсміювалася, бо я так молитовник називав. З молитвою я вставляв вранці й відходив до сну. Молитву «Отче наш» я пам'ятаю слово в слово й до сьогодні і так же щоденно молюся Богу.

Дідуньо навчав мене вже в чотирирічному віці читати. Я дуже гарно запам'ятовував колядки, щедрівки, а трохи пізніше й вірші Тараса Шевченка із дивом уцілілого «Кобзаря».

При всій нашій бідності, беззахисності й великих нестатках — щасливе дитинство в дітей відібрати неможливо. Вони, як перекотигорошки-лисенька, що вперше виповзли із нірки, — вередують, чубаряться і бешкетують, як маленькі телятка, коники, козенятка, підстрибують, радіючи своєму життю — не відаючи, що їх очікує завтра й подалі.

Дитинство ніякими верховними силами не коригується — воно таке миле, радісне, чисте, як і сама дитяча сльоза. Ми все копіювали і переймали від старших, а вони все це переймали від старших за них, і так це все торується природою віками. Як сказав поет: «Я сам ловлю, ще, може, і невміло висловлюю собі за словом слово, і у криницю пам'яті кладу. Я є продовженням тих і їхнім голосом чиє дихання захололо».

Всі ми із свого гарного родоводу пили цілющу джерельну воду. І про таке важке дитинство, яке випало на нашу долю, нічого не варто вигадувати, а потрібно лише згадувати його, пов'язуючи з тим життям і тим часом.

Отож пригадується... Ми також це просо сіяли, сіяли з

приспівкою «Ой ладо-ладо...» А чого те просо потрібно витоптувати, я й до сьогодні не знаю...

Коливальні кола водили, коли в котика-хлопчика і мишку-дівчинку грали... Чи перепілочку шукали, яка десь тут була, і чого їй потрібно було падати до землі, та ще й припадати? Хто сьогодні скаже?

Хлопчики в цих іграх були босякуватими. А дівчатка — у віночках, в народному вбранні, із сяючими личками, і була в них особлива, як тепер кажуть, аура.

До винахідливих і гарно налаштованих ігор належали «піжмурки» і «гадалки».

Щоб грати в «піжмурки», потрібно таку лічилку знати:

Котилася торба
З великого горба,
А в тій торбі —
Хліб, паляниця.
Кому доведеться,
Тому і жмуриться.

У цій грі мудрість була від додатково вжитого слова чи в скоромовці пропущеного слова. І дівчатка, мудруючи, лукавили, вибираючи, хто з хлопців мав «жмурити».

«Гадалку» поділяли надвоє: одну — по воду ходити, а другу — худобу завертати. І тоді гадалось так:

Раз, два, три,
Ти мене не дури,
Якщо хочеш дурити,
Треба йти води попити,
І нам принеси.
...Якщо хочеш нас займати,
Треба йти тобі корівки
Завертати.

Ці ігри завжди були мирні й дружні, і кожен з охотою підбігцем вправлявся.

Незабутнє виплітання «корзинок» і «бричок» із пагінців подорожника. Виготовлення піщалів–свистунців із гивиталіщини. «Сикавки» — це був своєрідний «інструмент». Виготовляли його з грубих гілок або стовбурців бузини чорної. Після видалення з них осереддя в трубку з допомогою виготовленого за діаметром дерев'яного поршня набиралася вода, якою через щілини в коробочці обприскували один одного на значній відстані.

Забави з реп'яхами із лопухів мали цілі ритуали: перекидання і причіплювання їх, вміщування їх дівчаткам в коси, причіплювання, вибачте, на спіднички до сідниць.

До легкого жанру належать ігри ще й з палками: цурки і квача — вибивала, разом з городками. А що вже до ігрища в хмелевий телефон на декілька сот метрів (бувало, й до півтора кілометра, залежало від наявності «проводів») — забавляло нас до самозабуття.

Ігри набирали розмаю залежно й від погоди. Ми дуже раділи дощам-зливам, як «цивілізатори» з племенем «Дінго» стрибали, підстрибували в калюжах, хлюпались і приспівували:

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
У новому горщику.
Падай на все зілля
На моє подвір'я.

І один з-перед одного на свій заспів:

... у поливанні горняті
падай біля моєї хати.
... на все зіллячко на моє подвір'ячко.
... та поставим на вербі,

щоби їли комарі.
Буде й вам, буде й нам,
буде й усім комарам,
... а ще й сивим голубам.

Ніхто ніколи й не думав ховатися від дощу, а навпаки — кожен показував свою спритність у радості та великій вірі, що від дощику скоріше будеш рости (так навчала мене бабуся). Тоді, як дідуньо казали: «За царя Тимка земля була тонка». Після дощику-зливи вигрівало сонечко до 35 градусів, і ми через коротенький час були сухенькими, як перчики.

Навпроти наших хат, через городи, які язичками вплутувалися в долину річечки Кумбарної, росли пореволюційні дубові посадки. Отож, у травневі дні ми на них верховодили. Знизу потрусити стовбурці не хватало сили, а перелізти з крони на крону було залюбки. І натрушували «море» хрущів-майок (є ще й червневі). Назбирували в корзини, прикривали гілками — і мерщій додому. Кури, зачувши таке «лакомство», зліталися зі всього подвір'я й похапливо своїми дзьобами розправлялися з ними.

Це були, так би мовити, «господарчі» справи. А ось випасаючи корівок подалі від села, ми в таких рядових посадках дуба (2,5x1,0) в урочищах «Стародубова», «Контроверс» влаштовували справжні тарзанячі нальоти, розгойдуючись із вершини на вершину. Заходили на певну відстань від поля, вибирали кожен собі рядок, і за сигналом «Пішли!» кожен з думкою «тільки б прийти першому». Це було дійство захоплююче: тут палахкотіли хитрість, вміння, сила і хотіння.

Старші хлопчики хуліганили, особливо з дівчатками, коли «показували «ойойойкало» — це найбільші зарослі кропиви або й будяків. Удаючи дуже захоплююче здивування, підкликали невіданих і підштовхували в кубло жагучої кропиви. Якби «корифей» української пісні Михайло Поплавський пройшов у

дитинстві «ойойойкуву» практику, то не підносив би до небес («Кропива ти моя, кропива»).

Такі ігри, як у ножика — від пальчиків ніг, аж до вух (де був на кону і сам ніжик — дефіцит із дефіцитів), в гудзика (не було, вибачте, на що ширінку застебнути), в «орла і решку», були привілейовані. По-перше, щоб грати, потрібно напоказ щось мати, а по-друге, програш карався: звичайними щиглями (залежно від того хто з якою силою їх дає) або втиранням грушок на маківці голови (з тими ж наслідками). Тут старші хлопчачки були проворнішими й здібнішими і любили над меншими познуватися — виконували «приговори» з присмаком (з болем), глузуючи, отримували море задоволення, що купили «дурака», аж за цілий мізер — за п'ятого п'ятака.

Хто з нас в дитинстві не тримав у руках холодне «ружо» — рогатку, той і не був у подальшому воїном. Це «ружо» мало двояке призначення: одне — для цілі, а друге — для поцілювання (для влучання). Хто не мав витримки і здорового глузду — не раз завдавав собі великої шкоди і, особливо, навколишнім. Носили ми їх і за пазухами, і на шиї (подібно індійцям), спали з ними, щоб старші не заховали. Від них користі не було — одні неприємності.

Не можу не згадати про зимові польоти на лижах з «Баліцької гори». Раніше я згадував, які в нас були лижі — кленові дощечки, майже без загину. А спускалися ми з гори, яка мала крутизну за 60 градусів. Такі польоти були потрясінням. Перед таким польотом нічого не вартий був «галоп» на конях, вершинні перельоти з дерева на дерево. Від таких спусків дух захоплювало, особливо внизу, коли виходили із «піке» (не один з нас мав потрясіння від шаленого падіння), але ж заборонений плід завжди жаданий і найцікавіший.

Всі від радощів, а бувало і від страху, вигукували, аж

захлиналися. Цей перегук і перелив дитячого жару видзвонюється мені й донині.

На лоні споконвічних багатств нашої матінки землі росли ми сиротами, безбатченками, набиралися сили, розуму і людяності завдяки природнім силам, які були вищими за ідолів, і ніхто не дякував партії за «щасливе наше дитинство». Так виховувалися наші дідуні й бабуні, батьки, тож і кожен із нас був таким, що ні час, ні обставини перекроїти не змогли. Але змережувалися наші долі, мов шляхи віковії, сколосовувалися, і все по живому тими коваликами, які хотіли:

Щоб прийшла весна,
А за нею і «лето».
І ми всі говорили:
«Спасибі партії за ето».

Відступаючи через наше село, німці залишили нам чимало «подарунків», окрім танка і тягача, — снаряди, міни, патрони і порох (особливо в пляшечках). Цей спадок війни приніс нам ризиковані ігрища й важкі наслідки. Найбільше ми палили кострища, відганяли в яри, за гірки худобу і кидали ці смертоносні витвори у вогонь, а самі стрімголов бігли в укриття. Бувало, що й у хаті (нежилій на Цвіркуновому хуторі) в грубці чи печі напалювали жар і кидали патрони. Великого горя для родини натворили старші підлітки-сини Валькових і Сокальських, які, розбираючи снаряд, роздяглися на греблі ставу з такою думкою: коли буде вибух — вони скочать у воду. Не судилося — хлопчики обидва загинули, а від гребельки і ставу залишилася глибока калюжа. Після такого трагічного випадку ми майже не торкалися тих «подарунків».

Мої університети в школі, вдома, в лісі та в полі

Хто розпочинав навчання у повоєнний час у школі, мав «щастя» бути багатостатником, як Валентина Гаганова (1932 р.н.), Герой Соціалістичної праці (1959) — по тридцяти дірочках скакати, ні в одну не потрапляти і жити за принципом: ходи туди і будь тут.

Приміщення нашої школи було звичайним сільським будинком, яке «вивільнилося» у тодішнього багатія за московських переворотних часів 1917 року. Більша половина будинку колись мала дві кімнати, але, викинувши перестінок, зробили одну велику із чотирма вікнами та двома колонами-підпорками посередині. Друга половина будинку за вузькими сіньми була житлом для вчителя. Вирізняло цю хату те, що вона була крита бляхою та мала прибудований ганок. У невеличкому шкільному дворі стояла маленька господарча надвірна будівля в

сусідській межі та зовсім маленький туалет. Подвір'я від вулиці відгороджувалося колотим штахетником.

Виписали нам навчительку після війни зі східного краю, який у нас називався Донбасом. До речі, південний край звався Одесою (в селі називали Гадес).

У вчительки було дуже цікаве прізвище — Йординеско, а звали її Марією Юхимівною. А ще нам було цікавіше, що вона шепелявила і літери «р» і «л» не вимовляла, плутаючи їх з літерою «в». Ось так вона благословляла наш прихід до цього храму:

Ось і шкова, ось і квас,
Ми давно чекали вас,
Ви сюди пвийшли,
Щоб учитись і вости.

Марія Юхимівна була жіночкою уже не першої молодості — років під сорок. Завжди мала заклопотаний вигляд, з маловираженим сумом. Видно було, що вона прожила нелегке життя. Високоросла, темнокоса, уже з сивиною, на личку довгообраза і з такими ж карими очками, як у її донечки. Отже, призначалась вона не саменька, а з мальованим чорнявим карооким дівчиськом Майєю, яка пізніше була верховодом у школі й більше дружила з хлопчиками, ніж з дівчатами.

Не виїздила майже нікуди із села, була самостійною. Люди були задоволені нею, бо вона належно вчила нас, дітлахів, ніколи не била і ставилася до всіх прихильно. Мама розказувала пізніше, що вона допомагала старенькій бабці, яка жила через дорогу з Попелями (сусіди від магазина), підтримувала доброзичливі стосунки, купуючи в них молочко. А от з Мельниками, які жили за школою в межу, були недипломатичні стосунки, бо кіт дорогу перебіг.

У школі ми відчували себе вільними слухачами: не було

1. Amiierung a) der Kreisstadt zuzuschicken b) ferner: prezydent powiatowej spódnia 2. Obecny kolektorzy nadzór ko- oparacji.	Kreis: Powiat: — Płocki Gemeinde: Gmina: — I kawał
--	---

Abliederungsschein für Getreide, Hülsenfrüchte, Buchweizen, Hirse, Mais.

Poświadczenie dostawy zboża, roślin strączkowych, łaski, proso, kukurydzy.

Посвідчення доставки збіжжя, стручкових рослин, гречки, проса, кукурудзи.

Der Landwirt	in	Hauss Nr.	№ 483115
Rollak-Płanek	W-p	Nr. domu-Dla No	

hat heute geliefert: auf Lager in
 dostarczył dziś — сьогодні dostawa: — na składzie W-p za obrotu a

in Waggon Nr. ab Station
 w wagonie a wagon No od stacji—sta cjan

Getreideart	Hektolitergewicht
rodzaj zboża—pis kawał	waga hektolitra—waga renostora

Menge	kg
ilość—miara	kg

Abzug für Besatz
 odliczenie za załadunek—waga
 nieprawidłowa za zaliczenie
 tatsächlich gelieferte
 Getreidemenge
 ilość zboża, istniejąca dostawa
 faktyczna dostawy—zobowiązanie

den	194
data—rok	

Die Richtigkeit der Lieferung und Abrechnung bestätigt:
 Zgodność dostawy oraz obliczenia potwierdza: —
 Ścisłość dostawy za dostawcą cjan:

Erzeuger—producent—opiekun	
Ort	
miejsce—rodzaj—miara	

Minderergewicht je 100 kg	21
mięsza waga za 100 kg	21
mięsza waga za 100 kg	21

Transport von der Erlassungs- transport kolejowy dokonany	
Transport mit odjętym	
wielu zur Bahnhofs	21
przez stację kolejową	21
na stacji	21

[illegible]

чим писати і на чому писати. Все залежало від винахідливості й раціоналізації Марії Юхимівни. Вона знаходила рецепти виготовлення чорнил із бузини чорної, горішків, що на дубових листочках росли (гали) та привозної скумпії. Це деревце у нас не росло, за незвичайні дубильні й барвникові властивості його називали перуновим деревом, рай-деревом. Найбільше красильних танінів міститься у його листочках — понад 30 %. Таніни високої якості, ними фарбували також мітки. Наші сільчани вимінювали скумпії із південних районів за гончарне начиння.

Писали ми на будь-яких клаптиках паперу, що вже нам казати, коли виробничі організації писали свої звіти на бланках наших окупантів (німців).

Траплялись і такі: на лицьовій стороні — «Хайль Гітлер», а на зворотній — «Слава Сталіну». Газети теж були рідкісним матеріалом для письма. Писали вугіллям на сколах деревини, у торбинках носили палички-лічилки. Читанка була тільки у вчительки. Гарна була вчителька, та недобра читанка, бо силувала нас любити і прославляти вождів-ідолів-убивць, за яких ми пухли від голоду і жили, як раби.

Завдяки тому, що дідуньо навчив мене читати і рахувати ще в чотирирічному віці, мені легше було пізнавати науку. Навчання в школі для нас не було основною потребою. Основою-основ було наше існування: за будь-яку ціну потрібно було вижити. Отож ми найбільше трудилися удома, на городі, в полі, випасаючи корівок, заготовляючи сіно, дрівця та згортаючи листя в осінню пору. Риболовля була не спортивна — а тільки б упіймати щось їстівне, брали навіть молюски (скільки), гриби (губи будь-які), суниці, кислиці, ягоди і полуниці.

А їли ми в ті часи такі «делікатеси»:

- цвіт акації жовтої, білої — найкраща страва;
- гичку з буряків і моркви, що вціліла під снігом;

-
- лободу і всі трави, що жувались;
 - кукурудзяні очіпки і перші колосочки (за які судили);
 - а такі гриби, як сивульки, сиріжки, достатньо на паличці вогню показати, і вже можна було голод гамувати;
 - за мерзлу картоплю і з неї лушпиння і мови не було — то невимовно найсмачніші наїдки;
 - гивові котики, «шарики» конюшини, вишневий і черешневий клей були лакітками.

Із розмов старших ми знали, що в інших місцевостях люди виживали за рахунок ховрахів, горобців, ворон, лелек, котів, собак. Бували і страшні випадки. Наш сусід — дідок Баюра Максим — розводив голубів і потрошив їх щоденно.

Як я раніше згадував, значна частина людей виїжджала в «Западну» і вимінювала за свої найдорожчі речі борошно, крупу, зерно і все їстівне. Чимало їх додому не верталось (пропадали без вісти).

У той час, коли переможені відбудовували свою країну від військових руїн і жили розміреним неголодним життям, переможці наводили жах у своїй країні (і особливо в Україні!), якого світ не бачив. «Во имя светлого будущего» ця звірота, підлота, погань, потолоч, кровожери, садисти на Сибір гнали «изменников Родины» і небаченим голодом морили людей у наших селах і містах.

Ми зродились, виростили в «колгоспнім раї», де рабству був повний «безпредел», а злиденній сирітській малечі доводилося найважче, бо нікому було захистити.

Нелегко доживали і зо два десятки інвалідів, що вернулися з війни.

Старші та молодші жінки й дівчата працювали-батрачили в

«раї» вдень, а на городах біля хати — вночі. Орали корівками, підпрягаючись до них самі.

З погляду десятиліть пригадується закарбоване: які ж були гарні наші мами і дівчата — царівни! Завжди цілую святу землю з їхніми слідами.

...Їм би любити, бути коханими — ростити діток, радуватися світом... Їм би із білих ручок подавати ковшики-руна, наповнені божественним напоєм — красою. Ніжно, чаруючи доброю вдачею і поглядом-блискавкою, благословити на божественні дієства. Лебедем-ручкою граційно повести та по колу обійти всю гостину і кожному сонечком золоті проміння із уст запалити. А їм випало «щастя» таку непосильну рабську ношу тягнути на своєму горбі й скніти в неволі та безправ'ї!

У голодні 1946—47 роки нам у школі давали «підтримку» — черпак юшки із десятком крупинок, для цього в торбинках ми носили горнятка (ложки?! — ними не було що їсти).

Чималою підмогою для нас були дари річки. Південний Буг, куди ми ходили по молюски (скойки) — по межах городів двостульові панцирі ще декілька років нагадували нам про наше «щасливе дитинство». Підрятовували нас і жолуді з урочища «Демкової», де росли 300—400-річні дуби. Висушені, вимочені, без плюски, вони чимало давали калорій з сочевицею, а з кукурудзяним борошном (мама з такою тяжбою її вимінювала) — то був рай. Цей сумний рай і тепер перед моїми очима.

Я уже згадував про «несметные богатства» моєї мами — це її дівоче вбрання, покривала, гарні домоткані рядна, великі квітчасті тернові хустки. З яким важким сумом і сльозами на очах мама витягала зі скрині вишиті блузочки, хустки і востаннє їх приміряла. І сьогодні мама переді мною в тих хустках. А їй же було ледь за 25 років!

Ось цим, якщо так можна назвати, «промислом» і незміряною любов'ю до всього справедливого простої натруженої молодії селянки і вимірювалося тоді життя, яке вона ладна була пожертвувати заради родини і єдиної дитини.

Пригадуються події останньої маминої поїздки на ту «Западну». В черговий раз вона проміняла рештки своїх скарбів і з наміняним добром верталася додому в «царському» вагоні — товарним потягом на даху вагона. На п'ятому кілометрі під Жмеринкою, коли потяг долав незначне підвищення і певний радіус заокруглення, то, зазвичай, зменшував швидкість. Ось цим і користувалися, як мама їх називали, вурки. Вони закидали на дахи вагонів довгі мотузки, схожі на ласо, з укріпленими на кінці гаками, і, що потрапляло на цю «вудочку», те й тягнули (і людей також). На велику біду, цими гаками були зачеплені два мамині клумки із зерном, міцно пов'язані між собою. Мама несамовито голосила і, що було людської сили, не давала стягнути свої клунки. Але сили були не рівні, і маму разом із клумками стягнули з даху вагона. Залишилася жива завдяки тому, що при падінні її прихистили мішки і насип, по якому вона зсунулася, знепритомнівши надовго від ударів і незрівнянного шоку.

Описати її стан і вигляд після повернення додому неможливо. Потрібно плакати, плакати і криком, вмливаючи, кричати на весь світ...

Все минулося — але не забулося.

Вже в далеко старшому віці, приїжджаючи в Жмеринський держлісгосп по роботі, я пригадав випадок з мамою на 5 кілометрі, але там уже залізнична колія була в справному вигляді, а мені розповіли про тих вурків (по-жмеринському називали їх «альошки»).

...Навколишній ліс — оце справді був наш рай. Випасаючи

корівок, ми від старших переймали всі таємниці кожного урочища, їх назви, хто коли садив (нові ліси), а особливо нас завжди магнітом притягував первозданний незасмічений ліс урочищ «Демкового» та «Івановського». Ми їх називали старими-старими лісами (дідуньо казали, що дубам, які там росли, було за 300—500 років).

Особливо нам полюбилися ліщинові горіхи (лущанчики). Ми не гірше за вив'юрок гасали по стовбурцях і тіпали їх вгори (внизу сили не було), а то й мали нюх до дупел, де вив'юрки вели зимові заготівлі горіхів. У дуплах старих дерев, особливо лип і кленів-яворів, розводились дикі бджоли. Їхній продукт нам діставався дуже рідко. Старі дуплаві дерева з роями здебільшого були вже сухими, отож старші хлопчаки, ходячи на зайців зимою, примічали ці стовбури й підкорчовували, а тоді всі молилися на вітер. Вивалені дерева з бджолами вже були нашою здобиччю, бо знали, як їх видалити і щільники витягти.

А зайців ми ловили на мотузяні петлі (проволоки не було). На втоптаних стежках, де вони морозенка гріли, особливо на виярках, ставили міцні мотузяні петлі. Мене завжди дивував заячий страх: як так, маючи такі гострі зуби (дерево перегризає), потрапивши у петлю, сидить, тремтить, вереском кричить і не здогадається перегризти мотузку. Ми їх просто носками чобіт добивали і з гордістю мисливця чимчикували додому.

Вже в «старшому» віці мені довелося, допомагаючи дідуневі, проходити «курси» навчання з виготовлення гончарного начиння. До цього промислу, ой, скільки ж потрібно пройти мудрих етапів: заготівлю глеєвої землі (глею), білої каолінової глини, пенькових дров; глей і біла глина вимішувалися ніжками так, щоб гудзочків не було — водички потрібно добавляти стільки, щоб заміс був ні твердим (посуд буде лопатися), ні м'яким (погано тягнутися

буде), а таким, як масло з льоху, коли від тепла рук з нього куклу можна робити. Про виготовлення посуду потрібно писати окрему інструкцію. А найпростіші операції давалися словами «візьми», «легенько», «постав», «причини двері — бо протяг!». Коли посуд висихав, його вкладали в горно. Щоб це дійство провести, потрібно не один десяток років набиратися досвіду, бо вся праця сім'ї, як мовиться, була тут на виду. Випалювання починалося зранку маленьким вогником, і опівночі горно палало мартенівським вогнем. Цю радість гончара особливо розділяли ми, дітлахи, граючись коло горна і слухаючи розповіді старших.

Одну з університетських наук сільського життя потрібно було знати і вміти — це молотьба хліба. Так-так — хліб молотили. Це сьогодні (за висловом поета):

На столі в нас хліб щоднини,
І кожен щодо нього патріот,
Та тільки ледь причерствіє скорина
(або лишилась зайва половина),
Гляди, вже й кривиться заситий рот.
Хліб зайвий? Ні, даруйте, друзі,
Чому байдужість в душі уп'ялась?
А в сорок шостім до корови в плузі
Вдова чи, може, пам'ять підпряглась?!

Зібраний хліб у снопах (околотях) зносили на тік і розкладали стоячи по його периметру. В центрі току розв'язані снопи вкладали рівним шаром один на оден колосками, прикладали ближче до початку стебел жердиною для міцнішого утримування їх при молотьбі. І розпочиналась молотьба ціпом (інструмент, певно, незапатентований, складався із держака і бійка, з'єднаних між собою шкіряними ремнями-петлями). При молотьбі потрібно знати десятки секретних операцій: для чистої молотьби

— товщину колоскового шару, для якісного зберігання соломи — скроплювання водою (і менше пилуки!), як молотити в два ціпи, як класти сам бійок на колосся, та й не менш необхідно було знати, як підготувати-вистругати, затинькувати сам тік.

Тепер всі ці операції нікому не цікаві, бо вони відійшли з ужитку разом із молотильниками.

А було ж колись, а було...

Великою подією в нашому селі завжди вважалося кіно. Скільки ж воно приносило нам радості — це незабутні хвилювання від побаченого. Але, сплачуючи «советской власти» аліменти у вигляді позик і податків (аж до волосся на голові та й в інших місцях), ми були жадні тих 5—10 копійок на квиток,

1950 рік. Наш 5-й клас з класним керівником, учителем російської мови і літератури Провороцьким Петром Ксенофонтовичем. Якщо придивитись, то між нами, хлопчиками-горобчиками і дівчатками-синичками, були голуби і голубки...

*Перша моя світлина. Завжди
мав задумливий погляд...*

бо злиденні батьки все віддавали на утримання влади, яка сиділа на їхніх спинах і тримала їх загнuzданими до німоти. Доступнішими були книги в бібліотеці та ігри в шашки і шахи в клубі. Навчив нас грати в шахи Мороз Андрій — інвалід війни (без ноги). Йому не було з ким пограти, і він навчив мене (як пізніше казав — «на свою голову», коли я почав його обігрувати). Сільський плацдарм по цій грі дав мені можливість у технікумі на другому курсі навчання вже мати і розряд, а серед більш як півтисячного учнівського студентства вибороти третє місце й отримати цінний подарунок.

Серед картярських ігор найбільше грали в «триньку». Що там «дурень», це був вищий пілотаж: в неї грали дорослі — фронтовики. Нас, сиріт, більше звали по іменах матерів: Марійчин, Степаньчин, а мене — Павлінчин. Він же таки — шаховий навчитель Андрій Мороз — напропорочив мені «вихід» у люди. Якось у бібліотеці нас зібралося до десятка хлопчиків і дівчаток, Андрій взяв із полиці грубу-грубу і велику книгу і по черзі почав питати — Грішу, Мішу, Маню, Миколу... — «як прочитати назву книги?» І от всі по складах почали розшифровувати її назву, так виразно і не склавши. Тоді він запитав у мене: «А ну, Сташко, скажи ти назву?» Я, й не за задумуючись, виразно сказав: «Енциклопедія» (то справді було передвоєнне її видання), на що він надалі старшим говорив: «А

ви знаєте, з того, Павлінчиного, будуть люди!»

Які там з мене вийдуть люди, я не відав! Але, гарно закінчивши школу (7 класів), я вступив до лісового технікуму і таким чином не залишився в селі, як у нас казали, крутити хвости коням і волам.

Похвальні шкільні грамоти не збереглися. А ось щоденник за сьомий клас навдивовижу зберігся. Такі були оцінки мого навчання протягом навчального року.

За настійливою і явною рекомендацією дідуня документи для подальшого навчання я надіслав у Сторожинецький лісовий технікум. Дідуньо дуже хотів, щоб я продовжив його справу. На той час уже він прослуховував радіо через навушники (для с. Шури це був небачений і нечуваний прогрес). І тут дідуньо свою мудрість проявив, спроваджуючи мене на навчання на «Западну», бо тут не звертали увагу на графу «чи перебував на окупованій території?», що не прощалося в східних, південних областях і в самому Києві при тодішніх великих конкурсах.

Все наближалося до мого від'їзду — вперше із рідного села. Скільки було радісних надій і переживань! Але трапилося непередбачене горе. Погожого гарного сонячного дня наприкінці червня ми пригнали корівок з пасовиська, взяли торбинки величенькі й побігли до пшеничного поля. Пшеничка вже дозрівала, а без хліба була велика скрута. Ми з цього зерна пекли коржі і так гамували безхліб'я. Та не судилося мені ті колосочки додому донести. З левади, відрізаючи нам шлях до схову, на худорлявій конячці-шкапі наїжджав на нас польовий сторож Адамчук. Яка там була спритність у тієї конячки, але він чомусь вибрав мене і спрямував її в погоню за мною. Хоч і швидко я бігав, але з переляку ноги не так перебиралися, як хотілося, і він мене наздогнав. Зіскочив з конячки і прихопив мене за сорочечку

Звіт

для Щодення
улюбленого класу
Середньої 4-ї класи
Білої Станції
Навчання.

Дата	Вісник	Що задано додати	оригінал	Фотомік уривки
15 грудня	Вісник	1. Вісник М. М. 1092, 1093, 465 (1, 2) 645	4	4
16 грудня	Вісник	2. Рес. місто Розміщення у парадних	5	5
17 грудня	Вісник	3. Київ. місто 611 974. Вправа	4	4
18 грудня	Вісник	4. Чир. місто 665. Вправа 189. 8. 665.	544	544
19 грудня	Вісник	5. Київ. місто 61. Вертівська Рада. 5. 64. 11. 64.	5	5
20 грудня	Вісник	6. Чир. місто 664. Вправа 173	—	—
21 грудня	Вісник	1. Київ. місто 667. 79. Повторити 62. 8. 4. 5.	5	5
22 грудня	Вісник	2. Рес. місто 6105. 106. Повторити 548.	554	554
23 грудня	Вісник	3. Київ. місто 616. Повторити 119 (10) 119.	4	4
24 грудня	Вісник	4. Київ. місто 62. Задати тільки п. 1, 2, 3.	5	5
25 грудня	Вісник	5. Київ. місто 669. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	5	5
26 грудня	Вісник	6. Київ. місто Задати. С. 2. ССРС. до нас. п. 1.	5	5
27 грудня	Вісник	1. Рес. місто 652. Повторити 1	—	—
28 грудня	Вісник	2. Київ. місто М. М. 1098, 1099. М. 464	—	—
29 грудня	Вісник	3. Чир. місто Різниця у виведенні, виведення	5	5
30 грудня	Вісник	4. Київ. місто 64. Задати М. М. 204 203.	5	5
31 грудня	Вісник	5. Чир. місто 664. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	5	5
1 січня	Вісник	1. Київ. місто 667. Повторити 6103, 104.	—	—
2 січня	Вісник	2. Рес. місто Різниця у виведенні 1098, 1099.	—	—
3 січня	Вісник	3. Київ. місто 65. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
4 січня	Вісник	4. Чир. місто 612. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
5 січня	Вісник	5. Київ. місто 612. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
6 січня	Вісник	6. Чир. місто 670. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
7 січня	Вісник	1. Рес. місто Розміщення у парадних	—	—
8 січня	Вісник	2. Київ. місто 612. Задати М. М. 182, 182.	—	—
9 січня	Вісник	3. Чир. місто 664. Вправа не має. Повторити	—	—
10 січня	Вісник	4. Київ. місто М. М. 1205. 1877. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
11 січня	Вісник	5. Київ. місто Вертівська Рада докинути	—	—
12 січня	Вісник	6. Чир. місто 612. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
13 січня	Вісник	1. Київ. місто Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
14 січня	Вісник	2. Рес. місто 6105. 106. Повторити 548.	—	—
15 січня	Вісник	3. Київ. місто Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
16 січня	Вісник	4. Чир. місто Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
17 січня	Вісник	5. Київ. місто 619. Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—
18 січня	Вісник	6. Чир. місто Повторити тільки п. 1, 2, 3.	—	—

Розміщення батона.

За 11-24

Вертівська

благеньку, порвав її на друзки, кулаками і долонями завдав мені чимало «гостинців». За торбинку виник серйозний спротив, внаслідок чого вона розпоролась, і все колосся висипалося. З тою пустою торбинкою я, вирвавшись від нього, і прибіг додому з плачем. Мама якраз прибігла на обід «з неозорих колгоспних полів». Побачивши таку наді мною розправу, за мене — і до Брацлава. Тільки тоді, коли люди піднімуться до вершин природної материнської любові до дитини — тільки тоді можна говорити про справедливе суспільство, гідне людей. Вона дуже плакала, проклинаючи цього заїждженого, невмитого і залатаного невігласа. Ці епітети дуже пасували йому: сірі штани були на ньому латані-перелатані, такі ж засмальцьовані, як і сорочка, які не бачили мила і рук з часу їх одягання, зате сказ у цієї людини був страшніший за одіж.

До прокурора району Малкова ми добралися під кінець робочого дня. Отож він вислухав маму, підписав направлення в лікарню і сказав мамі, щоб до лікарні прийшли ми через день. Причини були зрозумілі: він хотів розібратися у цьому випадку, а можливо, йому було і не до цього. (В країні відбувався хрущовсько-маліновсько-жуковський переворот, а міністра внутрішніх справ Л.П. Берію в цей день стратили.)

Після медогляду, коли мама прийшла до нього з довідкою, він сказав: «Забирай свого пацана, а то и тебе еще достанется, несмотря на то, что ты ланкова». Боляче мені було дивитися на маму, коли вона була такою дитинно беззахисною. Ми обоє з плачем повернулися додому.

І боліли мене тоді не груди в синцях поцарапані отруйними нігтями отого "нечоси" і палала спина не від протягу кінським поводом, а палала в моїй душі вулканічним клекотом ота беззахисність перед такою бандитською мордою, яка

...Якщо направлення віддрукуване (згляньтеся на це- знать , були причини) і виразно читається.ю то "Довідка" медогляду вимагає "перекладу".

Брацлавська районна лікарня
22/VI - 53
№ -----
М. Брацлав
Вінницької області

Справка
Дана гр. Станиславу Ивановичу
в том, что при медосмотре
обнаружено: на левой полости
грудной клетки выше соска имеется
кровоподтек размером до 5 см в длину,
под левой ключицей сог..... кожи
величиной до 15 см.. Повреждения
относятся к розряду легких.
Врач — підпис

А про натовчені синці — ані словечка....

Краса життя в селі – саме життя

У селі люди більше знали один одного по прізвиську (по вуличному), ніж по прізвищу, а для повного уточнення називався ще й куток. Що характерно, прізвиська в селі давались дуже влучно, в залежності від зовнішніх ознак, рис характеру, інших причин, проте вони не були злі та образливі (за винятком фізичних ознак). Більшість з них такі:

Безп'ятий, Безпалько, Мічуня, Кико, Кумар, Матняк, Зук, Цяпало, Пузерей, Гилун, Штаба, Козолуп, Соловейко, Слінецький, Циркавка, Годя, Дводя, Волочка, Володей, Кацап, Хвахва, Гусар, Патик, Деркач, Сова, Тігра, Дупан, Вавулень, Бодя, Дем'ян Кривий

Імена чоловічі

Гартимон
Лівон
Платон

Фризон
Андрон
Спиридон

Карпо
Юхим
Юхрем

Дорохтей	Микита	Степан
Трохим	Віцько	Петро
Тить	Гжесько	Павло
Міліян	Бенедь	Король
Лавро	Клим	Віталій
Оверко	Михтодь	Сяник
Гнат	Віналій	Адам
Казько	Сидір	Ізоть
Никифір	Прокіп	Демид
Давид	Йосип	Тодір
Данило	Юзик	Федот
Кирило	Анатолій	Євтух
Яків	Микола	Мілеть
Семен	Михайло	Ананій
Федь	Василь	Радівон
Андрій	Іван	Філько

Імена жіночі

Гафія	Антоніна	Віхта
Солотя	Настя	Петруня
Юшка	Валерка	Марценя
Голяна	Дуня	Вася
Матрона	Мариська	Ганя
Палажка	Марценя	Сабіна
Килина	Маня	Марфа
Горпина	Лядвінька	Іваська
Дарка	Стаська	Ніна
Юхима	Цеська	Люба
Тетяна	Зоська	Маруся
Домка	Францішка	Явдошка

Степанка	Ніна	Олена
Катерина	Наталка	Майя
Павлінка	Текля	Рузя
Фелікса	Сальвіна	Зіна
Параска	Фрасина	Вера
Ліза	Цезя	Віталіна
Галя	Сянька	Соломія
Оля	Ліда	Оляна

Прізвища

Балецький	М'ялковський
Баліцький	Соболевський
Балацький	Попіль
Роскошинський	Чепкий
Скульський	Вольтар
Холодовський	Барабаш
Ліпецький	Мандрик
Раковський	Стасюк
Яричевський	Олефір
Тартачний	Спасюк
Лабенський	Галушко
Ршепецький	Довбуш
Поплавський	Бевз
Кичка	Кришталь
Свирид	Тхоревський
Петрук	Адамчук
Кулиняк	Марценюк
Бринзевич	Мороз
Маркевич	Бушенко
Лівіцький	Козулупенко
П'ясецький	Мельник
Серватинський	Лашенко
Сташевський	Сокальський
Шиманський	Пасічник

Петровський
Алексеев
Вольський
Борзик
Лиманюк
Пірхал
Вальків
Бростовський
Балюра
Кузик

Медведцький
Підлісний
Рувімський
Метелкін
Кривий
Лабенський
Керенський
Іорденеско
Змерзлий

У дитинстві ми не звертали уваги на прізвища, прізвиська та імена. Все вживалося само собою, бо ми й не задумувалися над такими питаннями. Але з часом виокремлювалися в своєму розвитку і питали самі себе: хто ми є, хто наші батьки і чиї ми діти?

Нам ставало зрозуміліше, що найдорогоцінніше, єдине у своєму роді надбання, яке ми переймаємо від старших, проживаючи в суспільному житті, — це наші іменана, наповнені слов'янською скарбницею, які ми, успадкувавши, повинні зберігати і передати нащадкам як пам'ятку животної любові до родинного життя і роду свого.

Отож старші нас завжди навчали: «Ім'я тобі дали батьки твої. Але ж батьки — то є продовжувачі роду, як твого, так і свого і своїх предків, яких родила і плекала рідна земля. Гордись своїм ім'ям і пам'ятай, чий ти є!

Не ганьби своєї матері, що родила тебе на цей світ, не хай батька свого — рідної кровинки твоєї. Зганьбивши їх, ти принесеш у рідний дім безчестя. Славне діло твоє не одному тобі належить, не одному тобі прикраса і слава, але і честь тим, що жили до тебе, а також прибавить і тим, хто буде жити і після тебе.

Пам'ятай! Ти не перший і не останній в нескінченному ланцюгу

поколінь. Що ім'я, яке ти носиш, досталося тобі від дідів та прадідів, і тобі судилося передати його далі онукам і правнукам своїм. І передати його незаплямованим — найблагородніша мета».

Ми всі є чийсь нащадки і чийсь предки... А тому серед перших заповідей, які ти і твої діти повинні засвоїти навічно:

«Пам'ятай ім'я своє!»

З іменами, прізвищами, прізвиськами, місцезнаходженням, особливими прикметами пов'язано багато сільських топонімів.

Це назви кутків, ярів, полів, садів, долин, криниць, вигонів тощо.

Скажімо, Козулупівка — хто там і коли з поселенців кози лупив (шкіри дер), достеменно вже не відомо, але ж це дійство колись відбувалось, і людям прізвища дали. Деркачівка — придолинний куток, де часто-густо перегукувалися деркачі, а від того й люди мали такі прізвища. А Баліцьке — ще й додавалася гора, може там колись була перенаселена і колись люди багато балакали, на горі й досі відслідковується рукотворне заселене займище — городище скіфських часів.

Крім цього, чимало власних назв об'єктів села і околиць пов'язано з місцевим рельєфом, флорою, історичним минулим, господарською діяльністю, кутковими вигонами для худоби. Вигони також були місцем збору сільської молоді, тут святкували Івана-Купайла, дівчата водили хороводи-веснянки, гралися всі діти. А в центрі села встановили велику гойдалку на 8—9 крісел, яку парубки з дівчатами розгойдували під небеса. За користування гойдалкою сплачувались невеликі гроші.

Найбільш значущі були хутори Кумбари, Дудникова, Цвіргунова, Івановське, Вовкотрубівка. Всі вони мали свої цікаві історії свого існування і безславного згину в часи сталінських

катувань, геноцидів-голодоморів і нелюдських інквізицій під час репресій. Тепер і знаку не залишилося від їхнього існування.

По правому і лівому бережках річечки Кумбарної протікали джерела, чимало їх було і у виярках, що тулилися до села. Джерела Демкове, Бальбосове, Гончарукове давали водичку дуже смачну, лікувальну і холодну, аж зуби «ломило». В повоєнні роки рішенням Брацлавського керівництва постановили добувати її централізовано, з розливом, як лікувальну. Але цьому перешкодили фінансові можливості, та й саме існування району. Особливо джерельна водичка була в пригоді взимку, коли річечка і ставочки сковувалися кригою. Тут жіночки води набирали, білизну прали і одночасно «посиденьки»-спілкування справляли (це вічна хвороба жіноцтва).

Криниці доглядали, чистили і в цебриння «одягали». Коло кожної кринички були або горнятка, або невибагливі кружки.

Найперше, що необхідно сказати, — наше село «заковане» вічними лісостанами, на жаль, незайманих пралісів уже давно немає. Садків колективного користування майже не було, за винятком хутірця Чепких і Цвіргунової — невеличких яблунево-черешневих, які давним-давно викорчовані. А найкращий садок, певно, в селі був у дідуня Раковського, який і до сьогодні ще добре родить.

Люди приглядалися до навколишнього середовища, навчаючись розуму, і брали від природи сокровенне.

Коли до хати заходили гості, то їх чемно і доброзичливо зустрічали. На вітання гостей: «Доброго Вам здоров'я і доброго Вам дня!» господарі радо з веселою посмішкою дарували відповідь: «І Вам найкращого здоров'я, раді Вас бачити!»

А до близьких, то й: «Просимо на квіточку й на горілочку, на винце й на добре слівце».

І далі я запам'ятовував бабунину науку:

— Треба людям достойно уклонитися і на них радо з голови до неба подивитися (люди неприємні, коли тебе міряють із ніг до голови), і що є щирої усмішки — до них посміхнутись, бо яку усмішку людям ти даруєш — таку й отримаєш у відповідь. Людям не говорити: ой, яка у вас хустка, шапка, куртка, гунька тощо. А кожній людині приємно чути: гарно виглядає, ого-го-орел-високо лігаєте, чули, що ви гарні справи робите — сороки на хвостик у приносили. А жіночкам — то взагалі — перла: палаєте здоров'ям, щічки рум'яні, як маківочки, головка ваша мудрістю пишається...

Ось у цьому, роде мій славний, український, твоя вічність! Де, в кого, у якого роду-народу можна відчутти такий розмаї теплоти і радості між собою і до ближніх — в кожному порусі, в кожному погляді. Прислухайтесь:

Ой, дівчино моя,
Личко, як калина.

Калину-малину,
Ягідку червону
Мені Бог дав.

Наші хлопці скликались,
На мед-горілочку складались.
А той Іванко найбільше дав,
Бо він тую Галю сподобав.

І така безкінечна сув'язь почуттів переплітається з найбагороднішими рисами нашого славного роду. Найбажанішим, славним і дорогим святом для мене був празник на Михайла, щорічно в числі — 21 листопада. Ми вичікували, виглядали, запрошували Михайла прийти до нас в гості на

білому коні з лапатими білими мухами.

Не кожне це свято було з багато вкритими столами, але завжди було багате родиною, що сходилася, а то й з'їжджалася.

На свято кололи кабанчика, а від нього наїдків — що душа бажає. Ще з вечора дідуньо підгострював швачку, ножі, сокирку, околіт житньої соломи. А бабуня пропарює і промиває боденьку, просушує її, підготовляє казанчики, макітри та інше начиння. Вранці від крику всі затуляли вуха, тільки дідуньо справлявся з езекуцією, і, найперше, коли витягав швачку, підставляв кружку для крові, яка була фонтаном, і пив її гарячою з насолодою. Привчав і мене до цієї трапези, за що бабуня його сварила: «Ти, старий, з глузду, певно, з'їхав. Сам пий, а дитину не привчай!» Бабуня вважала, що пити кров із тварини — це не по-божому.

У подальшому — все варилося, збігало, парилося, вмівало... Капуста тушкована з м'ясом (бігус), наваристий холодець (гижки), голубці різноначинені, м'ясо вимліле з часниковою приправою (смаження), картопляники з м'ясом і в приправі (деруни) та багато інших.

До холодних наїдків готувалося сало просолене, копчене, слойками, а найбільшою лакомкою була ковбаса, за рецептом — Брацлавська, яка й до сьогодні має цінність і попит (на жаль, немає вже кому її приготувати). Ця ковбаса характерна для нашого краю, певно, як Дніпро і Україна. Тільки тут уміли і знали, за яким рецептом її виготовити, так, як у допереворотні часи (1917 року) в Жмеринці випікали хліб для царської родини за особливим рецептом.

Найкраще випікала ковбасу мама, бо тьотя Маня часто забувала послідовність, а бабуня вже не мала тієї спритності — а в мамі все горіло в руках, мала вона особливий присмак до цієї справи. Найделікатнішою справою було підготувати кишечки

за особливою технологією. Виготовлення фаршу із м'яса і сала було легкою справою, а от добавка — головне при випічці. Тільки господарині було відомо, скільки, в якій пропорції і в якій послідовності робити добавки. Підготовлені напівфабрикати (за сучасним висловом) повинні вистоятися (тут теж мав бути особливий підхід і витримка).

Металевих бочок ми не мали, випікання проводилося в дерев'яних кадубах (це теж було специфічно). Тут потрібна велика майстерність: знати, звідкіль вітер віє, щоб гарна тяга була — від цього залежала укладка ковбас, а також у розпалюванні та підкладці дров. Дрова вперемішку сирі й сухі — вишневі, інколи — черешневі, і найголовніше — потрібно вміти регулювати силу вогню, щоб більше було теплого диму, а не вогню. Смаковиті наїдки наготовлялися із крові — це також була патентована страва. Сало внутрішнє пересолювалося і разом з м'ясними клубиками вкладалося в «кендюх» для подальшого зберігання. Влітку таке сало вживалося для затірок борщу, а м'ясо по крихті ділилося по потребі й було великою смакотою.

Про дійства на цьому святі уже розповідалося раніше. Хто не пам'ятає куткових сільських вечірніх пісень, той, певно, і села не знає. І до сьогодні дивуюся, як зморені, випрацьовані, напівголодні, блаженсько одягнені дорослі й діти вечорами збиралися на пісенне диво і кутками перекликалися, як у досвітках півняче птаство. На таких вечорах ми гармидерували, вигравалися, заслуховувалися і переймали досвід старших. Серед пісенного сталого розмаю запам'яталась пісня московською мовою. Хто її до нас заніс і яким шляхом вона долунала — я і досі не знаю.

Скакал козак через долину,
Через манчжурские края,

Скакал он садиком зеленым,
Кольцо блестело на руке.

Кольцо козачка подарила,
Когда козак пошел в поход.
Она дарила-говорила,
Что через год буду твоя.

Уж год прошел — козак стрелою
В село родное прискакал.
Его козачка изменила,
Другому сердце отдала.

Свернул козак коня налево
И в чисто поле поскакал,
Он снял с плеча свою винтовку
И жизнь покончил навсегда.

Закінчення цієї пісні я вже не пам'ятаю, але вона вносила певний колорит у наш пісенний багаж-репертуар.

Збиралися на вечорниці односельці на невеличкому вигоні. Під тином «на колодах» із суковатих стовбурів (від частих посиденьок вони були майже відшліфовані) всідалися старші на «сідала», а дівчатка завжди стояли в кружечку, хлопці — то гурточком, а то й урозсип, а малеча була скрізь — їй не потрібно було пристанища — їхній коlobочок цілими вечорами був у русі. Старші жінки покривали голівки хустинками, дівчата завжди мали охайний вигляд, ніхто з них не рум'янився і не підфарбовувався, але завжди були із заплетеними косами. Старші навчали: «Дівчина з косою, як трава з рососою» і додавали: «Нема коси — нема краси». У родинях був непорушний звичай — уставши, дівчина мусила наводити лад — розчесати волосся й заплести косу, якщо вона цього не робила — це було найбільшим нехлюйством. Дівоча

коса символізувала етнічні норми, глибокий підтекст народної моралі — про дівочу честь і цнотливість, котрі за всі часи були найвищим взірцем вишуканості.

Отож, коли до нашого села в повоєнне літо завітала дівчина з «Гадеси» з розпущеним волоссям, то їй тут же виспівали:

Розпустила Гандзя коси,
А за нею всі матроси,
І по черзі... чешуть.

Розпущена коса для дівчини була свідченням невихованості й сорому. Дівоча погорда-коса розпліталася тільки у весільному церемоніалі. Чи міг я в ті часи й подумати, що цей малий крок у моральній деградації набере таких обертів у подальшому житті?

Стриглися ми саморобними ножицями, якими стригли овець. Чубатих хлопців підстригали під «макітерку», а малечу — на «бубон».

Не можу стриматись, щоб хоч побіжно не сказати про природні університети. Зростати у прекрасному краї заповідних лісів, голубих плес річок і ставків, широкополіх ланів і не цікавитись навколишнім природнім середовищем — рослинним і тваринним світом — це великий був би гріх — не любити живий світ природи, бо ж і сам-то ти є її часткою.

Головною гордістю та принадою нашого села завжди залишався Демково-Кумбарний ліс, унікальний грабово-липово-кленовий масив зі 300—400-річними дубами, мальовничими галявинами, невисокими підвищеннями й таємничими (як для нас, малечі) улоговинами. Цей ліс влітку вабив нас свіжим, напоєним лісовими пахощами, повітрям, джерельною чистою студеною водичкою та горіхами ліщиновими; взимку — своєю незайманістю, білими-білими шатами і потріскуванням гілок, чи то від ваги снігових колобочків, чи то від важкості літ...

Найбільше нас приваблювало пташине царство. До пернатих була цікавість особлива. Ми з великою любов'ю підглядали за досконалістю і вивершеністю їхніх польотів, їхнім барвистим вбранням і приємним милозвучним переспівом, як окремо, так і в пташиному оркестрі.

Приваблювало нас птаство і пізнанням їхньої поведінки, повадок і вподобань. А, пізнавши, виявляли інтерес і свою любов до всього живого в природі. Ми легко пізнавали гнізда і кладки яєчок таких щебетух і співунів, як соловейків, вівсянок, жайворів, костогризів, крутиголовок, щебриків, кропивниць, вільшанок, дроздів, коноплянок, дрімлюг — це все міленько-миле птаство було доступне, як, кажуть, до голих рук. До ластівок нам заборонялося «лазити», щоб не було ластовиння на личку.

Сойки звивали гнізда на товстих деревах, а сороки — навпаки, на акацієвих — глодових колючих деревцях. Синиці, дятли, одуди дуплилися, але де там, щоб наша цікавість була не вгамована! Надивитись на їхні яєчка не було ніяких нездоланих труднощів. Найбільші неприємності нас очікували з дуплами одудів. Дупла були вузькощільними, а яєчок брудно-білих овальних — більше десятка. Чого було варте перенесення неприємного запаху і крику цих птиць! Їм би пройти курси гігієни у шпаків, які для дезінфекції гнізда щодня приносять рослини зі специфічним запахом і листя помідорів, свіжого полину, горіха тощо.

Нестерпне бажання зацікавлювало нас позирнути, що ж то там, у тому чужому домі-колисці таких гарних золотистих вивільг? Ці птиці прилітають до нас у травні, коли ще дерева не в повній мірі вбрані в зелені шати. Самець забарвлений у яскраво-жовтий, а самки — в зеленкувато-жовтий колір, їхнє золотаве виблискування яскраво мерехтить і нагадує осколки сонця. Гніздо вони ховають у гіллі високорослих дерев та й так, щоб

подалі від стовбура. Це надзвичайно цікава споруда: майстерно сплетений кошик із рослинного матеріалу. Ми ще його називали гойдалкою. У гнізді зазвичай було 4—5 білих яєчок з темненькими цяточками. Ми з великим ризиком добиралися до цієї колиски по сусідньому дереву, якщо крона була ближча до нього.

Але й це ще для нас не було великою перепорою. Найвищим пілотажем огляду гнізд було нестерпне бажання добратися до шуляків. Ми не знали їхньої біології розвитку і тому були завжди здивовані, коли інше птаство починає свою «передвесільну» пору, а в гніздах шуляків репетує вже малеча. Гнізда шуляки будують на високих і товстих деревах (тоді в нашому лісі на 300—400-літніх дубах). І добратися по такому дереву до гнізда аж ніяк неможливо. Вихід знаходили через тонші дерева, яких торкалися товсті-товсті гілки дуба, і по них уже добирались до гнізда. У великому гнізді була кладка з двох яєць пістряво-рябенького кольору з дуже товстою шкарлупою. Від старших селян ми дізнались, що самка відкладає яйця ще в кінці лютого — на початку березня і насиджує їх до півтора місяця. Щоб це в зимову пору босоніж забратися до гнізда і не закоцюрбіти, та ще й остерігаючись «нальоту» — це робилося дуже швидко і майстерно. Набагато пізніше я дізнався, чому так рано навесні «оживають» пташенята. Найстрашнішу небезпеку для виводка становлять комарі й уся комашня, яка їх доїдає, коли вони не впалкуються, бо саме гніздо є їх розсадником через залишки наїдків і фекалії. Працюючи в лісовому господарстві і проживаючи на лісовому кордоні, мені доводилося домашню птицю захищати вольєрною сіткою. В час вигодовування виводка шуляки дуже агресивні і, коли немає здобичі, вони з великою силою майже пробивали сітку, нападаючи на гусей та курей. Отож мені доводилося їх рятувати — виплутувати з сітки і остерігатися його дзьоба-гачка

*Тепло свого серця і любов до природи я передав дітям і онукам.
Онучка Наталочка «виходжує» пташенятко одуда.
Літо 2010 року.*

і випускати на волю (його ж пташенята дочікуються і їм потрібно політ дати). Розмах крил цього птаха — до одного метра, великі кігті, великі жовті очі, вага 3 — 4 кг, тривалість життя сягає понад 25 років.

Я радий, що тепло свого серця і любов до природи передав дітям та онукам.

Наше село було лісовим, отож великих труднощів у придбанні палива ми не знали. Більшість селян наносили паливо додому з лісу у вигляді бурелому, вітролому, сушняку, сухого гілля і хмизу.

Але офіційно ліс заготовлявся із дозволу держави за лісорубними квитками (тодішніми «Росказами»), в яких розказувалося де, коли і кому дозволялося проводити рубання

лісу).

Зберігся цікавий документ — Росказ № 61 від 30.01.1920 року — бланк з гербом і печаткою з тризубом України, яка на той час ще жила за законами вільної держави.

№ 61

10/1 1920 р.

Росказ

Лісовку № _____ вихода _____

Губернія Львівська

Лісництво Львівська губернія

Дозволить Лісничий Д. Дербовський, виходити

вивести ліс, заготовлений по білету і наказу від 30 січня

1920 року, під № 61 до лісництва на

лісовій ділянці „Червоний-Франківський-Скободів“, на тій

що він має право прописати на ділянці десяти/10/ а-

сартів, з чимби розсередити ліс, прописаний на „Лісниц-

стві лісничого.

Лісничий Д. Дербовський

Лісництво

Бабуню! Через нашу хату вже й качки не летять...

Стоїш ти тепер самотньо, як «на Севере диком стоит
Одиноко...» Так то ж «Север дикий», а в нас центр (так
і хочеться вжити слово (цвинтар) Поділля — край, у віках
благословенний. Тут же все буяло. Тут все багатоголоссям
заявляло про своє бурхливе життя. Тут земля цвіла піснями. Тут
хороводами водили від «Подоляночки...» до «Івана Купайла...»
Тут же ніженьки білі вмивались у вранішній росі, а коли поля
пшеничні відколосовувались, то і стернею. Тут цвіркуни
концертували з кумканням холоднокровних мешканців ставків
і перегуками деркачів. Риба плюскалась, лелеки скрекотали над
садибами, а живність бекала, ігала і вволю на роздоллі бігала.
Тут півні рано перекличку робили, сови все в нічку дивилися,
зозулі з дятлами лік і стук відбивали, природі задаючи тон. Так
було. Так уже не буде.

Де це все, куди поділося воно?! Відійшло, як сон, як вранішній туман... І важко досягнути таку порожнечу!

За мого життя і моєї пам'яті дореволюційне і післяреволюційне покоління, Золотий фонд нашого народу, поріг вічності переступило. Відійшло в історію. Але ж не забулося, не згубилося — пам'ять нічого не забуває. Тее жито, що посіяли, зійде — жати будуть наступні покоління, тільки жаль — вас уже не буде. І серце обривається...

А заодно ми від вас успадкували поки що не здійснену Волю і те — «що буде краще». А ваша воля, на жаль, чортополохом поросла, по вирах спочиває. Та слава святая ніколи не згасне, а по світу гуляє. Прожили Ви в гармонії зі Всесвітом і навколишнім світом, бо були Божі люди. Вірили у вищі сили творіння світу, не піддавались і не спокушались на поталу гріха і бережливо

Хата дідуня, забудови 1914 року, і до сьогодні ще робить честь її забудовникам. Осінь 2011 р.

зберігали все передане вам у спадок. Ви твердо знали: де злагода в сімействі — це щаслива сторона: тут люди живуть заможнo і панує думка одна. Мінялась з часом і рушійна сила в нашiм краї, мов той метелик по весні. Вози, безтарки, гарби, сані... і кодоли (линви) — та потoм і кров'ю ви його тягнули всі.

Мали ви душі людські і в кожного була не мова — розкіш, все випромінювалось магією добра, як сонечко ясне, світлий настрій та добра поблажливiсть панували в кожній хаті. Більшість з вас не мали грамоти, а мудрістю було переповнене єство. Скільки ж ви радості в серці носили, чару, магії, любові до ближнього.

Боже, низький уклін Тобі і Твоєму творінню, за зронення незгасимої своєї іскри в їхні душі, яку вони передали. Через те і ми стали Божим творінням і маєм тисячолітнє коріння, яке повік не викорчує ніхто.

За вашим заповітом ми запам'ятали рідний край, де простір виміру не має, де струмочки джерельні чисті й цілющі води століттями несуть, де пшеничні поля безкрайні колоситись будуть, де сади вашого коху, на жаль, вже відімруть... І тільки вічними будуть бездонні небеса голубії.

Якщо захоплення золотистою травинкою, цілющою квіточкою, споришевою стежинкою наповнені росяною любов'ю до рідного краю, ще успадкуються, то, на превеликий жаль, пісенне відлуння-дивоцвіт не обізветься між берегами, виярками, горами і незайманими лісами... А яке ж то пісенне диво лунало століттями над нашим краєм?!

Не любили у нас співати пісню «про Галю», бо старші казали: «Це не наші козаки її до сосни прив'язували кісьми, та ще й підпалювали, то «якісь варвари».

А «Зелене жито» дійсно жали, але тільки за потребою, коли було потрібно новобудову (хату, хлів) відтворювати. Отоді,

дійсно, зелене жито вживалося як цементувальний матеріал до глини і виробу — вальків.

І подоляночками «просо сіяли», але старші навчали, що просо топтати «ніззя» — ця наука закодована на духовних скрижалях нашого краю.

Цим самим свідчили, що пісні, співані з важким почуттям і любов'ю, — не мають кордонів, і заохочували: «Хай Земля цвіте піснями!»

На жаль превеликий, моє рідне, моє бідне село Шура відходить-таки у вічність!

Якщо розкуркулювання, голодомор, геноцид й репресії перед Другою світовою війною, пережиті трагедії Великої Вітчизняної війни і голодні 1946—47 роки ще давали селу хоч маленьку надію на виживання і продовження хоч і не найкращого свого життя, то кістлява рука «технічного прогресу» в радянських умовах методично, але впевнено знелюднювала село наростаючими податями — від шерсті, диму і аж.. до «бездітного», до того ж, без належної подяки колгоспникам тим же хлібом, який вони так каторжно вирощували. Обіцяні світлі вершини комунізму так і залишились за туманом. А запровадження маразматичного стирання різниці між містом і селом підписало нашому селу смертний вирок. Зокрема, моє неперспективне підлягало стиранню з лиця землі взагалі.

Але ж відомо: умруть села — умре й Україна! Даруйте: якби це життя не вирувало, звідкіль могли зродитися ці рядочки?

Я, як зміг, приймав на себе образи дорогих мені людей і промовляв за них, та й так, що не скрізь відгадувались їхні вчинки, а що й виписувала (промовляла) моя душа натхненно в пориві самодіяльно-синівського устремління.

Та головне — мною турботливо пестувалося почуття, як відчутти

достойність народних характерів тих часів — у справедливості. І такі прагнення, як на мене, всуціль перенапружені: єдина ціль і біль — залишити хоча б міленьку боріздку на такій чорній важкій ниві — долі — написаним і згаданим моїм життям, відзеркаленим цією добою.

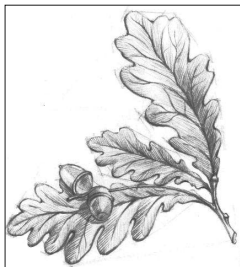
Автором казано:

Село для держави — що піч для хати,
нема печі — нема чого їсти.

Твердинь у цьому ось така!

І вибачте, що написав усе саме так, як було, а не так, як комусь хотілося б.

*с. Шура, с. Скрицьке,
сmt Брацлав, м. Вінниця,
2009—2011 рр.*

Про автора

Змерзлий Станіслав Іванович народився на Вінниччині. Навчався у Сторожинецькому лісовому технікумі та на лісогосподарському факультеті Української сільськогосподарської академії. Відпрацював у лісовому господарстві понад 55 років. Пройшов шлях від об'їздика до директора. За сумлінну працю в державній лісовій охороні нагороджений почесними відзнаками за X, XX, XXX, XXXX років.

Станіслав Іванович періодично пише статті в газети і журнали про збереження лісових багатств нашого краю, а також бере посильну участь у їх примноженні. Він є автором кількох книг.

Зміст

Рецензії.....	4
Від автора.....	10
Моє таке рідне та бідне.....	16
Дідуньо Бенедко любив життя крепко.....	21
А любов до життя вирувала.....	26
Як старшу світилку Зузю в наше село віддавали.....	29
Бабуня — Орловська, Підлісна, Раковська.....	33
Бабунині придибенції-небилиці.....	43
Бабунине пісенне диво.....	52
Життєва непокірність дідуня.....	86
Дідуневі «виходи» та оповідки.....	102
Мамин слід із вирію я бачу.....	110
Батько — завжди жива легенда.....	124
Волі я не бачив, про неї тільки чув.....	135
Ой під калиною зраний партизан лежав.....	139
Повоєнні «ідилії» нашого дитинства.....	143
Мої університети в школі, вдома, в лісі та в полі.....	153
Краса життя в селі — саме життя.....	170
Бабуню! Через нашу хату вже й качки не летять.....	185
Про автора.....	190

Літературно-художнє видання

ЗМЕРЗЛИЙ Станіслав Іванович
СЕЛО, МОЄ РІДНЕ СЕЛО...

Редактор *Любов ЗАГОРОДНЯ*
Комп'ютерна верстка та художнє оформлення
Євгеній ГАЛУЗІНСЬКИЙ
Комп'ютерний набір *Гулько Н.А., Шуляк К.Ю.*

Здано до складання 12.10.2012.
Підписано до друку 12.12.2012.
Формат 60х84 / 16. Папір книжково-журнальний.
Гарнітура Minion Pro. Друк різнографічний.
Умов. друк. арк. 10,46. Зам. № 07-12.
Наклад 300 прим.

Оригінал-макет та друк ПП «ПРАДА АРТ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 3969.
21050, м. Вінниця, пров. Селянський, 10/7.
Тел. (0432) 52-90-73. E-mail: pradaart@ukr.net